

नमस्त्येवमंत्रेण होमस्त्य न्ये ॥ मदनपारिजाते परिशिष्टे ॥ शाकं वायदिवापत्रं मूलं वायदिवाफलं ॥ संकल्पयेद्य
दासुरे ते नागौ मुहुर्यादपि ॥ व्यासः ॥ जुह्यात्सर्पिषाभ्यक्तं तैलक्षारविवर्जितं ॥ दध्यक्तं पयसाभ्यक्तं ॥ तदभा
वंभसापिवा ॥ चतुर्विंशतिमते ॥ अत्रां भेयेन केनापि फलुशाकौदकादिभिः ॥ पयोदधिघृतैः कुर्याद्देवैश्च दे
वैस्तु वेणु ॥ हस्तेनात्राभिः कुर्यादद्विरंजलिना जले ॥ इति देवयज्ञः ॥ अथ भूतयज्ञः ॥ मध्ये पर्जन्या
य ॥ अद्भ्यः ० पृथिव्यै ० द्वा रशास्वयोः ॥ धात्रे नमस्तु दं धात्रे ॥ एवमग्रेऽपि ॥ विधात्रे ० प्रतिदिशं वायवे ० प्रति
दिशं दिग्भ्यः ॥ इन्द्राय ० धर्मराजाय नमः ० वरुणाय ० इन्द्रवे ० इशान्यो ० धन्वंतरये नमः ० वायव्यो वायवे ० ब्रह्मणे
अंतरिक्षाय ० सूर्याय ० उत्तरे ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः ॥ विश्वेभ्यो भूतेभ्यो ० भूतानां पतये ० ततो दक्षिणे
प्राचीनावीर्तिपितृभ्यः स्वधानमः ॥ इदं पितृभ्यः ॥ जलस्पर्शः ॥ अयं कातीयः पक्षः ॥ पौराणश्च ॥ स्व
धाशब्दो नेत्येके ॥ पात्रं प्रक्षाल्य वायव्ये यश्मेतत्तदिति निनयेत् ॥ इदं यक्ष्मणे ० अथवा देवताभ्यः पितृभ्यः
श्वेत्यनेनैव वहेत् सकृदुत्वा तेनैव भूमौ बलिः ॥ तेनैव पितृयज्ञ इत्येके ॥ आचार्यचूडामणौ तु ॥ ओं भू

१५० क०

६०

मंत्रे

स्वाहेति ब्राह्मणेनोक्तेन मोनमदिति स्वयं जुह्यात् ॥ एवं व्यस्ताः समस्ताश्च ॥ ततो देवक तस्येन सो वय
जनमसि स्वाहेति विप्रेणोक्तेन मोनमदिति स्वयं जुह्यात् ॥ नमस्कारेण वैदिकवाधात् ॥ अग्नयद्रुदं
एवं षट् ॥ ततो यमाय ० स्विष्टकृते च ॥ भूमौ विश्वेभ्यो देवेभ्यः ॥ सर्वेभ्यो भूतेभ्यो नमः पितृभ्यो नमः इति द
क्षिणे ॥ ऐशान्यां यश्मेतत्ते ॥ पौराणे रेकः ॥ चंडालादिभ्यो वायसेभ्यः श्वदक्षिणे ॥ धर्मराज चित्रगुप्ताभ्यां
अदद्यादित्युक्तं ॥ ततः शेषमादाय गृहं गणे प्रोक्ष्य ॥ दोशवानौ श्यामशबलौ वैवस्वतकुलोद्भवौ ॥ ता
भ्यां पिंडं प्रदास्यामि स्यातां मे तावहिं सकौ ॥ श्वभ्यां नमः इति दत्त्वा पुनरादाय ॥ ऐं इवारुणवायव्या
सोम्या वै नैर्ऋतास्तथा ॥ वाससा प्रतिगृह्णंतु भूमौ पिंडं मया र्पितं इति ॥ काकबलिंदत्त्वा दृढं वायसेभ्य इत्युक्ता
पुनरादाय विष्णुपुराणोक्ते बलिं निदद्यात् ॥ यथा ॥ देवामनुष्माः पशवो वयांसि सिन्धुः सयश्शोरगंदेस्य
संघाः ॥ प्रेताः पिशाचा स्तरवः समस्ता ये चा नमिच्छन्ति मया प्रदत्तं ॥ इदं देवादिभ्यः ॥ पिपीलिकाः
कीटपतंगकाद्या बुभुक्षिताः कर्मनिबद्धबद्धाः ॥ प्रयांतु ते तृप्तिमिदं मया नंतं तेभ्यो विसृष्टं सुखि

६०

X भूतेश्वरः॥ चतुर्दशो भूतगणो य एष तत्र स्थिता ये खिल भूतसंघाः॥ तस्थमन्नं हि मया बिसृष्टं तेषामुदेते मुदिता भवन्तु X ३

नो भवन्तु॥ इति पिपीलिकादिभ्यः॥ येषां न माता न पिता न बंधुर्नैवा न नासिद्धिर्न तथा न मस्ति॥ तत्तत्तये न
ना भुवि दत्तं मे तत्तु तेषां तु तस्मिन् मुदिता भवन्तु॥ इदमर्थं त्वं धुभ्यः॥ भूतानि सर्वाणि तथान्न मे तदेहं च विष्णुर्न यतो
न्यदस्ति॥ तस्मादहं भूतनिकाय भूतमन्नं प्रयच्छामि भवाभितेषां॥ इदं मे मुदिता भवन्तु॥ इदं भूतगणाधिभ्यः
इत्थं चार्थं नरो दद्यादन्नं श्रद्धा समन्वितः॥ भुवि भूतोपकाराय गृहीतव्यं श्रयो यतः॥ श्वचां गोलं विहंगाणां
भुवि दद्यात्ततो नरः॥ ये चान्ये पतिताः केचिदपुत्रा भुवि मानवाः॥ ततो गोरोहमात्रं वै कालं तिष्ठेद्गृहां गणेदति॥
ततः कृम्यादिपतितपापरो गिश्वपचादिभ्यो दद्यादिति नागदेवा हि केह विहरभाष्ये च॥ तदेतदेव श्वदेवं द्वि
जानां सायं प्रातरुक्तं॥ तथा पिशुङ्गाणां दिवै व न तु सायं॥ पंचयज्ञमात्रोक्तेः॥ वैश्वदेवविध्यभावात्॥ तदा
हमदनपारिजाते जमदग्निः॥ वैश्वदेवं तथारात्रौ कुर्याद्बलिहृतिं तथा॥ महतः पंचयज्ञास्तु दिवैव त्याह
मवितु॥ ते नरात्रौ वैश्वदेवः पंचयज्ञसिद्धत्वा न्नशूद्रस्येति संक्षेपः॥ अथ नित्यश्राद्धं॥ तत्पृथक् कार्यं न वा॥
श्राद्धं वापि तृयज्ञः स्यात्पि यो बलि रथापिवेष्टि॥ इति छंदोगपरिशिष्टात्॥ मनुः॥ एकमप्याशये द्विप्रंषण्णा

६ मातामहाश्च इदं वः पाद्यमिति पाद्यं दत्वा च म्योदङ्गुखं कुशासने उपविश्य पितरो + ६

१५० क०

६९ क

व

स्वरूपे

मध्यन्वहं गृही ॥ प्रचेताः ॥ नामं वृणं न हो मश्च नावाह न विसर्जने ॥ न पिंडदानं न सुरानित्ये कुर्याद्विजोत्तमः ॥
व्यासः ॥ नावाहनं स्वधाकारः पिंडाग्नौ करणादिकं ॥ ब्रह्म चर्यादि नियमौ वैश्वेदेवास्तथैव च ॥ तनुषट्पुरु
षंद्वेयं दक्षिणा पिंडवर्जितं ॥ दक्षिणायां विर्जितः ॥ किंचिद्दत्त्वा विसर्जयेदिति प्रचेतसोक्तेः ॥ अथ प्रयोगः ॥ १५१
आचम्य देशकालौ स्मृत्वा नित्यं श्राद्धं करिष्ये ॥ इत्येत्कास्मत्पितृपितामहप्रपितामहानां काश्यपगो
त्राणाममुकदासां नानां एवमातामहप्रमातामहवद्वृत्तप्रमातामहानां सप्तलीकानां रक्षणेक्षणः क्रियतां इति
क्षणं दत्त्वा पित्रादयो मातामहाश्च एष वो गंधः इमानि पुष्पाणि धूपो दीपः आग्राहनं चेति दत्त्वा पूर्णतां वा
चयित्वा द्विगुणमामान्नमुपकृत्य प्रोक्ष्य पात्रं धीं मातुभ्य तिलां चिकीर्यो नै गुष्ठं दत्त्वा पितरो माताम
हाश्च देवता इदं आमाभं त्रिगुणं द्विगुणं वा सोपस्क रंगयेयं भूः गदाधरो विप्रः ब्रह्मरूपमिदं पितृभ्यः का
श्यपगोत्रेभ्योऽमुकदासेभ्यो वसुरुद्रादित्येभ्यस्तथा मातामहादिभ्यश्चेदमामं स्वधासंपद्यतां नमः ॥ द
त्तमश्च मस्तु ॥ ब्रह्मार्पणमस्तु ॥ मधुहृत्युक्ता सुप्रोक्षितमस्तु ॥ शिवा आपः संतु ॥ सोम नस्य मस्तु ॥ अ

नित्य

क्षतं० दीर्घमायुः वितरः स्वस्तीति श्रुत पितृणां यदुत्तं तदक्षय्यमस्तु ॥ दक्षिणांदद्यान्नवा ॥ हतावत्यशक्नोपि
तबलि नैव श्राद्धसिद्धिः ॥ इति नित्यश्राद्धं ॥ म० अथ मनुष्ययज्ञः ॥ ॥ हारीतः ॥ सर्वा अस्य देवता गृहा
नागछंति यस्यैव ब्राह्मणो विद्वान्गृह मध्ये तिष्ठति ॥ मुनिष्ठतः प्राणदेवता अपक्रामति ॥ बृहस्पतिः ॥ प्रीयते
स्वागतेनाग्निरासनेन शतक्रतुः ॥ पितरः पादशी चेन भोजनेन प्रजापतिः ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ अध्वनी नोतिथि
र्देयः श्रोत्रियो वेदपारगः ॥ मान्यावेतो गृहस्थस्य ब्रह्मलोकमभीप्सतः ॥ अतिथिं श्रोत्रियं तस्मासीमांत
मनुब्रजेत् ॥ यमः ॥ नष्टे द्रोत्राचरणं देशेनामकुलं श्रुतं ॥ अध्वनोभ्यागतं विप्रं भोजनार्थमुपस्थितं ॥ विष्णु
पुराणे ॥ दिनातिथौ तु विमुखे गते यस्यातंकं नृणां ॥ तदेवाष्टगुणं पुंसां सूर्यो देविमुखे गते ॥ सूर्यो देविमुखे
इत्यर्थः ॥ ततोतिथिं प्रतीक्ष्य पादो मक्षात्प्रसृज्यान्नं निवेद्य कस्मैचिद्विप्राय वासनकादिभ्यो मनुष्येभ्यो हंत
नाममेत्फलादद्यात् ॥ इदं नित्यश्राद्धात्प्रागिति हरिहरः ॥ विष्णुपुराणे ॥ इष्टे वा यदि वा दृष्ट्यो मूर्खः पंडि
त एव वा ॥ संप्राप्तो वैश्वदेवांते सोतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥ ततो गो ग्रासः ॥ मदनपारिजाते कृष्यश्रंगः ॥ ग

श्लोक०

६२

न
म

हेम

वांग्रासं च कुर्वीति नित्यमेव समाहिताः ॥ गवांकंडयनं स्पर्शग्रासमाहिकमेव च ॥ मंत्रस्तु ॥ सौरभेयाः स
र्वहिताः पवित्राः पापनाशनाः ॥ प्रतिगृहं त्विमंग्रासं गावस्त्रैलोक्यमातरः ॥ सुरभिस्त्वजगन्माता देविवि
ष्णुपदे स्थिता ॥ ग्रासं गृहाण मद्दत्तं गोमातरा तु महेसि ॥ श्रीवृत्तीये भविष्ये ॥ तृणोदकेन संयुक्तं प्रदद्या
च्च गवात्रिकं ॥ कपित्वाशतं दाह्यं स्य फलं विद्या न संशयः ॥ गवाह्निकमहोरात्रपर्याप्तं गोभक्ष्यं ॥ मंत्रस्तु ॥
पंचभूतेशिवे पुण्ये पवित्रे सूर्यसंभवे ॥ प्रतीये मया दत्तं सौरभेयी नमोस्तुते ॥ ॥ अथ भोजनं ॥
बालवदुर्गभिण्यातुरसखि बांधवादीन् संभोज्य पाणिपादं प्रक्षाल्य ॥ हिराचम्य शुचौ देशे रहसि चतुरस्रं
त्रिकोणं च वर्तुलं वा ह्यं चंद्रकं ॥ कर्तव्यं मानुष्येण ब्राह्मणादिषु मंडलमिति व्यासोक्तं मर्द्धं चंद्रं च शूद्रस्या
भ्युक्षणं मत्स्यमिति संस्मृतं कांस्यादि वा कृत्वा ॥ पंचांशं सलिकं कांस्थं ॥ ह्यधिकं भोजनाय वै ॥ गृहस्थे
स्तु सदा कार्यं मभावे रूप्यहेममिरिति हेमाद्रावत्रिप्रोक्तं कांस्यादिपात्रे परिविष्टमन्नं प्राप्नुवो पविष्टं
मोनीयताक्तं प्रोक्ष्य धर्मराजाय नमः चित्राय नमः चित्रगुप्ताय नमः त्रैतेभ्यो नम इति बलिंदक्षिणतो

६२

दत्वा जलं दत्वा जलं प्राश्य देवतीर्थेन सांगुष्ठेन तूष्णीं नमस्कृत्यैव वा पंचग्रासान् प्राश्य यथासुखं भुंजीयात्
 आदित्यपुराणे ॥ नोऽपि ह्येवाग्रहार्थे दाजं जग्धशिष्टं न संत्यजेत् ॥ पुत्रस्त्यः ॥ भोजनं न तु निःशेषं कुर्यात्प्रा-
 णैः कथंचन ॥ अन्यत्र दध्मः क्षीराज्यक्षौद्रसक्तभ्यएव च ॥ बृहस्पतिः ॥ नैकहस्तेन च जलं शूद्रेणावर्जितं वि-
 चेदित्यादि हि जादोऽस्तेयं ॥ देवलः ॥ भुक्तोऽपि ह्यसमादाय सर्वस्मात्किंचिदाचमनम् ॥ उच्छिष्टभागधेयेभ्यः स्तो-
 दकं निर्वपेद्भुवि ॥ भोजनांते पुनर्जलं प्राश्य शेषं सिंचेत् ॥ मंत्रस्तु ॥ रो रवे पू य नितु ये प म्ना र्बु दे न वे सि नां ॥ अर्थि-
 ना मुदकं ॥ नित्यमक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥ ततो मुखपाणिपादं प्रक्षाल्य अद्विराचम्य जानुनी स्पृष्ट्वा पुनराचम्य
 अगस्तिरग्निर्वडवानकं श्वभुक्तं मयान्नं जरयत्वशेषं ॥ सुरवं ममेतत्परिणामसंभवं यच्छत्वरो गोममचास्तदे-
 हः ॥ अगस्त्यं कुंभकर्णं च शानिंच वडवानकं ॥ आहारपरिणामार्थं स्मरामि च वृकोदरमिदं दूरं संस्पृश्य तां बलं ति
 प्राश्य पुराणश्रवणादिनाहः शेषं नयेत् ॥ ततो रौत्रोरभिसंक्रम्यतीपातं वेधति श्राद्धतत्पूनीदिनभिन्नरा-
 त्री द्वितीयवारं भुक्त्वा यामोत्तरं अगस्तये नमः माधवाय नमः पुत्रकुंदाय नमः कपिलाय नमः आस्तिका

कृता

शुक्र

६३

यनमदतिनत्वा प्राच्यां दक्षिणतो वा शिरः कृत्वा स्वपेत् ॥ तत्र स्त्रियां वाद्युदितचतुर्थे कादशत्रयोदशवर्जेषोऽ
शदिनमध्ये चतुर्थे षष्ठ्यष्टमी चतुर्दशी पर्वद्वये श्राद्धेन पूर्वदिनभिर्भोग्यो रात्रौ शनिरभिभोमवर्जभरणी क
निकाद्रामघापूर्वा विशारवा ज्येष्ठा मूलपूर्वा षाढा पूर्वा भाद्रपदा त्रिजन्मसंक्रमपातवेधतिवर्जसमरात्रौ स्त्रीसं
गं कृत्वा मूत्रात्रिगुणं शौचं स्नानं च कुर्यात् ॥ एतच्च प्रागुक्तं ॥ अनृतौ स्नानवर्जशौचं कृत्वा स्वपेत् ॥ इदमाह्निकं
प्रत्यहं कुर्यात् ॥ ॥ इति श्रद्धाह्निकं ॥ ॥ अथ श्रद्धापूर्वण श्राद्धप्रयोगः ॥ ॥
स चोपदेशं पुत्राक्षयवशादनियतशाखया कार्यदुतिमदनपालः ॥ तेन ॥ अनियतस्य धर्मत्वा योगात् ॥
तेन श्रद्धावाजे सनेयिनदुतिगोऽग्रं धेदुदशोक्ते हरिहरभाष्यादिसंवादादिष्टाचाराच्च माध्यंदिनशाखयो
व्यते ॥ कर्ता पूर्वद्युर्निरामिषं सकृदुक्तौ प्रदोषे परेद्युः प्रातर्वाह्निजगृहंगत्वा मंडले तमुपवेश्य सव्येन जान्वा दक्षिणं
अश्रद्धः प्रणतिपूर्वकमिति वचनात् ॥ प्रणम्य देशकावलो स्मृत्वा श्वः करिष्ये श्राद्धे पित्रादित्रयमाताम
हादित्रयविश्वेदेवार्थं हवामहं निमंत्रये ॥ यद्वा क्षणं दत्त्वा भवद्भिः प्रसादः कार्यदुतिफलं तांबूलं वा दत्त्वा कंदो

माणपार्वण २ प ४

६३

म
श्राद्धं

वाविप्रो निमंज्य ॥ तथा ॥ आमंत्रितोस्मीतिवातेनोक्ते ॥ अक्रोधनेः शौचपरेः सततं ब्रह्मचारिभिः ॥ भावितव्यं
भावद्रिः श्रमयाचश्राद्धकारिणा ॥ पूर्वदिने तु सर्वायासविनिर्मुक्तेः ॥ कामक्रोधविवर्जितैः ॥ भवद्रिर्भवितव्यं
नः ॥ शोभूतेश्राद्धकर्मणीति जपे धृणुयाद्वा ॥ ततः स्नथैवापसव्येन वामे वाच्यं ॥ करिष्यमाणश्राद्धे पि
तृस्थाने त्वामहं निमंज्ये ॥ एवं पितामहस्थाने प्रपितामहस्थाने ॥ एवं मातामहादित्रयस्थाने द्रुतिषट् ॥ वैश्वदे
विकेचत्वारः ॥ द्रुतिदशतित्रयैश्वदेवपक्षेष्टौ ॥ एकोदेवेतंत्रेण ॥ पित्रादावेको मातामहादावेकद्रुतित्रयोवा ॥ य
द्वाषण्णोमेकं ॥ देवेनैकद्रुतिद्वौ ॥ तदामान्नं षोढा विभाज्यं ॥ यद्यपि दर्शमातृमध्यं नवदेवत्यं मातामहं तं द्वा
दशदेवत्यं ॥ मत्सममहं द्वादशदेवत्यं वा श्राद्धमुक्तं स्ति ॥ तथा पिदेशाचारान् द्रुवस्था ॥ षड्देवतमेव तु बहु
संमत्तं ॥ सर्वथा विप्रात्नाभेदं भवद् नू निधायै प्रेष्य प्रत्येकं पूर्वकृत्वा तदामान्नं विप्राय दद्यादग्नौ जले वा
क्षिपेत् ॥ सर्वत्रा मंत्रितोस्मीति प्रत्येकं क्रोधनैरिति जपश्च ॥ ततः परं द्युः प्रातः स्थानोपलेपनं कृत्वा
संचेलस्नातः श्राद्धसामग्रीं संपादिनस्य षण्मुहूर्तानंतरं द्विजानां ह्यतेषां मपि निषिद्धदिने श्रमश्रुकर्म

८ स्नानीय जल तैलामल को हर्त्तनानि प्रेषयित्वा मध्याह्ने स्नाता नागतान् प्राञ्जलिं स्तिष्ठन् स्वागतं पृष्ट्वा सुस्वागतमिति तेनोक्ते दूरा

११०५०

६५

कारयित्वा अस्मात्पितृपितामहप्रपितामहानां काश्यपगोत्राणाममुकं श्रीं दासानां मय्यभ्यं हरे प्रदेसमात्रमुच्यते
क्षिणं वस्तरुद्रादित्यस्वरूपाणां पार्वणश्राद्धं सदैवं सपिंडं पार्वणविधिना मे न ह विषासद्यः करिष्ये इति संकल्पः ॥ गो
मूत्रगोमयाभ्यां द्वारं प्रादेशमात्रं मुत्तरदक्षिणयोश्च सुरस्त्रं च तंच मंडलं कृत्वा तत्र कुशानंदे वै च यवाभ्योऽतिष्ठानक्षि
पेदिति मदनपालः ॥ तत्त्वं तु शूद्रस्याभ्युक्षणं मतमिति वचनादभ्युक्षणं कृत्वा तत्र उदङ्मुखः सव्येन पुरुरवार्ष्व
संस्तका विश्वेदेवाः स्वागतमिति पृष्ट्वा सुस्वागतमिति तेनोक्ते ॥ गंधपुष्पैः सव्यं शूद्रायेति वचनादादौ सव्यं पादं प्र
क्षाल्य ततो दक्षिणमिति पादौ संपूज्य पुरुरवार्ष्व संस्तका विश्वेदेवाः पादं च नम इति पादयोर्जलं दत्वा देवद्वि
तीयविप्रेदत्वा पितृविप्रेकृतापसंभ्योऽस्मत्पितः काश्यपगोत्रा मुकदा सवसुरूपे दंपाद्यमर्घ्यं च नमः ए
वं पितामहे प्रपितामहे च ॥ रुद्ररूपादित्यस्वरूपे ॥ एवं पितामहादित्रये च ॥ ततो द्विगचांस्तानाचमय्य
देवे द्वौ प्राञ्जुरवौ देवेभ्यो नमः इदमासनमास्यतां दूतिवामेनासनं स्पृष्ट्वा दक्षिणे विप्रानुपवेश्येवंपि
त्र्येच सव्येनोदङ्मुखान् ॥ ततः प्राच्यां मातामहानां ॥ श्राद्धारं भावसाने च पादशौचे तथार्चने ॥ विकिरे

एवं
ते

अथ देशकालोपपत्त्या १०

६५

पिंडदानेचद्विराचमनमिष्यते ॥ ततः सव्येन कर्मपात्रं प्रपूर्य गंधपुष्पकुश ॥ न्दित्वा तज्जलेन अपवित्रः पवित्रो वा
सर्वावस्थागतोपि वा ॥ अः स्मरेत्पुंडरीकाक्षं सबाह्याभ्यंतरेः शुचिः ॥ पुंडरीकाक्षाय नमः ॥ इति श्राद्धद्रव्यं प्रोक्ष्य ॥
तिलारक्षं त्यसुरानन्दभारक्षं तिराक्षसान् ॥ पंक्तिं वैश्रोत्रियोरक्षेदतिथिः रर्वरक्षकः ॥ इति तिलाविकीर्य प्र
तिद्विजं दीपान्दद्यात् ॥ आमाभ्यादीनां पवित्रतास्तु ॥ केचित्तु सप्तव्याधादशारणैर्मर्गाकालं जरे गिरौ ॥ वृ
क्रवाकाः सरिही पेहंसाः सरसिमानसे ॥ तेपि जाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणावेदधारणाः ॥ प्रसृता दीर्घमध्वानं मू
यंतेभ्यो वसीदथ ॥ अमूर्त्तानां च मूर्त्तानां पितृणां दीप्ततेजसां नमस्या मिसदातेषां ध्यायिनां योगचक्षुषां ॥
श्राद्धभूमौ गयां ध्यात्वा ध्यात्वा देवगदाधरं ॥ स्वस्यादींश्च पितॄन्ध्यात्वा ततः श्राद्धं प्रवर्तते ॥ इति जपंति ॥ ततो
नीवीं बध्वा पसव्येन देवताभ्यः पितृभ्यः श्रमहायोगिभ्य एव च ॥ नमः स्वाहाये स्वधाये नित्यमेव नमोनमरति
त्रिर्जस्वादेशकालौ स्मृत्वा काश्यपगोत्राणामस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानां तथैव काश्यपगो
त्राणामस्मातामहप्रमातामहबह्वप्रमातामहानां तथैव काश्यपगो
त्राणामस्मातामहप्रमातामहबह्वप्रमातामहानां तथैव काश्यपगो
कुरुष्वेतितैरुक्ते ॥ दक्षिणं जान्वाव्यपित्रादित्रयमातामहादित्रयसंबन्धिनः पुरुरवाईवसंतका विश्वेदेवा इह

वि

शु०क०

६५

न

मुद्रास

मासनं वीनमः ॥ इत्युजु प्रागग्र कुशपत्रं दद्यात् मासने दद्यादिति द्योति पश्यतो ॥ यथा तु युक्ता ॥ देवेशणः कीयतामि
तिकुशं दत्त्वा तथेति तेनोक्ते ॥ प्राप्नोतु भवानित्याह ॥ प्राप्नोतु भवानीति विप्रः ॥ एवं द्वितीयं देवे ॥ ततोपसव्येन ॥ यामंजा
न्याव्यकाशयपगोत्रास्मसितरसुकदासवसुरुपेदे मासनं स्वधानमः ॥ इति वामे सतिलु द्विर्भग्न कुशाभ्यश्रयः
क्रियतामित्यादि प्राग्वत् ॥ एवं पिता महादौ माता महादौ च ॥ सव्येन विश्वान् देवानावाहयिष्य इति एषा ॥ आवा
हयेत्यनुज्ञातः देवद्विजकरमंगुष्ठे गृहीत्वा आगेष्टु महाभागा विश्वे देवा महाबलाः ॥ ये अत्र विहिता आहोसा
वधाना भवंतु ते ॥ इति श्रुत्वा पुरुरवा इव संज्ञका विश्वे देवा आगेष्टु ते त्क त्कोपादादि मूर्द्धांतिं तिलां विक्तेतु
॥ इति कर्कः ॥ यवैरन्ववकीर्त्येति स्मरतेर्यवानित्यन्ये ॥ ततो हस्तोदकं ॥ एवं प्रतिपदार्थं ॥ ततोपसव्येन काश्यप
गोत्रास्मसित्रादि नमुकदासान्माता महादींश्चावाहयिष्ये ॥ इति एषे ॥ आवाहयेत्यनुज्ञातः मूर्द्धादिपादांतं
तिलां विक्तेर्य ॥ काश्यपगोत्रास्मसितरं वसुरुपागच्छ एवं पिता मह रुद्र रूप प्रपिता मह आदित्य रूप ॥ ए
वं माता महेशु ॥ ततो देवाग्ने सव्येनैक पात्रे द्वौ कुशपत्रे कृत्वा देवतीर्थे देवेभ्यो नम इति जलं नम इति यवानुभगं

वि

न

धूपये च क्षिपेत् ॥ ततोपसव्येन पित्र्येषु सुराजं ताम्रखड्गपलाशपत्रादिमयपात्रेष्वेकद्रव्येषु वा द्वे द्वे
क्षिणाग्नेपवित्रे कृत्वा इन्द्रो नमद्रुतितितान् गंधपुष्पाणि च क्षिप्वा धूपपात्राणि संपन्ना नीत्युक्ता सुसंप
नानीत्युक्ते सव्ये न देवविप्रकरेणैव पवित्रे दत्त्वा दक्षहस्तस्थे न पात्रेण पित्रादित्रयमातामहादित्रयसंबन्धि
पुरु रवार्द्रवसंज्ञक विश्वेदेवा एष वोर्ध्वो नमः ॥ इदं वोर्ध्वं नममद्रुतिवादत्त्वा इन्द्रो नमः ॥ संस्त्रवानभि मंत्र्यैवं हि
तीये दत्त्वा पात्रे पवित्रादिकृत्वा देवेभ्यः स्नानमसीत्युक्ते रतो न्युञ्जं कुर्यात् ॥ केचिदेतद्देवेनेच्छन्ति ॥ न्युञ्ज
तानेति द्रौहिः ॥ ततोपसव्येन पित्र्ये करे दक्षिणाग्रं पवित्रं दत्त्वा काश्यपगोत्रास्मत्पितरमुदास एष तेर्घः ॥ स्व
धानमः ॥ इति पितृतीर्थे निदत्त्वा इन्द्रो नमद्रुति संस्त्रवानभि मंत्र्यै तत्र पवित्रां दत्त्वा वपितामहप्रपिताम
हाभ्यां मातामहादिभ्यश्चैव दद्यात् ॥ ततः प्रथमे पात्रे संस्त्रवानेकीकृत्य पितृवामे कर्तुं दक्षिणे पितृभ्यः
स्थानमसीति न्युञ्जं कृत्वा दक्षिणां तं न चालयेत् ॥ ततः सव्येन जलं दत्त्वा विश्वेदेवा एष वोर्ध्वो नमः ॥ इमानि पुष्पाणि चो नमः ॥ एवं धूपदीपाद्यादना यज्ञो पवीताकारतांबूलानि दत्त्वा जलं दत्त्वा अपसव्ये
न काश्यपगोत्रास्मत्पितरमुदास एष तेर्घं धो नमः ॥ एवं पुष्पधूपदीपाद्यादना लंकारान्दत्त्वा वपिताम

१५० क०

६५

ह प्रपितामहाभ्यां दद्यात् ॥ एवं मातामहादिभ्यः ॥ ततोर्चनं पूर्णतां वाचयित्वा द्विजाग्रेभुवं निमज्ज्य पलाशादि
पत्रावलीन्यस्य गोरमृद्गस्मादिनामं तुलं कृत्वा आहूया दामानादग्रं गृहीत्वा ग्नौ करिष्य इति पंक्तिमूर्धन्यं रक्षा
कुरुष्वेत्युक्ते सव्येनाद्या द्विजकरे पर्युक्ष्य दर्भानास्तीर्या विदानधर्मेण द्विरादायाग्नये कव्यवाहनाय नमः ॥ इति
हुत्वा इदमग्नये कव्यवाहनायेत्युक्त्वा पुनरादाय सोमाय पितृमते इति इदं सोमाय पितृमते ॥ अपसव्यपक्षे
सोमाहतिः ॥ पूर्वं आन्याहतिरुत्तरा ॥ इति हुत्वा हुतशेषं पित्रार्थं मवशेष्य पितामहादिमातामहादिपात्रेषु तु
ष्णीं दद्यात् ॥ ततो देवेभ्यः दामं कृत्वा पात्राण्यभिधार्य देवपूर्वमामं चतुर्गुणं द्विगुणं समं वा कृत्वा प्रोक्ष्य देवद
क्षिणं जान्वाव्योपवीर्येति द्विषिणोत्तानसव्यनीचासीभ्यां पात्रमातृभ्यविष्णवे नम इति विष्णोहव्यं रक्ष
त्वेति वा द्विजांगुष्ठं निवेश्यैवं पित्र्येपसव्येन पात्रमातृभ्यांगुष्ठं कृत्वा नितुनवकीर्योदकं स्पृष्ट्वा एवं प्र
तिपात्रं कृत्वा वा मे न देवपात्रं धृत्वा दक्षिणे कुशयवनलान्यादाय पित्रादित्रयमातामहादित्रय
संबन्धिपुरुषार्थवार्द्धवसंज्ञकगविश्वेदेवा इदं वः आमानं संपरिकरं गयेयं भूः गदाधरोत्तौ विप्रः आमं ब्रह्म ब्रह्म

नम

६५

× ज्यो नग्निदग्धे ८

ब्रह्मगृहीताब्रह्मरूपमामं मनः कलितसवर्णपात्ररुं अक्षय्यवटछायारुं पुरुरवार्वसंतकेभ्यो विश्वे
भ्यो देवेभ्यः अक्षय्यतप्त्यर्थं संप्रदेदे स्वाहानममरुंदं आमं सोपस्करममृत रूपेण संपद्यतां हव्यं नमः ॥ का
श्यां विश्वेश्वरपादेदत्तमक्षय्यमस्तु ॥ गयागदाधरः प्रीतो भवतु ॥ ततोपसव्येनाद्विगुणभुग्नुकुराति
तुजलान्यादायवामेन पात्रं धत्वा वामं जान्वा व्यापसव्येनास्मत्पितरमुकदासे तत्ते आमा न्नसपरि
करं गयेयं भूरित्यादि रजतपात्ररुं मक्षय्यवटछायासु काश्यपगोत्रायाः स्माहित्रे मुकदासायव
सुरूपायेदमामं सोपस्करमक्षय्यतप्त्यर्थं संप्रदेदे स्वाहानमः ॥ अमृत रूपेण स्वधा संपद्यतां हव्यं न
मः ॥ काश्यामित्यादि प्राग्वत् ॥ एवं पितामहप्रपितामहयोः ॥ मातामहादिभ्यश्च दद्यात् ॥ असंस्तु
तप्रमीताभ्यः एष पिंड इति विभक्तिं दत्त्वा समादायाग्निदग्धेभ्यश्चैष पिंडोऽपि दत्तः सोद
कमामं पिंडं दत्त्वा तिलोदकं दत्त्वा मधु ३ इति विजिघेत् ॥ अथ पिंडदानं ॥ ॥ तच्च गृहपा
केन पायसेन सक्तुभिर्मूलेन फलेन वा कार्यं ॥ पिंडार्थं वेदीकृत्वा वामं जान्वा व्यापसव्येन दर्भमूले

२५० क०

६०

नदक्षिणाग्रां रेखां कृत्वा द्वितीयां कृत्वा पः सृष्ट्वारेखाग्रे उत्सुके निधा यो दपात्रेणाष्टरेखा मूलमध्या
ग्रेषु काश्यपगोत्रास्मत्पितरमुकदासावने निश्च एवं पिता महा प्र पिता महयोर्दत्वा द्वितीयरेखायां माता
महादिभ्यस्त्रिभ्यो दत्वा सकृदाश्च न कुशान्दक्षिणाग्रानरेखाद्वये निक्षिप्य मध्याज्ये सर्वयं जनोपेतम
भमग्नौ करणशेषसहितं पात्रे कृत्वा षट् पित्रा न कृत्वा पितृतीर्थे न काश्यपगोत्रास्मत्पितरमुकदासे
तत्ते न स्वधा एष ते पित्रो नम मेति वादत्वा इदं पित्रे ॥ ततः कुशान्तर्धाय काश्यपगोत्रास्मत्पितामहे
त्यादिना विभ्यो दत्वा त्रैपुङ्गुमोदर्ममूलेषु करं मार्जयित्वा एवं मातामहादिभ्यस्त्रिभ्यो दत्वा करौ प्र
क्षाल्या च म्योदं डवत्या मंत्रं प्राणानायम्य वसंता यनमः ग्रीष्मा यनमः इत्येवं षट् कृतं नमस्कृ
त्वा पसव्येन पितृभ्यो नम इत्यंजलिं बध्वा एवं मातामहेभ्यो नम इति ॥ ततो वामावर्त्ते नोदङ्मुखः
श्वासं नियम्य पुनराचृत्य पितृभ्यो नमः मातामहेभ्यो नमः इति नत्वा स्मत्पितरमुकदासे प्र
त्यवने निश्चैति प्राग्वत् षट् स पित्रेषु प्रत्यवने जनं दत्वा नीवीं विस्त्रस्य पितृभ्यो नमः मातामहे

६०

भ्योनमद्रतिनत्वा ॥ पितृभ्योनमः मातामहेभ्योनमद्रतिप्रतिपिंडुं सूत्राणि दत्वा पितृभ्योनमद्रत्यवत्ति
 नेनैवमिदं पुत्रिनादिनाम्ना नेजनशेषं पिंडुपात्रक्षालनजलं वापिं वृषिं देषु प्रित्वादिनाम्ना दक्षिणं निषि
 ज्येवं मातामहेभ्योनमः ॥ ततो देवताभ्यः पितृभ्यश्चेति विजृप्त्वा पिंडेषु पित्रादिनाम्ना गंधपुष्पधूपदी
 पनेवेद्यतांबूलदक्षिणा निवेद्य कर्मपात्रजलं सुप्रोक्षितमस्तु ॥ मिवा आपः संतुद्रतिदेवदत्तासौ मन
 स्यमस्तु ॥ पुष्पाणि ॥ अक्षतंचारिष्टं चास्तु ॥ अक्षतान् ॥ अपसव्येन पितृभ्यो मातामहेभ्यश्च दत्वा ॥
 स्वमूर्धनि दीर्घमायुरस्तु ॥ पुष्टिः ० तुष्टिः ० वृद्धिः ० यष्टिः ० यस्तदस्तु ॥ यत्पापं तत्प्रतिहेतमस्तु ॥ भू
 भो ॥ द्विपदचतुष्पदेभ्यः ॥ शान्तिरस्तु ॥ अस्त्विति द्विजाः ॥ ततः पुरुर्वार्द्धवसंस्तकेभ्यो विश्वेभ्यो देवे
 भ्यः यदुत्तमामान्नादितदक्षय्यमस्तु ॥ एवं करिष्यपगोत्रस्यास्मत्पितुरमुकदासस्य यदुत्तमित्यादि
 ॥ एवं पितामहादौ ॥ मातामहादौ च ॥ अस्त्वक्षय्यमिति विप्राः ॥ अधोराः पितरः संतु ॥ एवं मा
 तामराः ॥ गोत्रवर्द्धतां ॥ दातारौ नो भिवर्द्धतां ॥ संततिश्च ॥ श्रद्धां नो मा व्यगमत् ॥ बहुदेयं नो

१५०५०
दि
६

स्तु ॥ अन्नं च नो बह भवेत् ॥ अतिथींश्च त्रुभे महि ॥ याचिता रश्मि नः संतु ॥ माचयाधिष्मकं च न ॥ तथा स्वि
ति विप्राः ॥ ततः ॥ पित्रा देभ्यो माता महाभ्यश्च स्वधो व्यतां ॥ अस्तु स्वधेति विप्राः ॥ कुशानूपिंते पुन्य-
स्यार्घ्यपात्रमुत्तानं कृत्वा देवे सुवर्णं पितॄणां रजतं दत्त्वा नानानामगोत्रेभ्य आमानं हिरण्यं च रत्नापिंडा
नुहूगस्याग्राय विश्वे देवाः प्रीयन्तां ॥ ॥ मिति ब्रूहीत्युक्त्वा वाचयित्वा ॥ एवं पित्र्ये कृत्वा सव्येन स्वस्ति
भवन्ती ब्रुवंतु ॥ स्वस्तीत्युक्त्वा संपूर्णतां वाचयित्वा कुशोरु निष्ठंतु पितरः विश्वे देवैः सहैकदास्य मंडले
प्रदक्षिणी कृत्य नमस्कृत्य विसर्जयेत् ॥ ॥ इति श्रद्धा पार्वणश्राद्धं ॥ ॥ श्रीराम ॥ ॥
रामकृष्णतनूजेन कमलाकरशर्मणा ॥ श्रद्धधर्मान्निरूप्याथ तदा शौचं निरूप्यते ॥ मूलं तु तत्रैव ज्ञेयं ॥
तत्रादौ गर्भाशौचं ॥ आचतुर्थमासांतं स्त्रावः ॥ पंचमषष्ठयोः पातः ॥ सप्तममासादि पूर्णप्रसवः ॥ मनुः
॥ रात्रिभिर्मामसतु त्साभिर्गर्भस्त्रावे विशुध्यति ॥ इदं चतुर्थपरं ॥ विमासमध्ये रजस्वलात्वेनैव त्रिरा
त्रं सिद्धं ॥ मरीचिः ॥ गर्भस्त्रुत्यां यथा मासमाचरेत् तमेव त्रयः ॥ राजन्ये तु चतुरात्रं वैश्ये पंचाहमेव च ॥

६

शु० क०

६९

दित्यादिब्राह्मणादित्याहः ॥ अंगिराः ॥ नाशो चं सूतके पुंसः संसर्गं चेन्न गच्छति ॥ रजस्तस्यैवाशुचि
 ज्ञेयं ॥ तच्च पुंसि नाविद्यते ॥ संसर्गो नाशयनासनादिकमिति माधवः ॥ स्पर्श इति गोडाः ॥ तन्ने ॥ सं
 स्पर्शे सूतिकायास्तस्मान्नमेव विधीयत इत्यंगिरसोक्तेः ॥ एवकास्त्राह्वातुस्पर्शे न दोषः ॥ व्यासः ॥ प्रथ
 मे दिवसे षष्ठे दशमे चैव सर्वदा ॥ त्रिष्वेतेषु न कुर्वति सूतकं पुत्रं जन्मरंभीति ॥ अत्र विशेषः ॥ षष्ठीपू
 जादि चैव प्रागुक्तं ॥ प्रयोगपारिजाते तु पुत्रसंवेदशाहः ॥ स्त्रीजन्म निःसर्पिण्डं च सोदकं च अहाष्ट
 चिः ॥ स्त्रीपुत्रिपुरुषं ज्ञेयं सर्पिण्डत्वं द्विजोत्तमा ॥ इत्यंगिरस्मृतेरित्याह ॥ गोडास्तु वाग्दानोत्तरं का
 नीनकन्यकाविषयं चेत्तदित्याहः ॥ अथ मृताशोचं ॥ हारीतः ॥ जातमेते मृतजाते वा सर्पिण्डानां द
 शाहं ॥ नालच्छेदोर्ध्वं मृते इत्यर्थः ॥ नाज्यांश्च नायामिति तेनैवोक्तेः ॥ नालच्छेदनात्पूर्वमातुर्ना स्पृ
 श्यतेति शुद्धित्वे ॥ नालच्छेदात्पूर्वं मृतो तु बहन्मनुः ॥ जीवन्नातो यदिततो मृतः सूतक एव तु
 ॥ सूतकं सकलं मातुः पित्रादीनां त्रिरात्रकं ॥ शावनिमित्तं स्नात्वा ॥ प्राङ्मकरणात्सद्यः शो

६९

चमिति शंखोक्तेः॥ नामकरणं चोत्तमं च कालापलक्षणमिति मेधातिथिहरदत्तगोडादयः॥ नेति माधवाद्यः॥ नामोत्त
रदंतोत्तमः प्राग्गृहे सपिंडा नामहः॥ राहा भावे स्नानमात्रं॥ आदंत जन्मनस्य इति याज्ञवल्क्योक्तेः॥ दंतोर्ध्वं त्रिवर्षात्माक
चूडाभावेऽहः॥ अत्राग्निदाहे अह इति माधवः॥ त्रिवर्षात्प्राग्गृध्वं वा सचूड अह एव॥ अर्धोर्ध्वं त्वचूडेऽपि अहः॥ पित्रोस्तु
दशाहोर्ध्वं मृते बाले सर्वत्र विरात्रं॥ बाला नाम जातदंतानां विरात्रेण शुद्धिरिति कश्यपोक्तेः॥ वेजिकादभिसंबधादनु
संध्यादयं अहमिति मन्त्रेऽपि मितक्षरा माधवाद्यः॥ शुद्धितत्वादेया गोडास्त्वत्रिंशत्तुल्यं॥ द्विजानां तु जा
तदंते एकाहः॥ जातदंते विरात्रं॥ अजातदंतमरणे पित्रोरेकाहोऽप्युच्यते॥ जातदंते विरात्रं स्याद्यदि स्यातां तु निर्गुणोऽह
तिकोर्माह॥ अनूढानां तु कन्यानां तथा वैश्वजन्मनामिति अहानुवृत्तौ शंखोक्तेः॥ विरात्रं तु भवेच्छूद्रेषु मासेषु शिशौ
मृते इति मत्स्यसूक्ताच्च॥ जातदंते शूद्रे तु पंचाहः॥ यथा हा गिराः॥ शूद्रे त्रिवर्षं मृते तु शुद्धिस्तु पंचभिः॥ अत ऊर्ध्वं
ने शूद्रे द्वादशाहो विधीयते॥ षडूर्ध्वं तु मृते तोयः॥ शूद्रसं प्रियते यदि॥ मासिकं तु भवेच्छूद्रं च मित्या गिरसभाषितं॥ तेना
नूढभायेऽपि निर्गुणे शूद्रे मृते त्रिवर्षोर्ध्वं द्वादशाहः॥ षडूर्ध्वं मासः॥ यत्तु अनूढभायः शूद्रस्त्विनि शंखोक्तं षोडशाहोर्ध्वं

३५० क०

न्यू

(७०

सुगसाशौचं तत्सगुणसंघ इपरं ॥ कृतोद्वाहे^{तु}मि सर्वत्र षड्वात्प्रागपि मासः ॥ यत्तु तुल्यं वयसि सर्वेषां इति
व्याख्योक्तेः ॥ ३५३ ॥ नाशौचं तद्वाक्षिणा त्यपरं ॥ अन्यदेशे प्रागुक्तं कौर्मोक्ता व्यवस्थे^{तु}त्याहुः ॥ तुल्यं वयसि सर्व
षामित्येतद्विरोधाच्छिष्टविगानो^{तु}च्चांगिरसादिनिनाद^{तु}र्त्तव्यानीत्याहुर्विज्ञानेश्वरमदनपारिजातादयः ॥ षो
उशाब्दमध्ये विवाहाभावे त्रिरात्रं ॥ तत्सत्वे मासः ॥ उर्ध्वविवाहाभावे पि मास इत्यपरार्कमदनपात्तादयः ॥
कन्यानां तु चोलात्प्राप्नोतौ स्नानं ॥ अचूडायां तु कन्यायां सद्यः शौचं विधीयते ॥ इत्यापस्तंबोक्तेः ॥ इदं
त्रिपुरुषमध्ये ॥ दोलान्तरं वाग्दानात्प्रागेकाहुः ॥ अविशेषेण वर्णानां मर्वाक्संस्कारकर्मणः ॥ त्रिरात्रं^{तु} भवे
छद्भिः कन्यास्वद्विधीयत इति ॥ अंगिरसा त्रिरात्रविषये होविधानात् ॥ अहस्त्वदत्तकन्यास्वित्युक्तेः ॥
इदं त्रिपुरुषमध्ये ॥ अप्रमत्तानां स्त्रीणां त्रिपुरुषा विज्ञातय इति वसिष्ठोक्तेः ॥ गौडास्त्वदं वाग्दानोत्तरं
अप्रमत्तानां तथा स्त्रीणां सापिंडांसां प्रपौरुषमिति कौर्मोक्तेः ॥ इत्याहुः ॥ वाग्दानोत्तरं विवाहात्प्राप्नो
तौ च भर्तृकुले पितृकुले च सप्तपुरुषावधि त्रिरात्रं ॥ अवारिपूर्वप्रत्तातु यानैव प्रतिपादिता ॥ असंस्क

७०

ततातु साक्षेयाविरात्रमुभयोः स्मृतिमिति मरीच्युक्तेः॥ अथासंस्कृतेशूद्रमतेविशेषो माधवीयेब्राह्मे॥
 स्त्रीणातुपतितोगर्भः सद्योजातोभूतोथवा॥ अजातदंतोमासैर्वाभूतः षडभिर्गतेबहिः॥ वस्त्राद्यैर्भूषितं
 कृत्वानिक्षिपेत्तुकाष्ठवत्॥ रवनि त्वाशनकैर्भूमौ सद्यः शौचं विधीयते॥ विष्णुः॥ अनिवृत्ते दशाहेतुपंच
 त्वं यदि गच्छति॥ सद्य एवैशुद्धिः स्यान्न प्रेतं नोदक क्रिया॥ ऊन द्विवार्षिकं प्रेतं घृताक्तं निखने दूहिः॥ ते
 ननाम्नः पूर्वखननमेव॥ तदूर्ध्ववर्षत्रयात्पूर्वचोलाभावे ग्युदक विकल्मः॥ जातदंतस्य वा कुर्यान्नाग्नि
 वापिकृते सति दूतिमनूक्तेः॥ चूडोत्तरं त्वष्टाग्निदानं त्रिवर्षात्वा गूर्ध्ववानियतमेव॥ तूष्णीमेवोदकं
 कुर्यान्तूष्णीसंस्कारमेव च॥ सर्वेषां कृतचूडानामन्यत्रापीच्छया दूयमिति लोकाक्षि स्मृतेः॥ अन्यत्राक
 तचूडे मृच्छया विकल्मभुक्तः॥ चूडोत्तरं दशपिंडा अपिकार्याः॥ असंस्कृतानां कुशेदिति प्रचेतसोक्तेः॥
 द्वादशाहृतसरादवाक्ये मरणे सति॥ सपिंडीकरणं न स्यादेकोद्विष्टं निकारयेदिति त्वष्टाद्विष्टं
 हरदत्तधृतदेवलोक्तेः॥ द्वादशाहृतं रुद्रपदं॥ मरीचिः॥ प्रेतपिंडं बहिर्दद्याद्भूमं च विवर्जितं॥
 दि

१०००

७९२
तथा॥

एतदसंस्कृतपरमिति विज्ञानेश्वरः॥ त्रिरात्रे दशपिंडानाह पारस्करः॥ प्रथमे दिवसे देयास्त्रयः पिंडाः
समाहितेः॥ द्वितीये चतुरो दद्यादस्त्रिंशं चयनं तथा॥ त्रींस्तु दद्यात्तृतीये द्विंशं चतुर्थादि क्षालयेत्त
तः॥ अस्त्रिंशं चयनं संस्कृते एव नान्यत्र॥ अत्र देवयाज्ञिकं कर्तव्यं॥ त्रींस्तु दद्यात्तृतीये द्विंशं चतुर्थादि क्षालयेत्त
या निष्पद्ये विशेषः॥ गार्हपत्ये॥ शिशुरादंतजननां बालस्याद्यावदशिरवं॥ कथ्यते सर्वशास्त्रेषु कुमारो
मौजिबधनात्॥ गर्भे नष्टे क्रियानास्ति दग्धं देयं मृते शिशो॥ परंच पायसं क्षीरं दद्याद्बालविपत्ति
तः॥ एकादशद्वादश॥ हव्यं पोतुं सर्गं विधिं विना॥ तथा॥ यत्र प्रमीयते बालस्तत्रः प्रायः प्रदीय
ते॥ केचित्समाप्तं वयसां संस्कृत्या न्यथा विधि॥ भक्ष्यं भोजनं च दातव्यं तथा च सुखं भाक्षिका॥
तद्वस्त्राणि प्रदेयानि सोपानत्कानि तत्समे॥ कुमारानां च बालानां भोजनं वस्त्रं वेष्टनं॥ ये चोपजी
वते बालस्ततः द्विप्राय दीयते॥ तथा॥ भूमिनिक्षेपणं बाले आचर्ष्य दूयमा शिरसि॥ ततः परं स्वगच्छे
ष्टदेवदाहो विधीयते॥ अचूडे पूर्वं खननाभावार्थमावर्ष्य दूयमिति॥ प्रागापि कृतचूडस्य तन्निव

त्यर्थमाशिरवमिति ॥ चूडाकर्मणि संजाते विपत्तिस्तु यदा भवेत् ॥ सूतकांते प्रकर्त्तव्यं वृषस्योत्सर्जनं तदा ॥
 तत्र द्वाहः प्रकर्त्तव्य उदकं तत्र निश्चितं ॥ आहुतिषोऽशोऽपि स्युः सपिंडीकरणं विना ॥ दूदं पंचवर्षोत्तरं ॥
 जन्मतः पंचवर्षाणि भुंक्ते दत्तमसंस्कृतं ॥ पंचवर्षाधिके प्रेते विपत्तिर्यदि जायते ॥ वृषोत्सर्गादिकं क
 र्म कर्त्तव्यमुदकं ततः ॥ अहन्यहनि संप्राप्ते कुर्यात् आहुतिषोऽशोऽपि स्युः सपिंडीकरणं विना ॥ पायसेन गुंटे नैव पिंडं दद्याद्यथा
 क्रमं ॥ उदकं भद्रदानं च पददानानि यानि च ॥ दीपदानानि यत्किंचित् संपंचवर्षाधिके सदा ॥ कर्त्तव्यं तुरव
 गच्छेत् ॥ व्रतार्वाक्ये तत्तत्तये ॥ ऋजुदर्मैस्तिष्ठैः शुक्लैः आचीनावीतिना तथा ॥ वार्षिकं तु न भवत्येव ॥
 सपिंडनाभावे पितृत्वाभावात् ॥ दिवोदासीये आब्रूते निधनं प्राप्तिविप्रादौ शूद्रजातिवत् ॥ कि
 याः सर्वाः समुद्दिष्टाः सपिंडीकरणं विना ॥ उदकं पिंडदानं च कृतचूडे विधीयते ॥ अनूदकं यानां
 पिंडे विकल्पः ॥ स्त्रीणां चैकेऽप्रक्षानामिति गौतमोक्तेः ॥ अथ शूद्रस्य जात्यां शौचं ॥
 तत्र मनुपराशरगौतमाद्यैः शूद्रो मासेन शुध्यतीति मासमात्रमुक्तं ॥ याज्ञवल्क्यस्तु स्त्रिंशद्दिना

१०५०००

७२

४
शते

विश्वस्य नर्द्धन्यायवर्तिनः ॥ पंचयज्ञादिपरमछूदाणां पंचदशाहमाह ॥ अंगिरस्तु सर्वेषामेव वणा
नां सूतके मृतके तथा ॥ दशाहाष्टु द्विरेतेषामिति शातातेपो ब्रवीदित्याह ॥ शुद्धितत्वे देवलोपि ॥ आशौ
चंदशरात्रंतु सर्वेषामपरे विदः ॥ निधने प्रसवे चैव पश्यतः कर्मणः क्षयं ॥ अत्यंतोत्कृष्टस्य कर्महानौ
पीडावतो विप्रपरिचर्या परं शूद्रे दशरात्रमिति हारलताकारः ॥ यत्तु क्षयः ॥ सद्यः शौचं तथैकाहस्त्र्यह
श्चतुरहस्तथा ॥ षट्दशद्वादशाहश्च पक्षो मासस्तथैव च ॥ मरणांतं तथा चाष्टम्यदशपक्षास्तु सूत
के ॥ अत्र मरणांतं सूतको देभिर्ज्ञेयः ॥ सद्यः शौचादिषु दहांतं यायावरादिपरं ॥ अत्र पूर्वो गृहे यस्य
भार्या स्यात्तस्य नित्यशः ॥ आशौचं सर्वकार्येषु देहे भवति सर्वदेति ॥ ब्राह्मणे केव्ये वस्त्रे सपरा कर्मा
यः ॥ तत्र विवाहोत्तरं सर्वत्र शूद्रे पूर्णशौचं ॥ विवाहाभावेऽपि निर्गुणानां षड्वर्ध्वमास इति गोशु
॥ सगुणानां विवाहाभावे षोडशाह्वर्ध्वमास इत्यपराकः ॥ अत्रापदनापदिषया गुणवद्गुणपरादे
शभेदाद्यवस्था ॥ द्विजदासादीनां तु स्वाम्याशौचमेव ॥ दासीदासश्च सर्वो वैयस्यवर्णस्य यो भवे

५

७२

सदा

त॥ तदा शौचं भवेत्स्या मासस्तु सूतकमित्यंगिरसोक्तेः ॥ शातातपः ॥ तदाश्रितस्य तद्वत्स्यादिति ॥
तं द्विजमाश्रित इति ॥ अन्येषां कुंडगोतुकादीनां सूतादीनां च प्रतिलोमानां मासमाशौचं ॥ शूद्राणां
तु सथर्माणः सर्वेऽपध्वंसजाः स्मृताः ॥ अपध्वंसजाः व्यभिचारजाः ॥ शौचाशौचे प्रवृत्तं रक्षुद्रवद्वर्णसं कु
करा इति शुद्धित्वे ब्राह्मणाच्च ॥ म्लेंछादीनां तु नाशौचं ॥ केवलं मलापकर्षणार्थं मूत्रपुरीषवर्षे
च मात्रमिति विज्ञानेश्वरः ॥ तत्र सूतके मातृवर्जमप्यशयत्वं नास्ति ॥ सूतके सूतिकावर्जसं स्पर्शनं
निषिध्यते इत्यंगिरसोक्तेः ॥ पितुरपि स्नानोर्ध्वं ॥ माता शुद्धे दशाहेन स्नानात्तु स्पर्शनं पितुरि
ति स्मृतेः ॥ शौचे तु देवतुः ॥ स्वाशौचकात्कादृजेयं स्पर्शनं तु त्रिभागतः ॥ इदमत्र पूर्णाशौचे तु अंगि
राः ॥ दशाहादि विभागेन कृते संचयने क्रमात् ॥ अंगस्पर्शनमिच्छति वर्णानां तत्त्वदर्शिनः ॥ इदं कलौ
निषिद्धं ॥ अस्मि संचयनादूर्ध्वं मंगस्पर्शनमेव चेति हेमाद्रौ आदित्यपुराणे कलिवर्जेषूक्तेः ॥ सू
तिकायास्तदशाह एव ॥ सूतिका सर्ववर्णेषु दशरात्रेण शुध्यति ॥ अतो न च पृथक् शौचं सर्वव

१०५० क०

७३

पेष्यं विधिरिति प्रचेतसोक्तेः ॥ यत्तु ब्रह्मे ॥ ब्राह्मणी क्षत्रिया वैश्या प्रसूता दशभिर्दिनेः ॥ गतैश्च
संस्पृश्या त्रयोदशभिरेव चेति ॥ तदे सष्टुदपरं ॥ कर्मोर्हतांसाहपैठानसिः ॥ सूतिकां पुत्रवतीं विशातिरा
त्रेण कर्मणि कारयेन्मासेन स्त्रीजननी ॥ एतच्च विशातिरात्रमाशौचोत्तरं ज्ञेयं ॥ अन्यथा मासाशौ
चे सपिंडानामाशौचे मध्ये तस्याः कर्मोर्हतेत्यनौचित्यात् ॥ दशरात्रपर्यंतं विधिवेषम्याच्च ॥ आपस्त
वः ॥ क्षत्रविदुश्च शूद्रजातीनां ये स्तोमकसूतके ॥ सपिंडे दशरात्रं तु विरात्रं सोदके स्मृतं ॥ दशाह
पदं वैदस्वाशौचपरं ॥ तथा ॥ शवस्पर्शो विशुध्यंति अहान् नूदकदायिनः ॥ सोदका इत्यर्थः ॥ अग्निपुरा
णे ॥ सपिंडानां सर्वेषां गोत्रतः साक्षपोरुषी ॥ समानोदकभावश्च निवर्तेता चतुर्दशात् ॥ जन्मनामस्म
तेरेकेन स रंगो वमुच्यते ॥ समानोदकानां तु अहो गोत्रजानामेकाहः स्मृतः ॥ योगपारिजाते अग्निस
तो ॥ स्त्रीजन्मनिसपिंडश्च सोदकश्च अहाष्टुभिः ॥ स्त्रीपुत्रिपुरुषं ज्ञेयं ॥ सपिंडत्वं द्विजोत्तमाः ॥ वसिष्ठः ॥
अप्रजानां तु स्त्रीणां त्रिपुरुषी विज्ञायेत ॥ इदमाशौचे मोहसस्येव ॥ दत्तकाद्येकादशपुत्राणां त

प्र

७३

जनने मरणे वा द्वयोः पित्रोस्त्रिरात्रमेव ॥ तदुक्तं स्मृतिकौमुद्यां ब्राह्मे ॥ औरसो यदि नो पुत्र स्वयवापु
त्रिका सुतः ॥ विद्यते यत्र तेषां तु विद्वेयाः सैत्रजा ॥ दयः ॥ दत्तकश्च स्वयं दत्तः कर्मविमः ॥ क्री
तएव चेत्पुत्रकर्म्य एकादृष्ट्यगोत्रावंशमात्रकरास्तुते ॥ श्राद्धादिदासवत्सर्वेषां कुर्वन्ति नित्यशः ॥
सूतके मृतके चैव अदाशौचस्य भागिनः ॥ शुद्धितत्वेऽप्येवं ॥ एवं जनकस्यापि ॥ वैजिकादभिसंबंधा
दनु रुध्यादघं अहं इति मनुक्तेः ॥ एवं जनकपालकं पितृमातृमृतौ दत्तकादीनां अहमेव ॥ अयं च
अहो विप्रपरः ॥ शूद्राणां तत्र दशाहः ॥ यत्र त्रिरात्रं विप्राणां माशौचं संप्रदृश्यते ॥ तत्र शूद्रे द्वादशा
हं षण्णवक्षत्रवैश्ययोरिति क्रष्यश्रंगोक्तेरिति मदनपालः ॥ यत्र वर्णविशेषानुपादानेन त्रिरात्र
माशौचं ॥ यथा सोदके दत्तकादौ च ॥ तत्र द्वादशाहः शूद्रे ॥ न तु वयोवस्थानिमित्तं ॥ तुल्यं वयसि
सर्वेषां मतिक्तांते तथैव चेति व्याघ्रपादोक्तेः ॥ क्रष्यश्रंगादिवचना निशिष्टविगांश्चादत्तव्या
नीति विस्मयते श्वरादयः ॥ देशभेदाद्वावस्तेति मदनपालः ॥ एवं व्यभिचारिणीनां स्त्रीणां दत्त

श्रुद्धि
जातेषु

७४

स्वयं

सु

कादीनां च प्रसवे मरणे च पूर्वापरभर्तृः पित्रोश्च त्रिरात्रं ॥ तथा च त्रिरात्रानुवृत्तौ विष्णुः ॥ अनौरसे
षु पुत्रेषु च मृतेषु च ॥ परपूर्वास्तु भार्यास्तु प्रसूता मृतास्तु च ॥ मरीचिः ॥ सूतके मृतके चैव त्रिरात्रं
परपूर्वयोः ॥ एकाहस्तु सपिंडानां त्रिरात्रं तत्र वै पितुः ॥ यत्तु याज्ञवल्क्यः ॥ अनौरसेषु पुत्रेषु भार्या
स्वन्यगतास्तु चेति अहोरात्रमाह तत्सापिंडपरं ॥ विदेशपरं वा ॥ परपत्नीसुता दत्तकादयः ॥ बृहस्प
तिः ॥ अन्याश्रितेषु दारेषु परपत्नीसुतेषु च ॥ मृतेष्वामृत्युशुद्धेस्तु त्रिरात्रेण द्विजोत्तमः ॥ माध
वीयेहारीतः ॥ परपूर्वास्तु भार्यास्तु पुत्रेषु कृतकेषु च ॥ भर्तृपित्रोश्च त्रिरात्रं स्यादेकाहस्तु सपिंडतः
॥ शूद्रे तु द्वादशरात्रं प्रागुक्तं ॥ परपत्नीसंग्रहीता परपूर्वा ॥ शूद्रं सवर्णास्तुहीनवर्णास्तु आशौ
चाभावः ॥ आशौचं तु त्रिरात्रं स्यात्समवर्णेषु निश्चितमिति ब्राह्मणोक्तेः ॥ पूर्वापरभर्तृकस्य भूपुत्रयो
स्त्वाह मरीचिः ॥ मातुरैक्याद्वि पितृको भातरान्यगोत्रजौ ॥ एकाहं सूतकं तत्र त्रिरात्रं मृतके त
योः ॥ शूद्रे तु विवाहाभावे षड्वर्षोर्ध्वं जात्याशौचमिति केचित् ॥ तथापि कश्यपांगिरसौ ॥ शूद्रे

व

च

७४

त्रिवर्षन्यूने तु मृतेश्चुद्धिस्तु पंचभिः ॥ अत ऊर्ध्वं मृतेश्चुद्धिस्तु द्वादशाहो विधीयते ॥ षडूर्ध्वं तमतीतो यः शु
द्धः संम्रियते यदि ॥ मासिकं तु भवेद्ये च मित्यंगिरसभाषितं ॥ मेधातिथिरपि ॥ प्राग्वत् मासि शुः प्रोक्तो
न्येस्त्वा षोडशाहोत्तुति ॥ ये षोडशाहोत्तुतिमाहस्तेषामप्यष्टमाहूर्ध्वं मासिकं वशुद्धिः ॥ ऊ
र्ध्वं मासिकं वशुद्धिः ॥ ऊर्ध्वं तु षष्ठ्यो वर्षेभ्यः ॥ शुद्धिः शुद्धस्य मासिकीति स्मृतेः ॥ अष्टवर्षस्य
मास इत्यप्रोक्तमित्याह ॥ अपरा केशं खस्तु विवाहाभावे षोडशवर्षोर्ध्वं मासमाह ॥ अनूढभार्यः शु
द्धस्तु षोडशाहोत्तरात्परं ॥ मृत्युं समधिगच्छेच्च मासान्तस्यापि बांधवाः ॥ शुद्धिं समधिगच्छेति नात्र
कार्या विचारणेति ॥ यत्तु मदनुपादि जाते हारीतः ॥ आमो जीबन्धनाद्विप्रः क्षत्रियश्च धनुर्ग्रहात् ॥
आप्रतोदग्रहाद्वैश्यः शुद्धो वस्त्रद्वयग्रहादिति ॥ तत्रापि वस्त्रद्वयग्रहणं षोडशवर्षपरमेव ॥ य
त्तु मदनुद्वादशो वस्त्रमाह ॥ तन्निर्मूलं ॥ अत्र सदसच्छुद्धपरापदनापद्धिषया वा व्यवस्था ॥ ऊ
कन्यानां पितृगृहे तु प्रसवे एकरात्रं मरणे त्रिरात्रमिति विद्वाने श्वरापराकौ ॥ माधवस्तु प्रसवेपि

१५० क०

७५

सूयेतन्नियेत वा ॥ तद्वर्गस्त्वेकरात्रेण शुचिस्तज्जनकस्त्रिभिरिति ब्राह्मणे रित्याह ॥ कल्पतौ शुधितले कौमेच ॥ दत्तानाशपितुर्गेहे प्र
विरात्रं पित्रोः एकरात्रं बंधुवर्गस्य ॥ दत्तानाशपितुर्गेहे प्रधाने स विज्ञाने श्वसपसकौ ॥ मध्यवस्त
प्रसवे पित्रि सत्रं पित्रोः एकरात्रं बंधुवर्गस्य स दत्तानासि पित्रुय ॥ यते यदा ॥ अयते वा यदा तस्याः पि
ता शुध्ये त्रिभिर्दिनैः ॥ पतिर्गेहे प्रसवे पित्रादीनामाशौचं नास्ति ॥ मृतो पित्रोस्त्रिरात्रमस्येव ॥ प्रता
प्रता सुयोषित्सु संस्कृता संस्कृता सूच ॥ माता पित्रोस्त्रिरात्रं स्यादितरेषां यथा विधीति ॥ माध
वीयेकाहोत्रिभिरस्मृतेः ॥ सोदराणां तु भगिनी मृतो शुद्धितले कौमे ॥ आचूडादेकरात्रं ॥ आप्रदा
नादिक्त्रिरात्रं स्यादशरात्रमतः परं ॥ बृहस्पतिस्तु पक्षिणीमाह ॥ श्वश्रुश्वरपुरयोर्भगिन्यां च मातुः
न्यां च मातुले ॥ पित्रोः स्वसरितद्वयपक्षिणींश्च पयस्त्रिशं ॥ पित्रोर्मृतौ तु माधवीये बृहमनुः ॥ पि
त्रोरुपरमेस्त्रीणामूठानां तु कथं भवेत् ॥ विरात्रेणैव शुद्धिस्यादित्याह भागवान्यमः ॥ आतु भगिन्योः
पक्षिणी परस्परं ॥ परस्परं मृतौ आतु भगिन्योः पक्षिणी भवेदिति ब्राह्मणम् ॥ षडशीतौ चैवं ॥ त्रिशत
श्लोक्या ॥ प्रेतेषाचार्यमाता महदुहितरुत श्रोत्रियर्लिकुसुया ज्यस्वस्त्रीयेषु विरात्रं विदिवस ७५

७५

पत्र

सि

मशुचिः सोदकस्तूभयत्रयं ॥ पक्षिण्याशौचमृत्विग्दहितकृतसहाध्यायिबंधुत्रयांतेवोश्चश्रूकमित्रश्वश
रभगिनिकाभगिनेयप्रयाणे ॥ मातामह्यांचपित्रोस्वसरिचविरतेमातुलेमातुलाभ्यांचाथोसज्योतिरेवस्य
विषयनृपतोग्रामनाथेविनष्टे ॥ शिष्योपाध्यायबंधुत्रयगुरुतनयाचार्यभार्यासगोत्रानूचानः श्रीत्रि
येषुस्वगृहपरमृतोमातुलेचैकरात्रं ॥ रात्रिसंज्ञाचारिण्यथतुकथमपिस्वत्मासंबंधयुक्तेस्नानंवासा
युतंस्याद्विदमपिसकलं सर्ववर्णेषुतत्त्वं ॥ ३ ॥ अत्रमूलंमाधवीयेमिताक्षरायांचज्ञेयं ॥ दोहित्रभागि
नेययोरनूढयोः पक्षिणी ॥ कुठयोस्त्रिरात्रं ॥ संस्थितेपक्षिणींरात्रिंदोहित्रेभगिनीसूते ॥ संस्कृतेतु
त्रिरात्रंस्याद्विधर्मोव्यवस्थितइतिवदुमनूक्तेः ॥ संस्कृतेदाहेनैतिगोडाः ॥ तत्र ॥ विशेषवेय्यर्था
त् ॥ यत्रैकत्रमातुलादौपक्षिण्येकाहावुक्तोतत्रसंनिधिविदेशाभ्यांव्यवस्था ॥ श्रीत्रियेस्वगृहेमृते
त्रिरात्रं ॥ श्रीत्रियेरूपसंपन्नेत्रिरात्रमशुचिर्षावेदितिस्मरते ॥ एकग्रामेस्तेलेकाहः ॥ बंधुत्रयमुक्तं
मिताक्षरायां ॥ आत्मपितृषसुः पुत्राआत्ममातृषसुः सुताः ॥ आत्ममातुलपुत्राश्वविज्ञेयाआत्म

१००क०

७६

बांधवाः॥ पितुः पितृष्वसुः पुत्राः पितुर्मातृष्वसुः सुताः॥ पितुर्मातृपुत्राश्च विज्ञेयाः पितृबांधवाः॥
मातुः पितृष्वसुः पुत्रा मातुर्मातृष्वसुः सुताः॥ मातुर्मातृपुत्राश्च विज्ञेया मातृबांधवाः॥ अत्रापि
क्षिणी॥ गौडास्तु॥ समानोदकानां यद्गोत्रजानामहः स्मृतं॥ मातृबंधो गुरो मित्रे मंडलाधिपतौ तथे
तिजाबालोक्तेर्मातृबंधुष्वेकाहमाहः॥ यत्तु माधवीये प्रचेताः॥ मातृष्वसु मातृकुयोः श्वश्रूश्च शुरयो
गुरोः॥ मते च त्विजिया जेव त्रिरात्रेण विशुध्यतीति॥ तत्स्वगृह्यतौ ज्ञेयं॥ असत्र तु दृढमनुः॥ पित्रोः
स्वसरितद्वयपक्षिणीं क्षपयेन्निशां॥ श्वश्रूश्च शुरयोः संनिधौ त्रिरात्रं॥ असन्निधौ पक्षिणी॥ दे
शांतरे एकरात्रं॥ शातृके स्वदेशे एकाहः॥ देशांतरे स्नानं॥ आर्यपत्नी पुत्रो पाध्याय मातृकुश्वश्रु
रश्वश्रूश्च शुर्यसहाध्यायि शिष्ये चैकं रात्रमिति माधवीये विष्णुक्तेः॥ हरदत्तोपेवमाह॥ श्वश्रुर्यः
शातृकः॥ गौडा अपेवं॥ तदुक्तं षडशीत्यां॥ एवं पित्रोर्भगिन्यो ये ये पितामहयोस्तथा॥ ये माताम
हयोश्चैव भगिन्यो तस्मात्तथाश्चयाः॥ मातुलाः स्वस्य पित्रोश्च पत्न्यश्चैषां प्रजाश्चयाः॥ यातर

मि

श्रेति सर्वेषु पक्षिणी स्वर्गहेत्यहं ॥ एवं श्वशुरजामातृदोहित्री विप्रदिस्मृतं ॥ पितामही च पितामहश्चेत्ये
कशेषः ॥ यन्तु वृद्धमनुः ॥ भगिन्यां संस्कृतायां तु भ्रातर्यपि च संस्कृते ॥ मित्रेणामातृप्रेते दोहित्रे भणि
नीकृते ॥ शतकुके तत्सुते चैव सद्यः स्नानेन शुद्ध्यति ॥ तद्भात्रा दोदेशांतरे शकलकसुते जामा
त्रोः स्वदेशे ज्ञेयं ॥ विष्णुः ॥ असपिंडे स्ववैश्वमनिमृते एकरात्रं ॥ प्रधानगृहमतौ तु त्रिरात्रमिति माधवः
॥ शुद्धित्वे बहन्मनुः ॥ श्वशूद्रपतिताश्व्यां त्यामृतौ श्वेद्विजमंदिरे ॥ द्विजेत्यपत्तुक्षणं ॥ संवृद्धिर्वा ॥
शौचं तत्र प्रवक्ष्यामि ननुना भाषितं पुरा ॥ दशरात्राष्टमिनिमृते मासाश्चूडे भवेष्टुधिः ॥ द्वाभ्यां तु पतिते गे
हमं त्ये मासचतुष्टयात् ॥ संवर्तः ॥ गृहशुद्धिं प्रवक्ष्यामि अंतस्तु शिवदक्षिते ॥ प्रोत्सृज्य गृहमयं भाद्र
पदं ॥ गोमयेनोपलिप्स्यथ छागेन प्रापयेत्ततः ॥ ब्रह्मिणैर्मंत्रपूतेश्च हिरण्यकुश
वारिभिः ॥ सर्वमभ्युक्षयेद्देवमततः शुध्यत्यंशयं ॥ क्रियाकर्तुं स्तुतमूत्रभावे पूर्णा शौचं ॥ निरन्व
ये सपिंडे तु मृते सति दयान्वितः ॥ तदशौचं पुरीचीत्वा कुर्यात्तु पितृवक्रिया मिति ॥ माधवीये

११०००

७

ब्राह्मोक्तेः ॥ दिवोदासीये ॥ सगोत्रो वा सगोत्रो वा योगिन्द्रधारसखेनरः ॥ सोपिकुर्यान्नवश्रादुंश
ध्येत्तु दशमेहनि ॥ युद्धहते तु मनुः ॥ उद्यते राहवेषस्रैः क्षत्रधर्महतस्य च ॥ सद्यः संतिष्ठते यस्तु
थाशौचमिति स्थितिः ॥ यत्तौ तस्य कर्म ॥ सर्वतदेवेत्यर्थः ॥ यत्तु आहवे तु मृतानां च एकरात्रमशौच
कमिति ॥ तद्युद्धक्षेत्रे न कालान्तरमृते ज्ञेयं ॥ असंनिधौ स्नानं ॥ संनिधा वेष्टकाहमिति माधवः ॥
यत्तु भारते राजधर्मेषु ॥ अशौचो ह्यो हि हतः शूरः स्वर्गलोके महीयते ॥ न ह्यन्तमुदकं तस्य न स्नानं
नाप्यशौचकमिति श्राद्धादिनिषेधः ॥ सपुत्राद्यभावपरः ॥ अणुते व तत्र कर्मादीनां श्राद्धमुक्तं ॥ अ
न्येतु पतितवद्दशपिंडमाहुः ॥ शुद्धितत्वे अग्निपुराणे ॥ हृष्टिभिः शृंगिभिर्वापि हुताग्ने चैश्वर्य
स्करैः ॥ ये स्वाम्यर्थे हता यांति राजन्स्वर्गं न संशयः ॥ सर्वेषामेव वर्णानां क्षत्रियस्य विशेषतः ॥
यत्तु बृहस्पतिः ॥ डिंवाहवे विना तेन वापराज्जुरवे हते त्रिरात्रं ॥ राजा वधे हते सद्यः शौचमन्यत्र
त्रिरात्रं ॥ तथैव व्याधः ॥ क्षतेन म्रियते यस्तु तस्य शौचं भवेद्विधा ॥ आसप्ताहा त्रिरात्रं स्याद्

घा

शरात्रमतः परं ॥ शास्त्राघाते अहादूर्ध्वं यदि कश्चित् प्रमीयते ॥ आशौचं प्राकृतं तत्र सर्ववर्णेषु नित्यं
शः ॥ शास्त्रातः क्षतं विना शवस्पर्शं निर्हारे च तद्गृहं वासे तद्भाशने च शवजातीयमाशौचं पूर्णं ॥ तद्गृहं
वासे मात्रे अहः ॥ उभयाभावे एकाहः ॥ भृतिग्रहेण निर्हारे मासः ॥ विजातीयनिर्हारे शवजातीयं
॥ भृतिग्रहे द्विगुणं ॥ आपदिसमं ॥ सोदकनिर्हारे पूर्णं ॥ शवालंकरणे ज्ञानतः रुध्रपादः ॥ अज्ञाना
दुपवासः ॥ अनाथ सर्ववर्णनिर्हारे मिदाहेऽनंतफलं स्नानमात्रेण शुद्धिः ॥ बोटाचैवाग्निदाता च स
द्यः स्नात्वा विशुध्यतीत्यपरां कवृद्धपराशरोक्तेः ॥ मातुलत्वादिसंबन्धे स्नेहे वा त्रिरात्रं ॥ गोतमया
ख्यायां वृद्धात्रिः ॥ सूतकाद्विगुणं शावशावा द्विगुणमात्रं ॥ आर्तवा द्विगुणा सूतिस्ततोऽपि शवदाह
कः ॥ अनुगमने तु सपिंडेन दोषः ॥ असपिंडे तु समवर्णस्नानं ॥ घृताशनं पक्षिणी च ॥ उत्तमे स्नान
मात्रं ॥ रोदने तु शूद्रस्य शूद्रस्पर्शं विना संचयनासूर्वेमेकाहः ॥ ऊर्ध्वं स ज्योतिरिति माधवः ॥ शुद्धित
त्वे पारस्करः ॥ अस्मिन् संचयनादूर्ध्वं मासं यावद्दिजातयः ॥ दिवसेनेव शुद्ध्यतिवाससांक्षाल

१०० क०

७ स

नेन च ॥ सजाते दिवसे नैव अहाक्षत्रियवैश्ययोः ॥ सपिंडानां न दोषः ॥ मिताक्षरायां पारस्करस्तु ॥ मृत
स्य बांधवैसाहं कृत्वा तु परिदेवनं ॥ वर्जयेत्तदहो रात्रं दानश्राद्धादिकर्म चेति सर्वत्रैकमाहुः ॥ अशौ
चा न भक्षणे त्वत्ताने न जरणं वधिज्ञानतः १०३ स्य स्नानमात्रं ॥ ॥ अथ दासाशौचं ॥ ॥
तत्र स्वदास्युस्य न स्य दासस्य स्वपिंडमृतौ स्नानमात्रा स्वामिकार्ये स्पृश्यत्वात् भक्तदासस्य अहो
र्ध्वसद्यः स्पृश्ये ॥ गर्भदासो भक्तदास अहाष्ट्युचिरिति मिताक्षरायां स्मृत्यंतरात् ॥ मूलमकर्मकराः
१०३ दासी दासास्तथैव च ॥ स्नानेशरीरसंस्कारे गृहकर्मण्यदूषिता इति ॥ १०३ तातपोक्ते च ॥ अत्रैव
दत्तादित्रयोदशदासानां स्वाम्याशौचसमसंख्यादिनोर्ध्वस्य मासाद्याशौचे सत्यपि स्वामिका
र्चे स्पृश्यता ॥ दासांते वासिभक्तकाः शिष्याश्चैकत्र वासिनः ॥ स्वामितुमे न शौचे न शुध्यंति मृतस्त
तक इति बृहस्पतिस्मृतेः ॥ स्वस्यादृष्टार्थकार्ये मासाद्याशौचं सर्वेषामस्त्येव ॥ एवं दास्या अपि ॥
प्रसूतौ तु तस्याः स्वामिकार्येपि मासमात्रं ॥ दासी दासश्च सर्वौ वै यस्य वर्णस्य यो भवेत् ॥ तद्वत्

रात्र

७८

स्वयंभवेन ॥ एतदूर्णस्य भवेच्छेचंदास्या मासस्तु सूतकं ॥ इत्यंगिरसोक्तेः ॥ षडशीतावपि ॥ स्वामि
 शौचं न दासाद्याः स्वयंभवेन दासास्तु कर्मसु ॥ योग्यास्तुर्मासतो दासीस्तुर्मासेष्वप्युपस्थितामियात् ॥ दासास्तु ना
 रदेनोक्ताः ॥ स्वामि शौचं न दासाद्याः स्वयंभवेन दासास्तु कर्मसु ॥ योग्यास्तुर्मासतो दासीस्तुर्मासेष्वप्युपस्थितामियात् ॥ दासास्तु ना
 तः ॥ अन्ताकालभृतस्तदुदाहितः स्वामिना च यः ॥ मोक्षितो महतश्च वर्णात्तथुद्वेषः पणोजितः ॥ तवाहमित्युप
 गतः प्रवज्यावसितः कृतः ॥ भक्तदासश्च विज्ञेयस्तथैव वडवौ हतः ॥ विंकेता चात्मनः शास्त्रे दासाः पंचदशस्य ता
 वडवादासीपतलोभादासा जात इत्यर्थः ॥ दासादेः स्वामी तस्य पिउमरणे तु विष्णुः ॥ पत्नीनां दासानां मानुलोम्ये
 न स्वामितुल्यमाशीचं मृतस्वामिं न्यामीयमिति ॥ प्रतिशास्त्राति क्रमेण दास्यकरणे पिनाशौचं ॥ वर्णानां मानु
 लोम्ये न दास्यं न प्रतिक्रम्येति याज्ञवल्क्योक्तेः ॥ आनुलोम्येनाशौचमिति विष्णुः ॥ सर्वाशौचं रजोदर्शनं
 चरात्रो जातं चेतदा रात्रिं त्रिभागां कृत्वा द्यौर्भागद्वये पूर्वदिनं ॥ अंत्ये तत्तरंगं यदा प्रागर्द्धरात्रात्प्राग्वा सूर्योदया

+ शास्त्राति क्रमेण दास्यकरणे पिनाशौचं ॥ २

पूर्वदिनं॥ अंनंतरं तत्तरमिति॥ पक्षत्रयं मिताक्षरं वैरुक्तं॥ अत्र देशाचारतो व्यवस्था॥ अथातिक्रांता शौचं॥
 तत्रा शौचमध्यं ज्ञाते तच्छेषमात्रं॥ नाधिकं॥ प्रोषिते काले शेषस्यादितियाजवल्क्योक्तेः॥ प्रवैसेति क्रान्ता
 शौचं नास्तेव॥ नाशुद्धिः॥ प्रसवाशौचे व्यतीतेषु दिनेषु पीतिदेवलेप्तेः॥ तत्रापि पितुः स्नानं भवत्येव॥ आ
 शौचे तरे ज्ञाते तु वृद्धवसिष्ठः॥ मासत्रयान्नरात्रं स्यात्पण्मासे पक्षिणीतत्वा॥ अहस्तु नवमादवर्गार्ध्वस्नाने
 नशुध्यति॥ इदं पूर्णशौचविषये एव न तु वयोवस्थानिमित्तं॥ अतिक्रांतदशां निति मनुक्तेः॥ यस्तु माधवी
 ये देवलेप्ता॥ आत्रिपक्षात्रिरात्रं स्यात्पण्मासासक्षीणीततः॥ परमेकाहमाधर्षार्ध्वस्नातो विशुध्यति तिसृणां
 पक्षितिस्रयं॥ इदं चैकदेशं॥ दशांतरं तु स्नानमात्रं॥ देशांतरं मृतं श्रुत्वा स्त्रीवैरवानसंयतो॥ मृतस्नानं शु
 ध्यंति गर्भस्त्रावे च गोत्रिणा इति पराशरोक्तं॥ रितिविज्ञानिश्चरः॥ माधवीये विहसु अर्वाक् त्रिपक्षात्रिदिन
 पण्मासश्च दिवानिशं॥ अहः संवसरादवर्गदेशांतरं मृतं क्षपीयाह॥ अत्रापदनापद्र्या व्यवस्था॥ दशांतरं वाह

हे दने

सुयदि

३

बृहस्पतिः॥ महानद्यंतरं यत्र गिरिर्वाप्यवधायकः॥ वाचो यत्र विभिद्यंत तद्देशांतरमुच्यते॥ वाचो देशभाषां॥ तद्दे-
 उभयशेष इति द्वौ वेदौ पक्षौ वा शब्दौ स्येकश्चात्॥ मातापित्रोस्तु सर्वत्र पूर्णमिव शौचं॥ पितरो चेन्मृतो स्यात्तांदूरस्थे
 पिहि पुत्रकः॥ श्रुत्वा तद्दिनमारम्य दशाहं सूतकीर्तिर्वैत॥ भृशं तपारशरोक्तेः॥ स्त्रीपुरुषयोः परस्परं सपत्न्यौ श्वेवमिति
 सत्यवसारे॥ सपत्नमातुन्नरात्रां॥ आघ्रः॥ त्वय्यं वयसि सर्वमाभूति क्रांतं तथैव च॥ अशौचसंपाते निर्णयः॥ तत्र पु-
 र्वाशौचस्य द्वितीयादहःसृजातीयं शास्त्रे नैव संन्यासं युक्तं वा स्यात्तदा पक्षपक्षे पूर्वशेषेण शुद्धिः॥ अंतराजन्ममरणे
 शेषाहोभिर्विशुध्यमिति मंत्राक्षवत्क्याक्तेः॥ इदं पूर्णाशौचं॥ अहाद्यत्याशौचसंपाते तत्तरेवैति गोशुः॥ हरदत्ताप्येवं
 अन्येष्वितरापि पूर्वशेषशुद्धिमाहुः॥ यदा तु जनने शौचं समं न्यूनमधिकं वा तदा परमेव कार्यं॥ न पूर्वशेषशुद्धिः॥ अ-
 स्पृश्यत्वाधिक्यात्॥ शावेन शुध्यते सूतिर्न सूतिः शावशौधिनीतिषट्त्रिंशन्मतात्॥ मरणोपतियोगे तु गृहीया-
 मरणं भवेदिति कोर्मिञ्च॥ षड्भूतिस्तु॥ स्वभावं बहु सूतिस्तु न्यूनं शावविशोधनीतिः शावस्यापि सूत्यानि
 वतिरुक्ता॥ अहादिशावमध्ये सजातीयं विजातीयं वा दीर्घकालमुत्तरं चोत्तदानपूर्वशेषशुद्धिरित्यपराकः॥

१२० क

७०

दि

दि

शुद्धिविवेकेतुशावेनशुध्यतेस्मृतिरित्यादिविशेषात्तत्रापिपूर्वेणशुद्धिरुक्तातत्रउत्तरस्यकालाधिक्येनबलत्वात्॥ त
थान्निरात्रेषकृतेदशाहंप्रविशेद्वि॥ आशौचंपुनरागच्छतस्मात्पुनर्विशुध्यतीति॥ तिस्रोमासेर्माधवहरदत्तमिताक्ष
रादयः॥ इदंतुशावेनशुध्यतेस्मृतिरित्यस्यबोधकं॥ अन्यथावचनंवेयर्थ्यात्॥ तेनस्मृत्याशावन्निरात्रिशुद्धावपि
वानामृतंअस्यश्यसंभवयेव॥ गरीयोभरणंभवेतिकोर्मात्॥ पूर्वशेषशुद्धेरपवादमाह॥ शातातपः॥ रात्रिशेषेद्व्यह
शुद्ध्यामशेषशुद्धिस्तथा॥ अत्ररात्रिराहोरात्रपरः॥ अहःशेषद्व्याप्रभातितिसृभिरितिशंखलिखितेति॥ अ
थयदेशरात्राःसन्निपातेपुराह्यदशरात्रमाशौचमानवमादिनसादसुध्वीद्विरात्रेणव्युष्टायांनिरात्रेणेतंबोधायना
तेत्येतिपराशरमाधर्कं॥ हारलताशुद्धितत्वादयोगोडा॥ अप्येवंरात्रिमात्रावाशिष्टेतिविज्ञानेश्वरादयः॥ अ
त्रदेशाचारताव्यवहाराविशेषानिर्णयसिंधोस्तथः॥ रात्रिशेषेनिरात्रादिसंपातितुपूर्वशेषेणैवशुद्धिः॥ पूर्वशेषां
तरद्वितिसृभिरादिनमध्याधिकशौचांतरपातितुवर्द्धितस्याल्पसादधिकेनेवशुद्धिः॥ नचवर्द्धितस्यपूर्वशेषत्वात्॥ रात्रिश
ेषपूर्वशेषशुध्यपवादोमिति कावृत्तिर्यायो जीवनात्॥ अपवादभावउत्सर्गप्राप्तिः॥ अपवौदोतरमाहशंखः॥

हेरंब
८०

तु
न

मातर्यप्रमीतामामशुद्धोन्नयतेपिता॥पितुःशेषेणशुद्धिःस्यान्मातुःकुर्यात्पक्षिणी॥पिताशोचमध्यमाष्टमपक्षिणी
अधिककुर्यादितिर्यपादार्थः॥उदंशमदिनात्पूर्वमातृमरणे॥दशम्यारात्रोत्तरभातेवामातृमरणेद्वादशहयोःपक्षिण्या
समचयइत्येके॥तत्रसंख्यांतरापसायाहादिश्रुतिबाधापत्तेः॥अतएवेकादयाषड्दयाइत्यादौश्रुतसंख्याबाधापत्तेः
समुच्चयानिरस्तादृशोद्ध्याय॥मातुरन्वारोहणेत्पक्षिणी॥यदानारीविशदग्निप्रियस्यप्रियवांछयातदशोचं
विधातव्यमत्राशोचंमृगशीतिपृथ्वीचंद्रोदयेलघुहारीतोक्तेः॥मातापित्रोर्मर्तुश्चान्यसपिंडांशोचननिवृत्तिना
त्येव॥श्रुत्वातद्दिनमारभ्यदशकंस्मृतकीर्तयेदितिस्मृतः॥भर्तृशोचोत्तरमन्वारोहणेत्तरात्रं॥अशोचतुर्निर्दशश्रा
द्धं प्रामोतिशास्त्रतइत्यपरांकेब्राह्मणे॥सहगमनेतुपुंसर्पणं॥सुद्रुहस्यसद्यःशोचंवारोहणोब्राह्मणे॥स्त्रि
रात्रत्वाद्वर्तुरपिअहणपिंडदानं॥एकचित्तानुसंध्यःशोचंषड्दशीतो॥पूर्वाशोचनयाशुद्धिःस्मृतकेस्मृतकेचसा॥स्म
तिकामग्निदं हित्वापेवस्यचसुतानपि॥तथाशवादिमध्यपुत्रोत्पत्तोजातकर्मादिकार्यमेव॥मातुःपक्षिणीम
ध्यपितुरेकादशोहवसर्गादिकार्यमेवेतिद्वयार्जिकः॥अशोचापवादः॥शुद्धितत्वेकर्म॥सद्यःशोचं

साव

समारब्धातंदुर्भिक्षिवाप्युपदेवोऽवाहवमृतानां च विद्युता पार्थिवौर्द्धनेः॥ उपदेवेयंतमकरे॥ परशरोपि॥ उपसर्गम
 तेचैव सद्यः शौचं विधीयते॥ उपसर्गेयंतमरकटिशूलपाणिहारलतादयः॥ तथा मुमूर्षोर्दानादोनाशौचं॥
 आपद्यपि चष्टकायां सद्यः शौचं विधीयत इति यावत्कथ्यतेः॥ शुद्धिरत्नाकरदक्षोपि॥ स्वस्थकाले चिदसर्गस्त
 वंपरिकीर्तितं॥ आपद्रुतस्य सर्वस्य सूतकेपिनस्तकं॥ प्रचेताः॥ कारवः शिल्पिनश्चैव धानाद्याः॥ लघुबिस्तुः॥ व्रत
 यज्ञविवाहेषु आदौ होमं च न जपे॥ आरुधस्तकं न स्यादनाख्येतुसुतकं॥ प्रारंभो वरणं यज्ञे संकुल्ये व्रतस
 त्रयोः॥ नांदीमुखं विवाहादौ आद्रुपाकपगरत्रियाः॥ यशुबिस्तुः॥ न व्रतिनां व्रत इति तदप्यारुधप॥ त्रिगुणा
 न्याः॥ न प्रारब्धेषु दानोपनयनयजनश्राद्धसु दुष्टाचूष्मतीर्थार्थयात्राजपपरिणयनाद्यु सर्वेष्वेतदर्थं॥
 अविष्टेन भारतहरिवंशादिश्रवणेपि नाशौचं॥ गृहीतनियमस्यापि न स्यादयस्य कस्यचित्॥ इति ब्राह्मणं॥ ८९
 चंद्रिकायां जाबालः॥ संध्यापंचमहायज्ञान्तेत्यकं स्मृतिकर्म च॥ तन्मध्ये हापयेत्तेषां दशाहांते पुनः क्रिया॥ ग

न
व
मते

हणेचशौचमध्येपिश्राध्रदानादिकार्यमेव॥ तावदेवभवेच्छुद्धिर्यावत्सुक्तिर्नर्नहरयतदतिर्लगेत्तेः॥ अथमृतदो
षसहेमाद्रोषद्वित्रिशन्मतकोर्मयोः॥ व्यापादयेद्ये आत्मानं स्वयमग्न्यदकादिभिः॥ विहितं तस्य नारोचं नापिका
योदकत्रिया॥ भविष्य॥ स्वच्छयामरणं प्रिष्टां छंजिदां हि सरीरुष्टयेः॥ अस्यास्यजविषोर्बुधैरात्मनाचैव तदुनेः॥
पाखंडमाश्रिताश्चैव महापातकिनस्तथा॥ स्त्रियश्च व्यभिचारिण्य आरुह्य पतितास्तथा॥ न तेषां स्नानं संस्का
रो न श्राद्धं सर्पिर्दत्तं॥ ब्राह्म॥ एतानि पतितानां तु यः करोति विमोहितः॥ तस्य केषु द्वयेनैव तस्य शुद्धिर्नैव न्यथा॥
इदं कामतः॥ अज्ञानदुर्ध॥ स्पर्शशृणोर्ज्ञानतस्त्रिराजं॥ अज्ञाने एकोपवासः॥ इत्यादि संज्ञयसिंधोर्मेयं॥
इदं दर्पादुहि पूर्वमेयं॥ अबुद्धिपूर्व प्रमादहते तु सर्वकार्यं॥ अथ कश्चिद्व्यसमादेन प्रियताग्न्यदकादिभिः॥ तस्या
शौचविधातव्यं कर्तव्यं चोदकक्रियेत्यंगिरसस्तेः॥ प्रमादमरणान्निरात्राशौचमिति सिद्धिस्तदाद्योगोडाः॥
दशाहातीति दाक्षिणात्याः॥ अस्यापवादो हेमाद्रो भविष्यो॥ प्रमाददिच्छया वापि न कुर्यात्सर्पतो मृतं॥ नागपूजा
विस्मयनानेत्यर्थः॥ तत्र प्रमादमृतं दुर्मरणं निमित्तं दायादुत्तं शातातपेन॥ व्याघ्रेनानिहितं विप्रं विप्रकं न्याविवा

इत्यादि

८२

य

ग

हयेत ॥ सर्पदहेनागबलिर्देयः सर्पकृष्णकांचननातानिर्णयसंधौ ज्ञेयं ॥ सर्पदहेपि व्यासः ॥ सुवर्णभारुणनिष्पन्तां
नागं कनातथेवगां ॥ आसायदत्वा किधिवत्पितुरान्तरमासवान् ॥ हेमाद्रोभाविष्योपेचम्यापन्तगं हेमं स्वर्णेन
केन कारयेत् ॥ क्षीरपानमध्यस्थं पुन्यविप्रायदापयेत् ॥ प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं नागदृष्ट्यशंभुना ॥ दर्पाह
र्षमृतेनासौ निबळिनास्यसमुच्चयः ॥ तथा वैधमणोरपि न दोषः ॥ वधशौचमृतैर्लसः प्रसारयातभिषक्तिः ॥
आसानंघातयेद्यस्तु भयं न्यूनशतां बुभिः ॥ तस्यात्रिरात्रमाशौचं द्वितीयं तृतीयं संचयः ॥ तृतीयेतदन्तं वान्
तुर्ध्वं श्राद्धमाचरेत् ॥ रातिकुक्ष्यागर्ग्योक्तं ॥ अपराकिं ब्रह्मर्षिगः ॥ योजीवितुं न शक्नोति महाव्याधुपपीडितः ॥ सो
न्युदकमद्यायात्रां कुर्वन्तामुन्नदुष्यति ॥ तच्च प्रयगिभिर्न देशे रोगिणामेव ॥ तदपि जीर्णानां प्रसूत्येवति
विज्ञानेश्वरादयः ॥ प्रयागेत्तरगिणामपि निशेषतः ॥ शरदस्यान्यत्रापि ॥ अब्राह्मणो वा स्वर्गादिमाहाफल
जीर्णपया ॥ प्रविशेज्ज्वलनं दीपं करोयन्तशनंतथेयादिपुराणात् ॥ इदं द्रुममरणयद्यपि मृद्वपि तपते न श्रेयं
इदिमरणं तथा तमाधरीये आदिपुराणेतिः कलौ निषिद्धं ॥ तथापि प्रयागमयेव ॥ येनैतन्विष्टं जतीति श्रुतं ॥ न तौ क

८

८२

था

वचनात्तातनवेदवचनादपि॥ मतिरुक्तमणीयातिप्रयागमरणंप्रतीतिभारतमास्थेतिः॥ तत्रयोमुंचतिप्राणा न्वटमूलेषु
संदरि॥ सर्वलोकानतिक्रम्यममलोकंप्रपद्यतइतिवाराहोक्तेः॥ तत्रदशाहादिपूर्णाशौचमितिभट्टाः॥ युक्तंतु
त्रिरात्रं॥ अनशनमृताद्युक्तेः॥ दिवोदासीयेष्वेवं॥ यच्चपूर्वेषामशनिहतानामग्निजलप्रविष्टानां भृगुसंज्ञा
मदेशांतरमृतानांजातदंतानांचत्रिरात्रमितिशुद्धितत्वेकश्यपोक्तेः॥ आत्मघातिनोदाहाशौचादिनिषेधः
मतदा॥ नीमेव॥ वर्षातेतुसर्वकुर्यात्॥ गोब्राह्मणहतानांचपतितानांचथैवच॥ उर्ध्वं संवत्सरात्कुर्यात्सर्व
मेवोर्ध्वदेहिकमितिहेमाद्रौषट्त्रिंशन्मतात्॥ तत्रात्मवधप्रायश्चित्तंनारायणबलिश्चोक्तः॥ तत्रैव॥ क
लाचांद्रायणपूर्वक्रियाकार्यायविधिः॥ नारायणबलिः कार्यलोकगर्हभयान्नैरेः॥ पिंडोदकक्रियाः पश्चा
दृषोत्सर्गादिकंचयत्॥ एकोदिष्टानिकुर्वतिसपिंडीकरणंतथा॥ मदनरत्नेब्राह्मणेति॥ प्रमादपिनिःशंक
स्वकस्मादिधिनोदितः॥ चंडालेब्राह्मणेश्चोरेर्निहतोयत्रकुत्सत्रचित्॥ तस्यदाहादिकंकार्यंयस्मान्न
पतितस्तसः॥ चांद्रायणंतसलच्छ्रदयंतस्यविद्ध्ये॥ यद्दाल्छान्यंचदशकृत्वातुविधिनादहेत्॥ बुद्धि

शु

दा

श्रु. क

८३

श

५

पूर्वमृतानां तु त्रिंशत्कृष्णसमाधरेत् ॥ इत्युक्तं ॥ स्मृतिरुत्तावलावल्यां तु द्विगुणं प्रायश्चित्तं च त्र्यार्यागणैः सर्वं
कर्णमित्युक्तं ॥ नारायणबलिस्त्वमिताक्षरायां मूलकते निर्णयसिंधोज्ञेयः ॥ विदेशे मृतत्वे स्त्रीमेव संभवदाहः ॥
तदभाविपालाराधनेः तदभाविपुत्रैः ॥ विदेशे मरणे स्त्रीनि आहृत्याभ्यज्य सापिर्षा ॥ अस्त्रामलाभे धर्मा
निशकका युक्त्या वृत्ता ॥ दाहयेदस्त्रिंशत्संस्थानिततः प्रभृतिस्ततः ॥ हेमाद्रौ षट्त्रिंशन्मते ॥ कुर्याद्दर्भमयं
चेतं कुशे स्त्रिंशत्पाष्ठभिः ॥ पालाशीभिः समिद्धिर्वा संख्योचितं प्रकीर्तितं ॥ मदनरत्नयज्ञपाश्र्वः ॥ दद्याच्छिर
स्य शीत्यर्थं ग्रीवायां च दधेन तु ॥ वाङ्मोक्षे वरातं केषां दशचैवांगुलीषु च ॥ उरसि त्रिंशत्तं दद्याद्द्विंशत्तं जठरोदरे ॥
द्वारक्षाद्वेदेषणयो रष्टौ शिरसे वतु ॥ उर्वी श्वेकशतं दद्यात्त्रिंशत्तं जंघयोर्द्वयोः ॥ पादौ गुलीषु दशकं मेतत्वे तस्य विष्णु
नं ॥ मस्तके नारिकेलं तु अलातुं ताकले तथा ॥ पंचरत्नं मुखे न्यस्य निदायां कदलीफलं ॥ नरदाघास्तु कपदी
दो नासिकायां तु कालकं ॥ कर्णयोः मुक्तिकाद्वंद्वं के वटप्ररोहकं ॥ नाभिकं कमलानां च अमलस्थाने वि

निसिपेत् ॥ मृत्तिका तु वसाधा तु हरिताल कुगंधको ॥ शुक्रेतु पारदं दद्यात्पुरीषे पित्तं तथा ॥ संधिष्वित्तिलपिष्टं
 तु ॥ मांसस्याद्यवपिष्टक ॥ मधुस्याह्नो हितस्थाने च चक्षुर्न मृगत्वचा ॥ स्तनयोर्गुंजके जयेनासायां शतपुत्रवं ॥
 कमलं नाभिदेशे स्याद्वृक्षाके वृषणाश्रितं ॥ लिङ्गे च नैऋतमूलं तु परिधाने तु कूलकं ॥ गोमूत्रं गोमयं गंधसर्वेषु ध्या
 दिसर्वतः ॥ क्रिया निबध्ना रूढं प्रलेदं तेष्टं नाभ्यां प्रदेयं स्यात्कोपीने च त्रपुस्मृतं ॥ मौक्तिके स्तनयोर्मूर्ध्नि कुंकुमे
 नविलेपनं ॥ त्रिषितस्य वार्ताश्रवणाभावे तु पितुः पंचदशाब्दानि प्रतीक्ष्य तदन्यस्य द्वादशाब्दादीनि मदनरत्ने उक्तं ॥
 तत्र पत्नी पुत्रयोः पूर्वमगृहीता शौचयोः पूर्णा शौचं ॥ गृहीता शौचयोस्त्रिरात्रं ॥ द्वादशवर्षं प्रतीक्ष्योत्तरं द्वादश
 पुत्रादीनां सर्वेषां त्रिरात्रमिति कल्पतरुः ॥ पौर्णमासी द्वादशे अरुणपक्षे भेतुमदनरत्ने ब्राह्मे ॥ अथ पौर्णमासी द्वादशे
 पात्रं न्यासे कृतं सति ॥ गतेष्वग्निपुत्रदेहो यस्त्वर्ध्वं लभ्यते केचित् ॥ तदार्धदग्धकाष्ठानि तानि नर्मथ्य तंदहेत् ॥ य
 द्वादशकाष्ठं तु तदीयं वै लभ्यते ॥ तदा तदस्ति एव उंतु निक्षेपे व्यं महाजले ॥ अथ जेतुं द्वादशकाष्ठः ॥ प्रत्यक्षं शब्दा
 हेन शोधकं ॥ आशौचमध्ये संस्कारे सातसंभवश्च मध्यं ॥ ततश्च शौध्यमेव ॥ अर्द्धं तु उत्तरायणं श्रेष्ठं ॥ तत्रापि क

रक

त

सप्तमः॥ मरणीलनिका रोहिण्याद्रोमघाशेषामूलत्रिपादज्येष्ठाधनिष्ठादिपंचक॥ जन्मदशमेकोनविंशतिता
राः॥ चतुर्थाष्टमद्वादशचंद्रादिनक्षत्रवेधतिव्यतीर्षापरिचविष्टिकरणमंदाभद्रात्रयोदशीचतुर्दशीतिथिरुक्त
भौमशनिवारशुक्रास्तपोषमलमासाः सर्वथावर्जाः॥ मन्वादियुगादिर्कयुगादिदर्शेषु किमस्ति नशोध्यं॥ मू
लविशेषधनिर्णयसिंधोर्ज्ञेयः॥ इति श्रद्धधर्मकमलाकरभट्टकृतेश्वरनिर्णयः॥ अथ श्रद्धधर्मोध्यदेहि
कप्रयोगः॥ तत्राधिकारिणो निर्णयसिंधोर्ज्ञेयाः॥ सर्वाभिवेधमपुत्रोवाकर्मः॥ अपुत्रेण सुतः कार्योया
दक्राद्वमयलतः॥ पुंउदानाक्रियाहेतोर्धर्मसंस्थापनायचितिव्यासोक्तः॥ दिवोदासीयोः॥ दृष्ट्वा स्थानस्य
वासनामर्धोन्नीलितलोचनं॥ भूमिपुं पितरं पुत्रोयद्विदानं प्रदापयेत्॥ तद्विशिष्टं गयाम्राद्धादृष्टं
मेधशतादपि॥ शुक्लपक्षादिवाभूमिगंगायां चान्तरायणे॥ धन्यास्तासु मृष्टिपतिहृदयस्तेजनान्॥ हेमा
देवाराहव्यतीपातधिसंक्रांतस्तथैव गुरुण रवेः॥ पुण्यकालास्तदा सर्वमदाहृतं पशुतः॥ तत्रैव व्यासः
आसन्नमद्युना दद्यात्तु सर्वसातु पूर्ववत्॥ तदभावे दुर्गो रवनरकात्तारणाय वै॥ तदायदि न शक्नोति दा

तं कति

८८

णी

त
चयो

सुवेतरौ चगां॥ शक्तो न्योरुक्तदादत्वाद्यष्टे यो मृतस्य तु॥ मदनरत्ने जातूकण्यः॥ उक्तां यादीनि दानादिदशद
द्यान्मृतस्य तु॥ गोभूतिलहिरण्याद्यवसाधान्यं गुणनिच॥ रोप्यं लवणमिच्छादुदरादानं व्युत्क्रमात्॥ एता
नि दशनामानि नराणां मृत्युजन्मनोः॥ कुर्यादभ्युदयार्थं तु प्रेतोपि हि परं वै गब्राह्मे॥ तान्म पात्रैर्तिलैः पू
र्णं प्रसृज्यान्मृज्यात्तु॥ सहिरण्यं दद्याद्वा ध्वजं वा वित्तानुसारतः॥ सर्वपापविशुद्धात्मा लभत गतिमुत्तमां॥ उक्ता
तिवरिण्यो च दशदानानि चेव हि॥ प्रेतोपि कृत्वा तं प्रेतशवधर्मेण दाहयेत्॥ क्रियानिबन्धेणारुते॥ त्वष्टे दाना
भुक्तानि॥ तुलसीसंनिधौ कृत्वा शास्त्रगामरित्वा तथा॥ तिलालोहं हिरण्यं च कार्पासं लवणं तथा॥ सप्तधा
न्यस्तित्वा वा एकेकं पावनं स्मृतं॥ तिलपात्रं यथाशक्ति राय्यादानं च कोट्यै रदिति॥ परिरिष्टे म्रियमाणस्य क
र्णे तु पुण्यं मंत्रान्जपेत्ततः॥ मुमूर्षोर्मधुपर्कदानं मुक्तं वाराहि॥ दृष्ट्वा सुविद्वक्कं द्येनं यमभागानुसारिणं॥ प्रयाण
काले तु जेरो मुनेण विधिपूर्वकं॥ मधुपर्कं च रम्यं दमं मंत्रमुदीरयेत्॥ गृहाण च मं मधुपर्कं माद्यं संसारनाश
नकरं च मृतनतुल्यं॥ नारायणे नरचितं भागवत्प्रियाणां दाहं स्वशांसिकरणं सुरलोचपुं॥ अनेनैव कृतुमं

र. क

त

सप्तः॥ मरणीकृतिकारोहिण्यार्द्रामघाश्लेषामूळत्रिपादज्येष्ठाधनिष्ठादिभंचका॥ जन्मदशमेकोनविंशतिताराः॥ चतुर्थाष्टमद्वादशचंद्रदिनक्षयवेधतिव्यतीर्षापरिष्विष्टिकरणनंदाभद्रात्रयोदर्शाचतुर्दशीतिथिशुक्रभौमशनिवारशुक्रास्तपोषमलमासाः सर्वथावर्जाः॥ मन्वादियुगादिर्भूयुगादिदर्शेषुकिमखिनशोधयं॥ मूलविशेषश्चनिर्णयसिंधोर्ज्ञेयः॥ इतिरहद्रुधमेकमलाकरभद्रकृतेआशोत्विनिर्णयः॥ अथशुद्धस्योर्ध्वदेदिक्प्रयोगः॥ तत्राधिकारिणोनिर्णयसिंधोर्ज्ञेयाः॥ सर्वाभविधर्मपुत्रोवाकार्मः॥ अपुत्रेणसूतः कार्योयादक्राद्वकमयूनतः॥ पिंडदानत्रियाहेतोर्धर्मसंस्थापनार्थवितिव्यासोक्तः॥ दिवोदासीयि॥ हस्वास्थानसुमासन्नमर्धोन्मीलितलोचनं॥ भूमिपुं पितूरपुत्रोयद्विदानंप्रदापयत॥ तद्विराष्टंगयाश्राद्धाद्वमधरादादीपि॥ शुक्लपक्षादिवाभूमोगंगायांचूतारायण॥ धन्यास्ताक्षमरिप्पतिहृदयरक्तजनादन॥ हमाद्रवाराहव्यतीपासाधिसंक्रांतस्तथैवग्रहणंरवः॥ पुण्यकालास्तदासर्वप्रदामृत्युरुपल्लितः॥ तत्रैवव्यासआसन्नमद्युनादयागोःसर्वसातुपूर्ववत्॥ मदमावतुगोरवनरकात्तारणायव॥ तदायदिनशक्तासिद्य

संक्रांति

त

तं वैतरं च गंगां ॥ शक्तो न्योरुक्तदादत्वा दद्याच्छ्रेयो मृतस्य तु ॥ मदनरत्ने जातूकण्यः ॥ उक्तां यादीनि दानादिदशद
 द्यामृस्य तु ॥ गोभूतिलहिरण्यास्य वासाध्यान्यं गुडानि च ॥ रोप्यं लवणमिषादुदरादानं ॥ युक्तं क्रमात् ॥ एता
 नि दशनामानि नराणां मृत्युजन्मनोः ॥ कुर्यादभ्युदयार्थं तु प्रतेपि हि परं वै ॥ ब्राह्मणं ताम्रपात्रं तिलैः पू
 र्णं प्रसृज्यान्निद्राया तु ॥ सहिरण्यं देव्या घृष्टं द्वाविंशतनुसारतः ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा लभंत गतिमुत्तमां ॥ उक्तां
 निवरिष्यो च दशदानानि चेव हि ॥ प्रतेपि कृत्वा तं प्रतेशावधर्मण दाहयेत् ॥ क्रिया निबंधेणारुते ॥ ब्रह्म दाना
 युक्ता नि ॥ तुलसीसंनिधौ कृत्वा शाक्या मरिकांतथा ॥ तिलात्मा हं हिरण्यं च कार्पासं लवणं तथा ॥ सप्तधा
 न्यं क्षितिर्वावा एकेकं पावनं स्मृतं ॥ तिलपात्रं यथाशक्ति राय्यादानं च कोट्यै रदिति ॥ परिरिष्टं त्रयमाणस्य क
 र्णतु पुण्यं मंत्रान्जपेत्ततः ॥ सुमुखोर्मधुपर्कदानं मुक्तं वाराहि ॥ दृष्ट्वा सुविद्वक्कंद्येनं यमभागानुसारिणं ॥ प्रयाण
 काले तु तरोर्मंत्रेण विधिपूर्वकं ॥ मधुपर्कं च रम्यं दमं मंत्रमुदीरयेत् ॥ गृहाण च मे मधुपर्कं माद्यं संसारनाश
 नकरं च मृतनतुल्यं ॥ नारायणे नरचितं भागवत्प्रियाणां दाहे स्वर्गसिंकरणं सुरलोचपुत्र्यं ॥ अनेनैव कृतुमं

शू.क.

५५

णदद्यात्तममधुपर्वकं॥ नरस्य मृत्युकाले तु परलोकसुखावहं॥ देवजानीयेध्यवं॥ अथ प्रयोगः॥ पुत्रादिरासन्तमृत्युं
पित्रादिस्त्रिषु पुरुषेषु यद्वा साद्वा वा प्रियत्तश्चैव कारयेत्॥ अथ सप्तपंचत्रीनेकं वा द्विजं पर्वदमुपवेश्या द्विं वा सा
स्वर्णरूपयोनिकं तदधत्तदद्वं वा गोस्तश्चतुर्गुणं वृषस्यैवंगो वृषमूल्यनिधाय साष्टांगं प्रणम्यतेः किते कार्यमि
तिष्टेष्टममममप्रभृत्यद्यथावज्ञानाज्ञानकामकमकतकायिकवाचितमानक्षिकसांसर्जिकस्यष्टास्यष्टशुक्लां
तृतीया पीतज्ञानाज्ञानसकलपातकातिपातकोपपातकसंकलीकरणमालिनीकरणपात्रीकरणजातिभ्रंश
करप्रकीर्णपातकानां निरासार्थं मनुग्नहं कृत्वा प्रायश्चित्तमुपदिशंतु भवतः॥ इत्युक्तं सर्वधर्मविवेकारोगोसातः
सकला द्विजाः॥ मम देहस्य संशुद्धिं कुर्वंतु द्विजसत्तमाः॥ मया कृतं महाघोरं सातमज्ञातकिल्बिकं॥ तत्सर्वं क्षम
यित्वा तु शुभानुज्ञां प्रयच्छतु॥ पूज्यैकतपवित्रोदंभविष्णाम्यनयास्तमः॥ इति पठेत् शृणुयाद्वा॥ निष्कृत्स्नचतु
सुवर्णः॥ पुत्रादिस्त्रिषु स्यात्पादिवहेत्॥ ततः सभ्यास्तस्य शक्त्यनुसारेण प्रायश्चित्तमनुवादकार्त्तवदेयुः॥ तदशोध्या
गधादिना पुस्तकस्य सभ्यानामनुवादकस्य च पूजां कृत्वा तस्मै दक्षिणां पापानुसारं दद्यात्॥ गोमूल्यं निबध्न पूजात्वेन पु

स्तके निवेद्येदित्याचारः ॥ ततः सभ्या अमुक प्रायश्चित्तेन पूर्वोत्तरां ॥ गयुतेन यथाशक्ति प्रत्याभ्यास्य द्वाविंशतिनव
शुद्धो भविष्यसीत्यनुवाद काग्रे भवयुः ॥ शोधयस्व चुग्न हृदयं त्वं करिष्यतां यां न द्यादोगत्वा च मयि देहाकालो स्मृत्वा
मम प्रभृतीत्यादिरासाध्यं मित्यंतं सुखा सभ्योपदीष्टं ममुक प्रायश्चित्तं पूर्वोत्तरां गयुतं ममुप्रभृतीत्यादय द्वाया
या कालं करिष्य ह्युत्कायां निकानि च पापानि ब्रह्म हत्या समानि च ॥ केशानां श्रित्यतिष्ठंति तस्मात् केशान्वपा
म्य हं मितिकक्ष्योपलब्धं केशांश्च श्रुत्वा निवापयित्वा त्वां स्नात्वा प्रायश्चित्तं गत्वा न भस्म स्नानं करिष्या ॥
रुद्राय नम इह भस्मना स्नाता एव नृगो मय वा रिगा मूत्रक्षीरदधिसापिः कुशोदकैस्नात्वा धातवांसः परिधाय
लिङ्गं धत्वा गवामगपुतिष्ठतु भुवनातिश्रवतु देशा ॥ यस्मात्ततस्मात्तद्विषयं मे स्याद्वै लोके परस्य च योऽद
गादानं दत्त्वा पापापहविष्य प्रीत्यर्थं चतुरादियुग्मा मित्वा निदत्त्वा पंचगव्यं प्राश्नीयान्न वागभावाहो मस्तु
मरुदस्य ॥ आज्यं नैवा हि शालाग्नौ जुह्याद्वाहतीः पृथक् ॥ इति भावो नित्यं नारायणं नित्यं मत्त ॥ अग्नेः
प्रयति ध्यभावात् ॥ रतस्माद्दृष्टं स मासाद्य सदा धर्मपात्क स्थिता प्रायश्चित्तं प्रदातव्यं अभिहाम विनर्ज

शु. क.

५६

तपराशरोक्तैर्गतिविप्रद्वाराहोमः परास्तिः ॥ ततस्तद्दिने उपवासी भो नि निशा मुतिवाद्यतीर्थयात्रा द्वादशामान
गोदान द्वादशास्नानादिष्वयामायेः प्रायश्चित्तं कृत्वा विष्णुश्राद्धं गोदानानि प्राक्पूर्वोक्तदशदानानि
दद्यात् ॥ दानमंत्रास्तु मूलतदानमन्त्राकरशयाः ॥ ततो वैतरणीदानं ॥ यथा दशकालोऽस्मिन्त्वा मम यमद्वारं
नद्याः सुखोत्तारणार्थं दिव्यमानुष्य सर्वसुखपासार्थं वैतरणीदानं करिष्ये इत्युक्त्वा द्रोणप्रमाणं कापासं शि
खरोपरिताम्नपात्रे हेममहिषारूढदक्षकरोत्तमहृदं वामपार्श्वे धानं यमं संपूज्य तत्र हृदयं नोकापद्वरं
त्रेण बध्वा तत्र स्थाप्य धेनुं सवसां स्वर्णं शृंगरोप्य सुरां कास्य दानुं नक्षत्रं युगसं धान्यं छत्रापां नद्युतां
संपूज्य अधिवास्य परदिने पात्रं दत्त्वा संपूज्य प्राङ्मुखः धृत्वा द्वादशकालं हस्तित्वं हेमयुतं पुच्छं वृद्धीत्वा देशकालो
देशकालोऽस्मिन्त्वा पूर्वोक्तफलोत्प्रेक्षां तदुमां कृत्वा गां द्रोणं कापासं शिखरं हेमयमद्वारं शृंगरोप्य सुरां
स्य दानं नक्षत्रं युगं छत्रापां नद्युतां अशक्तैर्गामह्वामुक्तां गत्रायां मुक्तां मणितुभ्यमहं संप्रददम
मयुक्तां मंत्रं पठेत् ॥ यमद्वारं महाधोरं शुक्लवैतरणीं नदीं ॥ तत्तु कामादहाभ्येना तु भवैतरणीं च गां अधिवासनेयं

५६

त्रयैके॥ विष्णुस्वरूपद्विजश्रेष्ठभूदेवपुंक्तिपावन॥ सदक्षिणामयातुभ्यंदत्तोवैतरणीचुगोः॥ यद्वायमद्वारेमहाघोरे
 यासौवैतरणीनिदी॥ तांतर्गंगाददाम्येनातुभ्यवैतरणीमहमितिदक्षिणां दत्त्वाधेनुंयमविप्रंप्रदक्षीणींरुससर्वं
 ।नेवेद्यधेनुकेत्वंप्रतीक्षस्वयमद्वारेमहाभमे॥ उन्नितीपुरहंदेवीवैतरणीयेनमानमद्वयनुगच्छेत्॥ अथग्रहदानं
 कुर्यात्॥ ग्रहदानकृतेनवेकुठप्राप्तिरस्यात्॥ तत्रमंत्रास्तुमल्लतदानकमलाकरस्तया॥ आत्रियायकुठंविनेब्राह्म
 णायाद्वपयंतंजलदानंदद्यात्॥ जलदानादृथ्वीशोभवतिक्षुधानिदमिहभवेति॥ मंत्रस्तुपूर्वोक्तिः॥ इतिवै
 तरणीदानं॥ दिवोदासीयेन्यान्यपिदानात्युक्तानि॥ यथा॥ मोक्षंदेहिहृशीकेशमोक्षंदेहिजनादनामोक्षधेनु
 प्रदानेनमुकुंदः प्रीयतांममतिमोक्षधेनुं॥ ऐहिकामुष्मिकंयच्चसप्तजन्मोर्जितंक्रणं॥ तत्सर्वंशुद्धिमायातुगामेतादद
 तोममेतिज्ञधेनुं॥ आजन्मोपार्जितपापंममोवाक्कायकर्मभिः॥ तत्सर्वंनाशमायातुगोप्रदानं॥ केशवेति॥ पायधनुंदद्यात्
 अथदुर्मरणेप्रायश्चित्तं॥ तत्रचंडालादिहंतैरिहमृतकस्त्रातिकृष्टचंडालि॥ राजस्वलास्रतिकांयजस्वशेमरणेकुंठहतेचरुघ्रादः॥
 उध्वोच्छिन्नाधरोष्ठिषामयोष्ठिचंडालश्चक्रव्यादस्पर्शेवह्नामरणेशोक्तमिहकीटोद्भवेर्विषदूषंचदशवारुघ्नान्चंडायणंवाक

इत्यं

१८० के.

८७

७

कुर्यात् २ वा २

लादरेत् ॥ अथ जस्परी किष्कादेवा ॥ प्रयागे विष्वानव वक्ष्यां शृंगिविप्रशस्त्रचोराद्ये रात्मघाले ॥ शिवे पथुषिते वक्ष्या ॥
आशौचमरणे प्येवां मूलं तु मत्ते ते निर्णयासंधो ज्ञेयः ॥ ततः पुण्यस्त्रात्रं रामकृष्णादिनाम जपुं कारयेत् ॥ ततः प्राणोत्क्रम
णे जाते पुत्रो वनमं कृत्वा स्नापयित्वा वानव वस्त्रे कदशापरिधाय तदकदेशमुत्तरीयं कृत्वा जितस्थवपनं कृत्वा स्नापयित्वा
नाससाद्य पुष्पमालाद्यै रलंकुर्यात् ॥ मदनरत्नगालं वः ॥ प्रथमे हनिकतव्यं पर्वमे चानुभाविनां ॥ प्रेतस्य केशस्मश्र्वादि
वापयित्वा र्यदाहयेत् ॥ मनुः दक्षिणेन मृतं शङ्खपुरद्वारेण निहरेत् ॥ अत्र क्रियानवधेगा रुद्रेषु पिडाभि उक्ताः ॥ मृ
तस्योक्तांति समये षाड्दो न क्रमशो देहेत् ॥ मृतस्थाने गृहं द्वारि च खरे ताह्यं कारणात् ॥ विश्रामे काष्ठे च यन तथा
संचयने च षड्वा तथा ॥ आदौ देयास्तु षट्पिंडा दशा पिंडा दशाहिकाः ॥ स्थाने चाद्वै प्रयेतीति चितायां शवहस्तकारि
शानवा सिभूतभ्यः षष्ठं संचयने तथा ॥ दुर्बलं स्नापयित्वा तु रुद्रं चेत्याभि संचयं ॥ दक्षिणा शिरसं मृमो बहिष्म
थानि धापयेत् ॥ घृतेनाभ्यक्तमाह्वा व्यथुं वस्त्रोपवीतिन ॥ चंदनोद्धारसर्वो गं सुमनोभि विभूषयेत् ॥ हिरण्य
सकला न्यस्य क्षित्वा छिद्रेषु सप्तसु ॥ मुख्ये च थापि धारयेन्न निहरेत् ॥ यः सुतादयः ॥ सप्त छिद्राणि तत्रैव ॥ कर्ण

गान्

नेत्रे मुखे घ्राणे हिरण्यशकलं न स हृदयस्य त्रोटं ॥ अमपत्रिसमादाय प्रेतमग्निपुरः सरं ॥ एके तु वा छेत्त स्याद्दि
मध्यं पथ्युस्त्रजेद्विवाकुध्वमादहनं कार्यमासीनो दक्षिणामुखः सव्यजान्वाच्यशानकेः सतिलं पीडयानवत् ॥ अ
थ पुत्रादिरालुस्य कुर्याद्दुरुचयमहत् ॥ तत्रोत्तानं निपात्येनं दक्षिणाशिरसं मुखे ॥ एतदग्नेपात्राया सोक्तेरुत्तानं
॥ त्वं सा विप्ररा ॥ शूद्रपुनानधोमुखः ॥ स्त्री तु उत्तानादाद्या ॥ तदुक्तं शुद्धित्वे हारलतायां चापि पुराणे ॥ स्वर्गोन्नजग
हीचातुर्वितामारे ॥ पतेशवः ॥ अधोमुखो दक्षिणादिकचरणस्य पुमानिति ॥ उत्तानदेहानास्ति सपिंडेऽपि बंधुभिः
इदमन्ये ब्राह्मे उक्तं ॥ देहं निरग्निं द्विजपरमिति गौडाः ॥ स्मृतिकौतुघां मदनपालस्य ॥ सदग्धव्यउपेतश्च देहाहिता
ग्न्यावतार्थवदिति निरग्नेरप्याहिताग्निवद्देहात्केस्तस्य च कात्यायनेन तत्रोत्तानं निपात्येनं दक्षिणाशिरसं मु
खे ॥ इत्युक्तानत्वे क्ते निरग्नेरपि तदेवेत्याह ॥ त्वत्तिदेशेन कथमुपदेशस्य बाध इति चिंत्य ॥ केचित्तु वाचनिकाति
देशस्योपदेशतुल्यत्वादुपेतश्चेदित्यस्य द्विजपरत्वात् ॥ ब्राह्मे तु तस्य दाम्नात् शूद्रपरत्वं मेवोक्तं न द्विजानां मुत्ता
नत्वं मेवायाहुः ॥ अन्ये तु छंदोगद्विजानां मुत्तानत्वं मन्येषां मधोमुखत्वं मित्याहुः ॥ शूद्राणां च धोमुखत्वं मुदकशि

१४. क.

८८

रस्त्वचेयविवादः। दाहसुरस्यमंत्रकः॥ निषेकादिभ्रमरातां तोमंत्रैर्यस्योदितो विधिरिति शब्दे मंत्रवर्जितोक्त
रिति मदनपालः। तत्त्वतुर्वोदकस्येव निषेधः। पोरणस्तु भवयेव॥ सच प्रयोगवद्वयते॥ अतएव वाराह। चतुर्व
र्णेषु संस्थानमेवंमेवतिपुत्रिके सुक्तं॥ प्रचेताः। नग्नदहं दहे नोवकिंचिद्व्यं परित्यजन्नायमः। प्रहृष्टदहं धूमं
धेः। स्नापितं स्रविष्पितं॥ क्रियानिबन्धे गारुडो उदधारामविछिन्ना सिचैतकता प्रदक्षिणा॥ स्वधावस्तु कं
नपादतः परितश्चितः। दपस्योरेकदा मृतो लुब्धाय नः॥ दाहांतमेकतंत्रत्वं सचयनं चैकं॥ उदकपिंडदानादिप
थगेव। अन्वारोहणे चैवं। उदकदानं ब्राह्मणं॥ आदोतुवस्त्रं प्रक्षाल्य तेन वाष्पादितं स्ततः॥ कर्तव्यं ते सचैवं तं स्तानस
र्वमलापहं। ततः पाषाणं पृष्ठे तु सर्वदहर्भितिलोदकं। त्रिंशच्छूद्राय देयास्तु प्रेतभूमिगताय च॥ विशेषो नर्णयसिं
धौ ज्ञेयः। अथ प्रयोगः॥ पुत्रादिरपसं विन देशकालो स्मृत्वा कारयपुण्यं तस्यास्मापितुरमुकदा सप्रेतस्य प्रेतत्वं नि
वृत्तं। उत्तमलोकं प्राप्त्यर्धं उर्ध्वं दोहं कं करिष्ये। इत्युक्त्वा॥ मृतस्थाने दहर्भकारयपुण्यं तस्यास्मापितुरमुकदा सप्रेतदत्तं नयनं जनं॥
एष तोषंडः प्रत्यवने जनं च। एवमुत्थापनीपिंडं दत्वा प्रेतवस्त्रे पिंडं बद्ध्वा दक्षिणद्वारानयत्। द्वारचतुष्पथे विप्रांस्तो

८८

वितायांचे वंदेयाः ततः शुद्धिदेशे पंचमसंस्कारनक्षत्राक्रयादसंज्ञकाग्निं प्रज्वालयंगंधमात्यै संपूज्य प्रेतस्य वपुनं
 कारयित्वा स्नापयित्वा गंधमात्यै रत्नक्षयमुख्यसप्तछिद्रेषु ह मशकला न्यभविआज्यं वाक्षिस्वाभिववस्त्रवेष्टितं च
 तात्तं क्त्वा चितो उत्तरशीर्षमधोमुखं पुरुषं मुत्तानां स्थियं निधाय अस्मेयमलोकाय स्वाहेति तूष्णीं ब्रुवा
 हतिं हुत्वा शिरस्स्थानं निंदयात् ॥ मंत्रस्तु वाराहे ॥ क्त्वा तु दुष्कृतं कर्म नानता वाप्यजानता ॥ मय्युक्तं ब्रह्मा
 यनं रपंचत्वमागतं ॥ धर्माधर्मसमायुक्तं लोभमोहसमावृतं ॥ देहयं सर्वं जात्राणि विद्वान् लोकान्सगच्छतु ॥
 अलमानं महाबलं शिरस्स्थानं प्रदापयेत् ॥ चतुर्वर्णेषु संस्थानं मेवं भवत पुत्रकं ॥ चतुर्वर्णातिरनुपनीतं हि
 जपरा ॥ क्रिया निबध्ने गच्छेत्तं न्यामंत्रः ॥ तं भूतं लज्जगद्योनेत्वं भूतपरिपालकः ॥ उक्तः सहैकं स्तस्मादनं स्वर्गं
 मृतं नयेत् ॥ ततः किंचिच्छेषं दग्धं कुंभमाकायपादनाप्रदक्षिणं त्रिः प्रारिक्तम्यात्र रश्मना कुंभं भित्वा कुंभं क्षिप्वा
 नुवेक्ष्यमाणः बालपुरःसरः जलंगत्वा पूज्यं वस्त्रं प्रक्षाल्य पुनः परिधाय वामानां मित्राजलमालेभ्यश्च दद्यात्
 स्नात्वा तीक्ष्णं मेघापाणं नधाय क्रतुदंभं जलतिलपूजां जलिकाश्रयपगोत्रामुक्त्वा संप्रेत एव ते तिलां जलिरुपीति ह्वा
 उपतिष्ठतामिति वाः सर्वदा क्षणा मुखः स कश्चिद्वीदत्वा पुनः स्नायुः ॥ मित्रो वानूढकं न्याभाग्निनेयश्च श्रुः असुरश्च

वे

१५ क.

८९

प

व्या

मातामहतां श्रीमालुक्षिराणां उदकरानं कृता कृतं ॥ किञ्च भर्तृगर्मघ्नीपतिरुदकं न कार्यं तभ्योप्यन्यैः ॥ एवं त्रिशं च दश
द्वादश दश वादिनां निप्रयहं दद्यात् ॥ प्रयहमेकं द्वादश द्विस्त्रिंशं च द्वादश कार्यं गतौ बालिपुरः सराजला
इतीति धादश वस्त्राणि ध्यात्वा गृहं द्वारि स्तुत्वा ॥ त्रीणि त्रिंशं च पञ्चाणि विदुः शौचम्यगामय सर्वं पठ्यन्तु द्वादशी
नमिस्तुत्याश्मनि पञ्चनि धाय गृहं प्रविशन्तु द्वादश शोकानि दनं कुर्युः ॥ ततो मन्मथे पात्रद्वये एकं हविर्वा
प्रेताः प्रस्ताहीति जलं पिबेत् क्षीरं निदध्याद्दशरात्रमिति हेमाद्रौ ॥ प्रयहं भूमौ कर्त्तुं भोजनं समयेन संकल्प्य
यत् ॥ ततश्च हमुपवासः ॥ क्रीतलव्यं शनवो ॥ अथ शय्यासनं सर्वपापविदाशौचं प्रथमतः तीर्थं सप्तमदश
भेषुवातातीक्ष्णं सहभाजनं तच्च दिवैव ॥ बहिः प्रेताय दीपो देयः ॥ इत्यादि निर्णयसिंधौ रज्ये ॥ अथ संवयनं ॥ तत्र प्र
थमद्वितीयतृतीयचतुर्थसप्तमनवमेषु ॥ श्रद्धाणां विशेषतो दशमे द्वादशे दुत्तरं तु मंदार्कभौमौ तिथियुग्मे कृपा
रद्विषादनिपादकं न क्षत्रवर्जं दनं कार्यं ॥ कर्त्ता देशकालो स्मत्वा स्मत्पितुः कार्यं पुण्यं तस्यास्तु कदाचित्
स्य प्रेतानि रक्ष्यात्तमलोकप्राल्पार्थं शक्तिं संचयनं श्राद्धं कुर्यात् ॥ इत्युक्तं ॥ शिवदनिधाय गृहं लोकं परित्यज्या
नासि परमां गतिं ॥ मनसा वाचमुखा कुशलाया जयाम्यहं ॥ अमुकगोत्रा मुकदा सप्रतदमासनमुपाति

८९
त्य

य ४तां। एवं मध्यगंधपुष्पधूपोदीपआघादनंउपातृतां। एवं क्रव्याददेवताभ्यः प्रेताय प्रेतसखिभ्यः त्रीण्यामा
नानिदवाघृतक्षीरोदके श्रुतिप्रोक्ष्यपलाशशारव्याचितेभस्मापोद्यागुष्ठापकानिष्काभ्यां शिरसः उग्ररुः
समाण्याः पाश्वर्योः पादयारस्त्रिभ्यादापंचगव्येन गंगोदकेन प्रक्षाल्य गंधार्घ्यचिंतानि क्षोक्षिमेणावस्थानव
कुम्भे निधाय शरावेण पिधाय वने वृक्षमूले वा भूमौ निखाय भस्मनद्यां क्षिप्वा चित्तिदशवेदित्वा तत्र नवका
द शमीपत्रछत्रपताकायुतं कुम्भत्रयं संस्थाप्य क्रव्यादेवताभ्यः प्रेताय तसखिभ्यश्च निवेद्य कुम्भेषु पिंडान् रूपात्
मंत्रस्तुतमः क्रव्यादमुख्येभ्यो देवेभ्य इह सर्वदा श्मशानवा सिनो देवाः शवाना पारकीर्तिताः । त्र्यो न
मुदकं कुम्भमक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥ ये वा श्मशाने देवाः सुभगवन्तः सनातनाः ॥ ते स्म सकाशा द्रुपी हुंतु बलि
मष्टांगमक्षयं ॥ मेतस्यास्य प्रिया लोका न्प्रयच्छन्तु च शाश्वतान् ॥ अस्मा कमायुगारोग्यं सुखं च रदता
निशां प्रथमं श्मशानवासिभ्यः प्रथमं प्रेताय दक्षिणे तसखिभ्यश्च दत्वा स्नायात् ॥ शिष्टान्यस्त्रिभिर्नगंगा
यां क्षिपेत् ॥ तद्विधिस्तु हेमआर्धतर्पणं च कृत्वा स्थालीपंचगव्येन प्रक्षाल्य हेमसंक्ता प्रवालरूप्याण्यास्तु
मध्यक्षिणां तीर्थं गत्वा स्नात्वा पंचगव्येन प्रोक्ष्य हिरण्यमध्वान्यतिलैः संबोज्य मृत्सिंहे निधाय दक्षि

श्रु० क० णामुखेन मोक्षधर्मायेति जलं प्रविश्य समेप्रीतोस्तुरिति क्षित्वा विघ्नेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा पुनः श्रा-
द्धं तर्पणं च कुर्यात् ॥ अत्र दशदानाद्गोदानादिकुर्वेति ॥ इदमधिवासनं शुक्रास्तादेन कार्यं
॥ दशार्हमध्ये तु न दोषः ॥ अथ पाथेयश्राद्धं ॥ काश्यपगोत्रस्यामुकदा संप्रीतस्य मनुष्यलोका-
न्नेतल्लोकं गच्छतः पाथेयसिद्ध्यर्थं पाथेयश्राद्धं करिष्ये इत्युक्तं वा कुशवैद्योऽहं लोकं परित्यजेति प्रा-
गुक्तमंत्रांतदन्ते आसनमुपतिष्ठता एव मर्घांधः पूष्यं धूपदीपाद्यादन्नमामानं चोपतिष्ठता मितिसर्वत्र वेदेयं ॥
तत इदं तपि सनं अवतज्जनपिंडः प्रत्यवतज्जनपिंडं पूजादक्षिणां च ॥ अयमेव सर्वप्रतश्रादाना प्रयोगः ॥ एवं न-
ग्नप्रच्छादनं श्राद्धं कुर्यात् ॥ अन्नवस्त्रदानं अथ नवश्राद्धं तच्च विषमदिनेषु प्रथमतः तीर्थं च मसुसंमन-
वमेकादशेषु कार्यं ॥ अमुकप्रतस्य प्रतत्त्वं निरुत्या उत्तमं लोकं प्राप्यथ आद्यो द्विविषमश्राद्धं करिष्ये ॥ अ-
त्र विप्रानिमंत्रणे मंत्रोवा राहो ॥ गतोऽसि दिव्यलोकं वं कतां विहितासर्थः ॥ मनसा वायुभूतन विप्रयाह नि-
योजय ॥ पूजयिष्यामि भागं स्त्वामेवं विप्रं निमंत्रयेत् ॥ अन्यप्राग् वत् ॥ अविष्य ॥ नवसप्तविंशं राशानं नवश्रा-

यो

वे

द्वान्यनुक्रमात्॥ आद्यतयोर्वर्णस्तुषडित्यादुर्मणीषिणः॥ अथप्रेतपिंडाः॥ तेचामानेनोतेहलायधः॥ चरुणेयन्यायध
विहिमाद्रोप्यारस्करेणशुद्धेनशुद्धीकीर्तितोदयुक्तं॥ तथापिप्रेतेभ्यः सर्ववर्णभ्यः पिंडादद्याद्दशैवचोतमतेनोक्तिर्दशै
वा॥ अन्येषुयावदाशोचंप्रेतस्योदकं पिंडं च दद्यात्॥ इतिविष्णुस्मृत्यंशोदशतिपंचदशारात्रपक्षपुतसंख्ययापिंडादद्या
दुः॥ हेमाद्रोब्राह्मणविप्रान्यपुदरापिंडं पक्षं यापिंडो कर्षउक्तः॥ देयस्तुदशमः पिंडोराज्ञांवेद्वादशहनिवैश्यानांपंच
दशमासैश्चद्वेप्रदीयते॥ तद्यः शौचमहाहोतुतत्रैवहि॥ सद्यः शौचप्रदातयाः सर्वेषुपियुगपत्तथा॥ अथशौच
प्रदातव्यः प्रथमेद्वेकएकवहि॥ द्वितीयेहानिचत्वारस्तृतीयेपंचचैवहि॥ शालातपः॥ आस्यैकसंख्ययासंख्यपि
उदद्याद्दशैवतु॥ आशोत्तरंदग्धपुर्णेशोचस्यहासः॥ अत्रदेशकर्तृद्वयैक्ये ज्ञेयं॥ प्रथमेहानियद्वयं
तदेवस्याहशाहिकं॥ यत्राद्योदीयतेतत्रसर्वान्समापयेत्तरतिस्त्रिनिबधेव्यासाक्तेः॥ ब्राह्मणप्रथमेहानियोदद्या
प्रेतायान्समाहितः॥ अन्नं वसुचान्यपुसएवप्रददायापि॥ दाहकर्तव्यदशाहं कुर्यादिति मितक्षराणां॥ शुद्धित्वे
वायवीयपि॥ असंगात्रः संगात्रोवायादस्त्रीयादिवापुमान्॥ यश्चान्निदाताप्रेतस्यपिंडदद्यात्सएवहि॥ कर्त
मंतोलुतत्रैवहहस्यालः॥ एवंक्रियाप्रवृत्तानांयादिकाश्चिद्विपद्यता॥ तद्वधुनाक्रियाकार्यासर्वैर्वाकारिभैः॥

वे

चस्यावसानेतु

पिंडस
न

१२. क.

९१. ती

क

अथे नशेषः कार्यद्विगोडाः। आदितः सर्वमियुन्ये। आदिपुराणे। उपतिष्ठतामयं पिंडः। प्रेतामेतिसमुच्चरन्। अ
थ प्रयोगः। ऐशान्यावेदिकवातेजसमन्मयवारुचश्चपयिलो। सक्तुनावातिलमधुघृतयुतकपिथमात्रं पिंडं कृत्वा
निध्यायुक्ता काश्यपगोत्रस्यामुकप्रेतस्य मूर्ध्वं चक्षुर्देता वृषवसंभूयो प्रथमा हि कंदे हपूरकपिंडदान
महं करिष्ये। द्वितीयादौ द्वितीयादिततः पाषाणाग्नेविहंसं पूज्य दभासनमवनेजनं च कृत्वा मुकप्रेतस्य दिग्मूर्ध्ना वयं पुर
वसं संप्राप्य देहपूरक एषु तपिंडं उपतिष्ठतां। प्रत्यवनेजनो भृंगराजतुलसीपत्राणि। पिंडं जले क्षिपेत्। अंजलि
दानं तूक्तमेव। एवं दशाहोतश्च संलप्य वशेषः। चक्षुश्चोत्रनासिकावयवनिष्पत्यर्थमिति द्वितीयो गलां सति ष्यस्य
र्थमिति तृतीयः। विषमश्चाद्वचं। नाभिः किं गुदं निष्पत्यर्थमिति चतुर्थः। जानुजंघापादावयवसंभूत्यर्थमिति
पंचमः। विषमश्चाद्वचं। मर्मसंभूत्यर्थमिति षष्ठः। मज्जा मदा मांस स्नायु संभूत्यर्थमिति सप्तमः। विषमश्चाद्वचं।
दंतलोमनस्यावयवसंभूत्यर्थमिति अष्टमः। कीर्यसंभूत्यर्थमिति नवमः। विषमश्चाद्वचं। देहपूर्णं त्वत्सतांशुद्विषय
यसिध्यमिति दशमः। प्रदाहमंजलि संख्यया दत्तं कुंभाश्रय देयाः। असंशक्ते। पिंडं यथा वृत्तं देहस्य तापान्तर्दिनय

त्रि
 मितया। अपरा के व्यासः। आशौचाद्यदिने क्षौरं ज्ञेयं नैव गुरो मृते। आपस्तम्भः। असुभाविनां च परिवापनं। अ
 नुभाविनः कनिष्ठा रतिमिताक्षर रत्नाकरादयः। आशौचमनुभवतां सर्वेषां वपनमिति शुद्धित्वादयगोशः।
 तदुक्तं रत्नमाकाश्या। आश्विनरपवोर्दि जन्मनां दारु कर्म मृतसूत केषु च। दध्मोक्षमरु दीक्षणाद्यपि क्षौरमिष्टमखि
 लेषु चोदुष्या अपरा के व्यासः। पुत्रपत्नी च वपनं कुर्यादन्ते यथा विधि। पिंडदानोचितो न्यपि कुर्यादिष्टसमाहितः। पु
 त्राणामासं धृतयोः समुच्चयः। दशमदिने त्वयव वपि उदवात्रिकाणां वेदिं कृत्वा प्रेतसखिभ्यः प्रेताय वमय यथा विधि वायसेभ्यः
 व त्रयं दत्वा। पूर्वध्वज छत्रोर्किं निभो म्नि वेद्य ककबलि दत्वा श्मानं तैलेनाभ्यज्य जलक्षिप्वा प्रेतस्यैव वा ससी सुधा पुत्रः
 पत्नी पर्वतुल्य वसय्य वपनं कुर्यात्। ततः स्नात्वा त्रिसर्वे त्रिर्धर्मैर्भोदका जलक्षिप्वा सवर्षं तैलेन तिला मलकैर्वा स्ना
 वागृहं वेज्युः। दशाहं मध्ये तु माधवीये। ऋष्यशृङ्गाः। आशौचमंतरा दशौ यादस्यासवर्षं विष्णोः। समसिंप्रतर्तस्य
 कुर्याद्विष्णो गौतमः। श्लोक गौतमः। अंतर्दशाहं दशौ च तत्र सर्वं समापयेत्। पित्रोस्त्रियाव दशौ च दद्यात् पिंडान् जलाज
 लीत्। इह मपि त्र्यहं मध्ये दशति पूर्ववत् पित्रो रपि न समाप्य भवो कालादशैर्निर्णया मृतं चेव भद्रं रत्नपा र्श्वे तयोस्तु
 द गाल्वीयमापद नोरस पुत्रादिपरा। पित्रो र्वा हा ध्वं मपि नाप कर्ष इत्युक्ता। अत्र मूलं चित्वा इति कमलाकर भट्टस्य
 २ × पित्रो रशौ च मध्ये तु यदि दर्शः समापयेत्। तावदेवोत्तरं तंतं पर्यवस्ये अहा तरे नित्र गाल्वोक्तेः। अन्येषां तु त्र्यहं मध्ये पिसमाप्ये।

शु. क.
९२
का

शुद्धधर्मेश्वरदशौचित्यं कथं च ॥ अथैकादशाहः ॥ विप्राः शुद्धयं सपः स्पष्टास्त्रियोवाहवायुर्धौ ॥ वैश्यः प्रतोदरश्मीन्वा
महिंशुद्धः कृतः क्रियः ॥ शुद्धितत्वे देवतः ॥ आद्याहस्तु निर्वृत्तेषु सुस्ताताः कृतमंगलाः ॥ आशौचाद्विप्रमुच्यंते ब्रा
ह्मणाः स्वस्तिवाच्यतः ॥ इदं सपिंडं नोत्तरमिति शिष्टाः ॥ हेमाद्रोशरवः ॥ अद्य आहुमेश्वरपूजया देकादशहनि ॥
कर्तुं स्त्रीलिकीशुद्धिरुद्धः पुनरेव सः ॥ १२ द्रोणं वं तदाह पठान्ति ॥ एकादशोद्विष्यत् आहुतसमान्यं मुदहितं ॥
चतुर्णामपि वर्णानां स्तुतकृतं पृथक् पृथक् ॥ यत्तु मरीचिः ॥ आशौचात् तत्तत्सम्यक् पिंडदानं समाप्य तो ॥ ततः श्रा
द्धं प्रदातव्यं सर्ववर्णैस्त्वयं विधिरितं तत्सर्वपादशाहपरां यत्तु मास्ये एकादशहनि तथा विप्रानेकादशे वतु ॥ क्षत्रि
यादिः स्तुतकात्तमोजयेदयुजा द्विजानिति ॥ तद्गुणश्राद्धपरं रुद्रमुद्दिश्य कर्त्तव्यं प्रेतप्रीतिकरं हितं दितं वचनादि
तिमदनं परिजातः ॥ कल्मषरुश्लक्षणाणि वाचस्पत्यादयस्त्वस्माद्ब्रह्मनादप्याशौचापगम्यति निवृत्तः ॥ प्रागुक्तं श्रवणं ॥ ९२ ॥
दिमं वचनानां वानाकरवाष्ट्रदीनामप्याशौचात् एवाहुः ॥ अन्येषु विविधवाक्यवशाद्देशाचारतो निर्लेपमाहुः ॥ क
सयवतः ॥ सद्यः शौचेऽपि दातव्यं प्रेतस्यैकादशहनि ॥ इशना ॥ अहाशौचेऽपि कर्त्तव्यं मेकादशहनि ॥ अती
माद्य

तदि

न

तविवयेसद्यस्त्रहोर्ध्ववापिशिष्यतोहेमाद्रौबोधायनमः। एकेदिष्टंश्चएवस्याद्वादशेहनिवापुनः। अततुर्ध्वमग्न्युमेपु
बुधीताहसुभक्तितः॥ अर्धमासेयवामासिकृतोसंवसरोपिवा॥ अथवृषोसर्गः॥ हेमाद्रौमास्येकैर्मच॥ नकरो
तिवृषोसर्गसुतीर्थेवाजलांजलिं॥ नदादातिसुतोयस्तुपितुरुच्चारएवसः। एष्टव्यावहवःपुत्रायधकोपिगयांजने
तु। यजेतवाश्वमेधेनीलंवावृषमुस्तजेत्। प्राद्विशमते॥ एकादशेदिप्रेतस्ययस्यनोसज्जतवृषः। प्रेतत्वंसुष्ठिरंतस्यद
स्मिन्प्राद्विशतेपि। अनुहेमाद्रौमविष्ये॥ चैत्र्यांवापितृतीयायांवैशाख्यांद्वादशेहनि॥ यच्चविष्टधर्मपविषुवद्वितयंचव
न्ततोहेवांधवस्यवतितसुर्वीसंभावजेयं॥ ब्राह्मलोहितोयस्तुवर्णेनमुखेपुष्टेपुपांडुरः। श्वेतःखुरविषाणाभ्यासनी
लोवृषम्व्यतोद्वीपुराणे। चतस्रोवसिकामद्रहवासंभवतापिना। अथप्रेतपूजपूवविष्टुर्नमिप्रततपणमुक्तं। देव
जानीये। तत्रमूलंचिंया। उपनीतिदिशकालोस्मत्वाकाशयपगोत्रस्यामुकदासंप्रतस्यप्रेतत्वेनिवृत्त्यारुद्रलोक
प्राप्त्यर्थेयवसादिलोकप्राप्त्यर्थेवावृषोसर्गकरिष्यत्युक्तानंदाचलुमन्नाचैवंसुसीताचपयस्यनी॥ सु
रभिःपंचमीचैवप्राक्तवृषमातरः। पूजयेन्नावी। ततएशानेकुंभेरुद्रसंपूज्याग्निप्रतिष्ठाप्यद्रुत्तासनद्व्याप्र

श.क.

१२

जीतापात्रेयौ दूयौ भर्गो योर्जलक्षीरे प्रणीय पायसपिष्टं चरुं च कृत्वा आदौ दा विहरतिः षट् च आज्यभा
गावतः परमिति स्मृतेः ॥ अग्नये स्वाहेति षट् ॥ ततः उग्राया वाज्यभागो च ततः प्रजापतये इन्द्राय
अग्नये सोमाय चाज्यं हत्वा अग्नये रुद्राय शूर्वाय पशुपतये ॥ उग्राया शनये भवाय महर्देवाय
शानाय पायसं हत्वा ॥ पूष्णे स्वाहेति पिष्टं चरुं हत्वा दूयोः स्विष्टकृतं हत्वा ज्येन प्रजापत्यं
तानवा हृती हृत्वा च तस्त्रो द्वे एका वावत्सरीमं लंकु यति ॥ अत्र होमस्य वेदमंत्रैरुक्तैः शूदे
होमो नैति मदनपालः ॥ अन्ये तु नाम्ना होममाहः ॥ ततो वृषमग्निं चतुः परिक्रम्य रुद्रं कुंभो
दकेनाभिषिच्य वृषंग श्वगंधस्त्रग्वस्त्राद्यै रलंकृत्य रुद्ररूपविप्राये तस्याद्यासनं गंधं च
चतुर्भ्यो दत्त्वा रुद्ररूपं प्रेतसूरीं विप्रेभ्यश्चत्वा यामिनां दत्त्वा वृषोत्सर्गं श्राद्धं प्रतिष्ठार्थं
दक्षिणां दत्त्वा वृषपदे पिंडां दद्यादितिके चित् ॥ ततो वामांगे त्रिशूलेन दक्षिणांगे चक्रेण व्यत्ययेन वा

१३

स्य

वृषंगश्रवां कृषित्वा कुशतिलहेमजल युतं पुच्छमादाय देशका काला बुद्ध्या काश्यपगोत्रस्यास्मसितुर
मुकदा संप्रेतस्य प्रेतत्वविच्छेदविमुक्तिद्वारा रुद्रलोकप्राप्त्यर्थं द्रुमं वृषं वत्सरी सहितं रुद्रदेवतममुक
गोत्राया मुकदा संप्रेतायोत्सृजामि ॥ सुष्मभ्यं पतिं ददाम्येतेन पतिना स्वच्छं चैतं तेन श्रीरुद्रः
प्रीयतामि सुत्वा ॥ ॥ ॐ पसव्येन सतिलं पुच्छोदकमादायामुकप्रेते दंते वृषवत्सरीः पुच्छोदक
मुपतिष्ठतां ॥ इत्युत्कावेदेत् ॥ धर्मस्त्वं वृषरूपेण जगदानंदकारकः ॥ अष्टमूर्ते रूचिष्ठानमतः पारि
नातन ॥ वृषो हि भगवान् धर्मश्चतुःष्पादः प्रकीर्तितः ॥ वृषो मितमहं भक्त्या प्रेतं स्वर्गं नमस्त्वसौ ॥ अयं
हिवो मया दत्तः सर्वासां पतिरुत्तमः ॥ तुभ्यं चैतामया दत्ताः पत्न्यः सर्वामनोरमाः ॥ वृष एष मया द
त्तस्तं तारयतु सर्वदा ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रमाचार्याय हिरण्यगोमिश्रं नंदत्वा विसृज्यैश्वर्यं कुर्यात्
॥ इति वृषोत्सर्गः ॥ ॥ ततो नवश्राद्धवद्वाद्यष्टवस्स देशेनाष्टावेकं वा विप्रमित्येवं वसुश्राद्धमेका
दशभ्यः एकस्मेवारुद्रगणश्राद्धं विषमश्राद्धं कृत्वा च म्यदेशकालोत्सृज्या काश्यपगोत्रस्यास्मसितुरमुकदा

धरधु

१५० क०

१४

५१

समेतस्य प्रेतत्वानिरत्यावस्थादिरूपप्राप्त्यर्थं आद्यश्राद्धमेकादशे ह्येकोद्विष्टविधिना करिष्ये ॥ इत्युक्त्वाद्यश्राद्धे
मुकप्रेतस्थानेक्षणः कर्तव्यः ॥ तथा प्राप्नोतु भवान् प्राप्नोतु वानीत्येकादशे कंवाविप्रनिमं आक्रोधनेः शोचपरे
रित्युक्त्वादर्भबटवानिमंश्च सर्वनवश्राद्धवसार्वणश्राद्धवद्वाकार्यं ॥ तत्र द्वारिमंडलं कृत्वा च म्याभ्यर्च्य सु
कप्रेते तत्ते पाद्यमुपतिष्ठतामित्येवं पाद्यंदत्वा च म्यादध्मुरवमुपवेष्ट्या मुकप्रेता मुकगोत्रैष ते गंधः पुष्पा
भिधूपो दीपः आघादनं च त्रालंकारादि चोपतिष्ठतां ॥ संपूर्णं तां वाचयित्वा गौ करणं नेति बहवः ॥ गृह्य
भाष्यमते त्वस्ति तदा मुकप्रेता यस्याहेत्यामेनेकादशतिः ॥ ततः सोदकुंभमामानं सोपस्करममुकप्रेतो
याद्यश्राद्धे उपतिष्ठतां ॥ विकिरे विकल्मेः ॥ ॥ ततो वेद्यां रेखां कृत्वा उच्छिष्टसमीपे वा धिंरासनमवनेज
नं ॥ अयं पिंडः ॥ प्रत्यवनेजनं पिंडं पूजासूत्रं च ॥ ततः सुप्रोक्षितादिकृत्वा गोत्रं नो बद्धतामित्युक्त्वा क्षय्याद्
कंदैवेकादशपक्षे आद्यविप्राय प्रेतालंकारवाहनादि दद्यात् ॥ ॥ बृहस्पतिः ॥ ॥ प्रेतालं
कारवस्त्रादिपितुर्यद्वाहनादिकं ॥ संपूज्य गंधमात्म्याद्यैः श्राद्धभोक्ते तदर्पयेत् ॥ ॥ ततोभि
रम्यतामिति विसर्जयेत् ॥ शेषं नवश्राद्धं ॥ ततः आद्यमासिकं कुर्यात् ॥ तत्समानतंत्राणि चोऽश्राद्धा

वृत्तं

१४

दत्तादक्षिणां ३

वेत्

धा

इत्येके

निवा॥ आदिक मर्पि एतत्समानतत्र॥ अत्रपददानमुक्तं देवजानीये गारुडे॥ एकादशाहं प्रक्रम्यतर्हि
दीयते सर्वे भूदशाहं विशेषतः॥ पदानि सर्वे वस्त्रनिवारिष्ठा नित्रयोदशा॥ योददाति मृतस्येह जीवन्मुखा
त्प्रहेतवे॥ सुखी भूत्वा महा मार्गे येन ते य स गच्छति॥ आसनोपानहं च मुद्रिका च क मंडलः॥ भोजनं भो
जनाधारो वस्त्राण्यष्टविधं पदं॥ तथा॥ भाजनासनदानेन मुद्रिका भोजनेन च॥ आर्ज्यं यज्ञोपवीता
भ्यां पदं संपूर्णतां न जेतुं॥ महिषीरथगोदानां सुखी भवति निश्चितं॥ सर्वोपस्करयुक्ता निपदान्यत्र
योदशा॥ योददाति मृतस्येह जीवन्मुखात्प्रहेतवे॥ स गच्छति परं स्थानं महाकष्टविवर्जितः॥ त्रयोदशा
पदानि स्थं प्रेता येकादशो हनि॥ दातव्यानि यथाशक्ति तेनासौ प्रीणितो भवेत्॥ अत्र चैवोदकं
चैवोपानहौ च क मंडलः॥ छत्रं वस्त्रं तथा यष्टिं लोहदंडं तथाष्टमं॥ अग्नीष्टिकां च दीपं च तिलांतां च
तुमेव च॥ चंदनं पुष्पदानं चोपदानानि च तुर्दश॥ योश्च रथं गजे वापि ब्राह्मणे प्रतिपादयेत्॥ स्वम
हिम्नो नुसारिणस्तत्सुखमवाप्नुयात्॥ अत्र तत्तदानमत्रामत्तु तदानक मलाकरे ज्ञेयाः॥ अत्रैव मृतं
क्षिप्यं॥ अथ शय्यादानं॥ हिमाद्रौ भविष्यि॥ तस्माच्छय्या समासाद्य सारदारु मयीं हठा॥ दत्ते पत्र

१५० क०

९५

चितां रम्यां हे मपदेरुं कृतां ॥ हंसतूली परिष्कां शुभगंजोपधानिकां ॥ अद्याद न पद्युक्तां गंधधू
पाधिवासितां ॥ तस्या संस्थापयेद्देमं हरिं लक्ष्म्या समन्वितं ॥ उच्छीर्षके घृतभृतकलशपरिकल्पयेत् ॥
विज्ञेयः पाजवश्चेष्टः सनिद्राकलशो बुधैः ॥ तां बुद्धकुं मदीदकपूर्वरागरुचंदनं ॥ दीपिकोपानहोश्च
त्रंचामरासनभोजनं ॥ पाश्र्वेषु पुरुषापयेद्रुत्तया सत्तधान्यानि चैव हि ॥ शयनस्थस्य भवति यदुप
कारकं ॥ भंगारकरकाद्यैस्तु पञ्चवर्णनितानि च ॥ मंत्रस्तु ॥ यथानकुं शयनं शयनं सागरजातया ॥
शय्याममाप्य शून्यास्तु तथा जन्मनि जन्मनि ॥ मस्मादशून्यं शयनं केशवस्याशिवस्य च ॥ अर्धतदेव ॥
इत्वेवं तस्य सकलं प्राणिपत्यविसर्जयेत् ॥ एकादशाहं पितृविधिरेव प्रकीर्तितः ॥ विशेषचात्ररा
जेंद्रकथ्यमानं निशामय ॥ तेनोपभुक्तं यत्किंचिद्रुद्रवाहनभाजनं ॥ यद्यदिष्टं च तस्यासीत्तसर्वप
रिकल्पयेत् ॥ तमेव पुरुषं हेमंतस्यां संस्थापयेत्तदा ॥ पूजयित्वा प्रदातव्या मृतशय्यायथोदिते ॥ तत्रै
व पापैः ॥ सूतिकां तैद्वितीयोद्दिश्या दद्यात्स लक्षणां ॥ कांचनं पुरुषं तद्रूपं लवस्त्रसमन्वितं ॥ स
पूज्यादिजदां पत्यं नानाभरणभूषितं ॥ उपवेश्य तु शय्यायां मधुपर्कं ततो वेदतः ॥ रजतस्य तु पात्रेण

म

९५

दधिदग्धसमन्वितं ॥ अस्त्रिंशत्पुण्यं गृह्यसूत्रं कृत्वा तु पायसं ॥ भोजयेद्द्विजदं पुण्यं विधिरेष सनातनः
 ॥ एष एव विधिर्दृष्टः पार्वतीयेर्द्विजोत्तमैः ॥ एतं प्रतिग्रहे तत्रैव ॥ गृहीतायां तु तस्या वै पुनः संस्कारमर्ह-
 ति ॥ भविष्ये ॥ स्वर्गे पुटं दूरपुरे सूर्यपुत्रा लुये तथा ॥ सखं वसत्वसौ जंतुः श्रूय्यादानप्रभावतः ॥ आभूतसं-
 क्लवं यावत्तु निष्ठत्या तं कवर्जितः ॥ ॥ इति श्रूय्यादानं ॥ ॥ क्रियानिबन्धे स्मृत्यंतरे ॥ सूतके मृतके
 चेव द्वितीयं मतं ॥ यदि ॥ पिंडदानं प्रकृवं इत वषोत्सर्गे तथैव च ॥ न ह न्यात्सूतकं कर्म द्वादशैकादशादि-
 कं ॥ शुद्धे वा यदि वा शुद्धः कुर्याद्देवा विचारयन् ॥ अथोदकुंभः ॥ हे माद्रौ स्मृतिसमुच्चये ॥ एकादशा-
 हात्प्रभृतिघटस्तोयान्नसंयुतः ॥ दिने दिने प्रदातव्यो यावत्संवत्सरस्ततः ॥ मदनरत्ने गोतमः ॥
 अद्वैतं पार्वणश्राद्धं सोदकुंभं मधर्मकं ॥ कुर्यात्प्रत्यादिकाष्टाद्वात्संक्यविधिना न्वहं ॥ अत्र पिंडे वि-
 कल्पः ॥ अहरहरं न मे कस्मै ब्राह्मणायोदकुंभं च दद्यात् ॥ पिंडमप्येके निष्पृणंतीति हे माद्रौ पारस्करोक्तेः ॥
 विशेषो निर्णयसिंधो ज्ञेयः ॥ देवजानीये गारुडे ॥ अथ हं दीपकोत्तेयो मार्गे तु विषमे नरे ॥ यावत्संरं वापि
 प्रेतस्य सुखं लिप्सया ॥ कुर्याद्याम्यमुखं पित्र्ये अहिं संकल्पमुत्तितं ॥ अथ मासिकानि ॥ तानि कृत्वेव स

वत्स

१५० क० पिंडनं कार्यं ॥ आहुनिषोडशादत्वा नैव कुर्यात्सपिंडनमिति लोकांश्चि स्मृतं ॥ सपिंडीकरणोत्तरं पुनः
 १६ कार्याणि ॥ यस्य सर्वसराद्वारं सपिंडीकरणं कृतं ॥ मासिकं चोदकुंभं च दंतस्यापि वत्सरमिति ते नैव
 केः ॥ सपिंडीकरणादवगिप कुर्यात्कृतान्यपि ॥ पुनरप्यपकुर्यात्ते रक्षुत्तरनिषेधनात् ॥ इति गात्रवोक्तं
 श्व ॥ तानि सपिंडनात्प्रागेको द्विष्ट विधिर्नोर्ध्वं तु पार्वणे न विधिना कार्याणीत्यादि निर्णयसिंधो ज्ञेयं ॥
 तायाह कात्यायनः ॥ द्वादशा प्रतिमास्यानि आद्यषणमासिके तथा ॥ सपिंडीकरणं चैव दूत्ये तष्ठादुषोड
 शं ॥ त्रैपक्षिकादिके चेति आहुन्येतानि षोडशेति जातू कर्णयः ॥ आद्यं मूनमासिकं षाणमासिकं मून
 षष्ठं ॥ आद्यं कर्णनादिकं ॥ तेनामु कदास प्रेतस्य प्रेतत्वं निवृत्त्या पितृलोके प्राप्त्यर्थं माद्यमासिकं द्वि
 तीय त्रैपक्षिकं तृतीयं त्रैपक्षिकं कर्तव्यानि सपिंडकरणाभिधिकारसिध्यर्थं मेकादशे द्वादशे वाहन्यप
 कुर्यात्करिष्ये ॥ इत्युक्त्वा द्यमासिके भंते स्मृताः उपतिष्ठतां मित्येवं षोडशा विमा-कुशबट-न्वा विधायाद्य
 मासिके द्वादशे पाद्यमित्येवं सर्वे नव आहुवत्कृत्वा षोडशामा-जानि पिण्डांश्च दद्यात् ॥ अथ सपिंडनं ॥
 भविष्ये ॥ द्वादशाह निषाणमासे त्रिपक्षे वा त्रिमासिका ॥ एकादशे च पूर्णद्विमे गतस्या पुपत्तिस्तौ ॥
 चतुर्थपंचमषष्ठकुनषष्ठसप्तमाष्टमनवमदशमेकादशद्वादशानादिकानि आहुनिस्त्वस्वकाल

स्य

विष्णुः॥ मासिकवत् द्वादशाहं श्राद्धं कृत्वा त्रयोदशोद्दिवा कुर्यात्॥ मंत्रवर्जं हि श्राद्धाणां द्वादशोद्दिवा कीर्ति-
तं॥ एतद्दर्शं श्राद्धं कारिन् श्राद्धपरमित्यपरां कल्मतरोच॥ आशौचं न द्वादशस्वहः सुद्वादशमासिकानि
कृत्वा द्वादशो सपिंडनं॥ अधिकमासे तु त्रयोदशोद्दित्यर्थः॥ विस्तरैर्निर्णयसिंघोऽनेयः॥ अथ प्रयोगः॥
देशकालौ स्मृत्वा कार्यापगोत्रस्यास्मत्पितुरमुकदासप्रेतस्य प्रेतत्वं निर्वृत्या वस्त्वादिवित्तलोकप्राप्त्यर्थं ए-
कोद्दिष्टपार्वणोभ्यात्मकं सपिंडीकरणश्राद्धं करिष्ये इत्युक्त्वा स्मत्पितुरमुकदासप्रेतस्थानेक्षणं दत्त्वा भ-
वद्भिः प्रसादः कियतामित्येकं॥ ततः सव्येन कामकालसंस्तकनिश्चेदेव स्थानेक्षणं दत्त्वेत्यादिना द्वौ दे-
वौ देवानंतरं वा प्रेतः क्षणः न तोपसव्येनास्मत्पितुः पितुरमुकदासस्य वसु रूपस्य स्थानेक्षणं दत्त्वेत्यादि-
॥ एवमस्मत्पितुः पितामहस्यामुकदासस्य रुद्ररूपेत्यादि॥ एवमस्मत्पितुः प्रपितामहस्यामुकदास-
स्यादित्यरूपस्थाने इत्यादि॥ एवं षड्विधाः॥ कुशाबटवोवा॥ अक्रोधनेऽशौचपटेः॥ इति जपः सर्व-
त्र॥ प्रेतस्थाने न वश्राद्धवत्॥ ततः परेद्युः संकल्पपुनः क्षणं दत्त्वा तद्दक्षिणे देवे चतुरस्रं मंडलं कृत्वा

१५० क०

तद्दक्षिणे प्रेता यवर्तुलं त्रिकोणं वा कृत्वा क्रमेण पाद्यं दत्वा च मय्य कामकालसंज्ञका विश्वे देवाः समाध्वं ॥
प्रेतसमास्व ॥ प्रेतस्य पितृ पितामह प्रपितामहस्य माध्वमित्यासनेषूपविश्य नीवी बंधं कृत्वा पत्रांतं श्रा-
द्धं कर्म करिष्ये त्फक्ते कामकालसंज्ञकानां विश्वेषां देवानां भिदमासनं ॥ अत्रास्य तां धर्मोसि ॥ देवेशपाः
क्रियतां ॥ तथा प्राप्तवानि ॥ एवं द्वितीयदेवे ॥ ततो द्वे अर्घ्यपात्रे संपन्नेषु संपन्नैस्फक्ता कामकाल-
संज्ञकांश्चिश्वा देवान् भवत्सु आवाहयिष्ये ॥ आवाहयेत्फक्ते ॥ कामकालसंज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः
आगे च तु महाभागा इति चावाह्य ॥ कामकालसंज्ञका विश्वे देवा इदं वोप्ये नमः ॥ इति विप्रदूये दत्वा पा-
त्रं युष्मांस्तु वागं यपुष्पं धूपं दीपं माच्छादनं च दत्वा पूर्णतां वाचेयित्वा पसव्येनास्मसितुः काश्यपगो-
त्रस्यामुकदा सस्य इदमासनमुपतिष्ठतां ॥ स्वासनं ॥ प्राप्नोतु भवानित्यादि ॥ ततः पितुः पित्रादीनां पार्वण-
वदासनानि दत्वा ॥ चत्वार्यर्घ्यपात्राणि ॥ तत्राद्यैश्चत्वारिपवित्राणि त्रिषु त्रीणि त्रीणि ॥ ततः काश्यपगो-
त्रामुकप्रेत एषते र्घ्यमुपतिष्ठतां ॥ इति दत्वा अद्यैत्यादि काश्यपगोत्रस्यामुकप्रेतस्यार्घ्यं तस्मिन् पितृपिताम-
हाद्यैः सह संयोजयिष्ये ॥ संयोजयेत्फक्ते ॥ एवं पवित्रं पितृपात्रे दत्वा काश्यपगोत्रस्यामुकप्रेतस्य पवित्र-

मुकदासेनवसरूपेण सहसं सत्यस्य सायुज्यं गच्छेति तदर्थे निनीचैवं तसितामहेन रुद्ररूपेणेति द्वितीये ।
स्वप्रपितामहेनादित्यरूपेण सहेतितृतीये ॥ ततः ॥ एष वो नु गतः प्रेतः पितरः स्तद्धामिवः ॥ शुभं भवतु
शेषाणां जायंतां चिरजीविनः ॥ इत्यभिमुखोत् ॥ संसर्जनोत्तरं प्रेताया र्घ्यदानमिति मदनपालः ॥ ततः प्रे
तपित्रादिभ्यः पार्वणवदर्थं त्रयं दत्त्वा न्युज्यते पात्रं कृत्वा गंधपुष्पधूपदीपाद्यादनालंकारान् प्रेताय तसि
त्रादिभ्यश्च दत्त्वा संपूर्णतां वाचयित्वा प्रेते प्रेताय यमाय च यमाहतिरुपतिष्ठतामिति पाणोदुत्वा तसि
त्रादिषु वाग्नौ करणं कृत्वा ॥ देवे प्रेते तसि त्रादिषु चामा नानि संकल्प्योच्छिष्टं पिंडं विकिरं च दत्त्वा गृहपा
कात्पायसेन सक्तुमिवा प्रेताय तसि त्रादिभ्यः पिंडां कृत्वा दद्यात्काश्यापगोत्रस्या मुकदासप्रेतस्य
प्रेतत्वं निवृत्त्या स्वस्वादित्यपितृलोकं प्राप्स्यथं तसि त्रं तसि त्रपितामहं प्रपितामहानां काश्यापगोत्राणां
अमुकदासानां वसरुद्रादित्यस्वरूपाणां पिंडैः सह संयोजयिष्ये ॥ संयोजयेत्कृत्वा ॥ प्रेतपिंडं त्रिधा किं
मुन्य कृत्वा कभागं मधुचादाय काश्यापगोत्रा मुकप्रेतत्वं सिं त्रत्वं सि त्रा मुकगोत्रेणा मुकदासेन वसरु
पेण सह संयुनक्ति एष ते पिंडस्तस्मै ते स्वधानमः ॥ एवं द्वितीयं भागं पितामहेन रुद्ररूपेण तृतीयं भागं

१०० क०

२८

न

अपितामहेनादित्यरूपेण ॥ ततः एषोऽनुगतः प्रेतइति प्रागुक्त मंत्रमुत्था प्रत्यवने जनं पिंडं पूजादि कृत्वा
दृष्टवानेवैतरणीदानादिरुत्वा शेषं समापयेत् ॥ ततः पार्थयश्चादुरुत्वा वर्षांतयावत्प्रत्यहमुदकुंभं श्राद्धं
च स्वस्वकाले पुनर्मांसिकानि च कुर्यात् ॥ इतिकमलाकरभट्टकृते श्रद्धधर्मोद्धर्तुं देहिकप्रयोगः ॥
अथ श्रद्धधर्माः ॥ तत्रानुपनीतद्विजाः श्रद्धसमाः ॥ श्रद्धेण हि समास्ता वद्यावद्देहेन प्रयुज्यत इति मन्त्रैः ॥ सा
म्यं च कर्माधिकारमात्रेण न तु स्नानं पंचयत्नाद्यस्ति ॥ प्रागुपनयनात्कामचारकामवादभक्ष्या इति गौतमो
क्तैः ॥ श्राद्धं तु मंत्रवद्भवत्येव ॥ नाभिव्याहृत्येदं ह्यस्वधानि नयनादृते ॥ इति मन्त्रैः ॥ ब्रह्मवेदः ॥ पांचेसीष्टि
खं देपि ॥ अमावास्या एका कृष्णपक्षपंचदशी शुचः ॥ एतेष्वनुपनीतो विकुर्यात्सर्वेषु पर्वसु ॥ श्राद्धसाधार
णं नाम सर्वकामफलप्रदं ॥ भार्या विरहितोऽप्येतत्प्रवासस्थेऽपि नित्यशुः ॥ श्रद्धोपमंत्रवत्कुर्याद्देहेन विधि
नाबुधः ॥ एवं तीर्थं विशेषस्तु निर्णयसिंद्धौ श्राद्धाधिकारप्रकरणे ज्ञेयः ॥ एवादिजार्त्त्रयोपि ॥ तासाम
पितृभ्यां यावदुक्तं ब्रह्मचर्यं मनुष्यत्वादिति षाष्ठ्यायेनानधिकारात् ॥ श्रौतस्मार्तकर्मण्यग्निसाधयेपि
करोत्येव ॥ कामश्रुतिगतस्य षष्ठ्याये पुंस्त्वस्योद्देष्टव्यविशेषणस्य षाष्ठ्यायेन निवक्षितत्वात् ॥ पाणिग्रहणा

द्विसहस्रं कर्मसु तथा पुण्यं फलेषु चेत्यापस्तंबोक्तेः ॥ सूतसंहितायामपि ॥ द्विजस्त्रीणां मपि श्रोत
 ज्ञानाभ्यासेधिकारिता ॥ वदंतिके चिद्विद्वांसः स्त्रीणां शूद्रसमानतोमिति स्त्रीशूद्राश्च सधर्मीण इति स्मृ
 तेश्च ॥ संस्कारा अपि शूद्रवत्तूष्णीं ॥ अमंत्रिका तु कार्ये यं स्त्रीणां मा वृद्धौ षड् इति मनूक्तेः ॥ तेनाधिकारिभि
 र्वेष्टुः पूर्तधर्मेन वेदिक इति जातु कर्ण्ये क्तेर्बहिर्वेदियद्दानं तस्योर्तिकमुदाहृतमिति व्यासोक्तेः ॥ च
 शूद्रवत्तुलादिषोडशदानानां पत्यनुमत्याप्यथ गण्यधिकारः ॥ अग्निसाध्यत्वाभावात् ॥ विधवानां तु स्वा
 तंयादस्येवाधिकारः ॥ एतच्च विद्वानेश्वरेण व्यवहाराध्याये सविस्तरमुक्तं ॥ अतएव तुलादौ पुमान्प्र
 गुप्तसमः स्यान्नाशी स्यात्पार्वती समेति स्त्रीणां फलश्रवणं ॥ नन्वेवं शूद्रसमत्वापंचयता अपि स्युरि
 ति चेत् ॥ शृणु पंचयत्नविधानं तु गृहीतं न हापयेदिति शंखाद्युक्तेर्यजेत्यादौ कर्त्रे कृत्ववत्पुंस्व
 स्वविवक्षितत्वात् न स्त्रियाः प्रसक्तिः ॥ न च नित्येकापि श्रुतिरस्ति ॥ अनंत इत पुंस्त्वाविवक्षयोऽपि अधिकार
 रस्यात् ॥ नित्यत्वानुपपत्त्या प्रत्ययाभावस्य कल्पात्वात् ॥ वचनात्परं नित्येधिकारः ॥ यथामदनरत्नेस्कादे ॥
 प्रत्यहंतर्पणं कार्यं भर्तुः कुरुतिलोदके रिति ॥ आहुष्यपि नित्ये नैमित्तिककाम्येष्वपुत्राया भवत्येवाधिकारः

स्त्रिया

१५० क०

९९

रता ॥ भार्यापिंडं पतिर्दद्याद्भर्तृभार्यातथैव च ॥ इति शाकल्योक्तेः ॥ अपुत्राशयनं भर्तुः पांलयंती ब्रूते स्त्रि
ता ॥ पत्येव दद्यात्पिंडं कल्मसं शूलमेतच्च इति बह्वृक्षमनूक्तेश्च ॥ एतत्सविस्तरं निर्णयसिंधानुक्तं ॥ यत्र फ
कलुशवर्णा विष्णुपूजनादौ तत्राधिकारो स्येव ॥ एवं व्रतादावपि ॥ तस्माच्छूद्रसमत्वेऽपि पंचयज्ञानयोषि
तां ॥ किंतु भोजनकाले ग्रासमात्रं घृतसुतमग्नौ क्षिपेत् ॥ यस्मिन्नेवाग्रावन्नां सिध्येत्तस्मिन्नेव वद्गोदु
त्वा श्रीयात् ॥ इति पृथिवीचंद्रोदये गोभिलोक्तेरिति दिक् ॥ ॥ अथ स्त्रीधर्माः ॥ मनुः
उत्पादनमपत्यस्य जातस्य परिपालनं ॥ मत्स्यहं लोकयात्रा च प्रत्यक्षं स्त्रीनिबंधनं ॥ अपत्यं धर्मकार्यमि
शुश्रूषारतिरुत्तमा ॥ दाराधीनस्तथा स्वर्गः पितृणामात्मनश्च ह ॥ तस्माद्यत्नेन रक्ष्यास्ता भर्तव्या
मनुरब्रवीत् ॥ अस्वतंत्राः स्त्रियः कार्याः पुरुषैश्च दिवानिशं ॥ पितोरक्षति कौशारे भर्तारक्षतियौवने ॥
पुत्रास्तस्माद्विरेभावेन स्वातंत्र्यं कंचिन्निस्त्रियाः ॥ सूक्ष्मेभ्योऽपि प्रमादेभ्यः स्त्रियो रक्ष्याविशेषतः ॥
द्वयोर्हि कुलयोः शोकमावहेयुररक्षिताः ॥ काले दाता पिता वा न्यो वा न्यश्चानुपयन्यति ॥ अगच्छ
न्नित्यर्थः ॥ मृते भर्तारि पुत्रस्तवा न्यो मातुररक्षिता ॥ कल्मसतरोपेक्षिताः ॥ अप्रमत्तारक्षततां नुमेना

४ विषमेषु च तज्जंतयः संख्याया द्यात्मनो वशे ॥

९०

परशेनेपरबीजानिवाष्कः॥भार्यारक्षितिकोमारेविभ्यंतःपररेतसः॥स्त्रियोग्रहदेवतास्तासांनशौचं
 नव्रतंनोपवासः॥पतिशुश्रूषयानार्थीगच्छतिपरमागतिं॥इतिब्राह्मे॥अस्मिमांस्यानिशौचानिस्त्री
 पुबालानुरेषुच॥भारते॥यानंदर्जनसंसर्गःपत्याचकिरहोदनं॥स्यापोन्यग्रहवासश्चस्त्रीणांवेदेषु
 णानिषट्॥नेतास्तुपंशसंतेतोसांवयसिसंस्थितिः॥स्तुपंवाकुरुपंवापुमान्नित्येवभुंजते॥शाय्येत
 नमलंकारंकांकोधमनार्जवं॥द्रोहभावंकुकार्यंचस्त्रीभ्यामनुरक्तमयेत्॥नास्तिस्त्रीणांक्रियांमंत्रे
 रितिधर्मोव्यवस्थितः॥निरिंद्रियाहमंवाश्चस्त्रियोनित्यमितिस्थितिः॥नकश्चिद्योषितःशक्तः
 प्रसह्यपीरक्षितुं॥अर्थस्यसंग्रहेचैनांव्ययेनैन्नियोजयेत्॥ग्राम्यधर्मंचपंत्यांचपरिपोष्यह्य
 रक्षणे॥मनुः॥बालयौवायुवत्यावावृद्धयौवापियोषिता॥नस्वातंत्र्येणकर्तव्यंकिंचित्कार्यं
 ह्यपि॥पित्राभर्त्ताकृतेनापिनेछेदिरहमात्मनः॥एणाहिविरहेणस्त्रीगहितास्याकुलद्वये॥
 विष्णुः॥भर्तारिप्रोषितेनप्रतिकर्मक्रिया॥परग्रहेषुनाभिगमनं॥द्वारेद्वौगवाक्षेधनेवस्था

५ × मार्जनोत्सवदर्शनं ॥ हास्यं परगृहेयानं त्यजेत्प्रोषितभर्तृका ॥ दृहस्पतिः ॥ प्रसाधनं नृत्यगीतं × ५

१५० क०

१००

नं ॥ यास्तवल्कः ॥ रक्षेत्कन्यां पिता विन्नां पतिः पुत्रस्तु वार्द्धके ॥ अभावे ज्ञायतस्तेषां नखा
तं त्र्यं कचिस्त्रियाः ॥ भर्तृभ्रातृपितृजातिश्च श्वश्रुश्च शुरदेवरेः ॥ बंधुभिश्च स्त्रियः सु
ज्या भूषणाद्यादनाशनः ॥ संयतो पस्करादक्षादृष्टाव्ययपराङ्मुखी ॥ कुर्याच्छुश्रू
योः पादबंदनं भर्तृतसरा ॥ स्त्रीभिर्भर्तृवचः कार्ये मेघधर्मः परस्त्रियाः ॥ आशुदेः
संप्रतीक्ष्यो हि महापातकदूषितः ॥ कीदांशरीसंस्कारं समाजोत्सर्वदर्शनं ॥ मांसं
मद्यामि योगंधः न कुर्यात्प्रोषिते प्रभो ॥ कस्मिन्नौ शंखलिखितो ॥ प्रोषिते भर्तृरि
प्रेरवातां उव विहारचित्रदर्शनं ॥ आरामोद्यानयानविकृतशयनोत्कृष्टपानभोजनकं
दुककीर्गंधमालाकंकारदंतधावनां जनादर्शप्रसाधनादीनामनारंभः ॥ मनुः ॥ यत्र नार्थस्तु
ज्यंतरे मंते तत्र देवताः ॥ यत्रैतास्तु न पूज्यंते सर्वास्तत्राफलाः क्रियाः ॥ शौचंति जामया यत्र विनश्य
२ तत्रैव भारते ॥ एताः स्त्रियो नाम सत्कार्यभूतिभिः ॥ लालितानि गृहीतानि स्त्री श्री भवति भारत ॥ × २

१००

त्याशुतकुलं ॥ नशोचंति तु यत्रैतावर्द्धते तत्र सर्वदा ॥ तस्मादेतां समभ्यर्च्य भूषणाष्टादनाशनेः
॥ जामयः स्नुषाभगिन्यादयः ॥ कल्मशोदृष्टः ॥ जलौ केवचसर्वास्त्रीभूषणाष्टादनाशनेः ॥ सुभ
तापिकृतानित्यं पुरुषं ह्यपकर्षति ॥ जलौ कारुण्यमादत्ते केवलं सातपस्विनी ॥ इतरा तु धनं चित्तं
मांसं वीर्यं बलं सुखं ॥ साशंका बालभावे तु यौवने भिमुखी भवेत् ॥ तृणवन्मन्यते नारी वदुभावे
स्वकंपतिं ॥ अथ्यातु भवेपश्वाद्यथा व्याधिरुपेक्षितः ॥ मनुः ॥ विधाय वृत्तिं भार्यायाः प्रवसेत् कार्यवान्न
रः ॥ अवन्तिकर्षिता हि स्त्री प्रदुष्ये स्त्रिमित्यपि ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ सत्यामन्यां सवर्णायां धर्मकार्येन
कारयेत् ॥ सवर्णा सुविधौ धर्म्यं ज्येष्ठया न विनेतरा ॥ छंदोगपरिशिष्टे ॥ अग्निशिष्टादिशुश्रूषां व
द्वार्यः सवर्णया ॥ कारयेत्तद्वद्वत्वं चेज्येष्ठया गर्हितानचेत् ॥ आवात्साहिरसूरासामातासंपादी
नीचया ॥ दक्षाप्रियंवदाशुद्रातो मत्रविनियोजयेत् ॥ कल्मशोदक्षः ॥ धर्मपत्नी समाभ्याता निर्द
षायदिसा भवेत् ॥ दोषे सति न दोषस्यादन्या कार्या गुणान्विता ॥ मनुः ॥ संवत्सरमुदीशे तद्विषंती
योषितं पतिः ॥ ऊर्ध्वं संवत्सरादन्या कृता तां तु न संवसेत् ॥ सती नामासान्परित्याज्या विभूषणपरिच्छदा ॥ न

१५० क०

२०९

वि

पाप

द्विषं त्याग्य गोस्तिन च दाय प्रवर्तनं ॥ अतिका मि न म तं वाम तं रोगा र्त्त मे व वा ॥ उन्म तं पति तं क्ली ब म पी नं पा
प रोगि णं ॥ म नु का त्या य नौ ॥ वि शी लः का म व त्तो वा गु णे र्वा परि न र्जितः ॥ पै तृ चर्यः स्त्रिय मि र्ता स त तं दे
व व सितिः ॥ ना स्ती स्त्री णां पृ थ ग्य त्तो न व्र तं ना णु पो वि णं ॥ पति सं से व ते या तु ले न स्व र्गे म हा य ते ॥ प त्मो
जी व ति या ना री उ पो ष्य व्र त चा रि णी ॥ आ यु ष्यं ह र ते भ र्तु र्ने र कं ये न गच्छ ति ॥ के म त रौ ह री तः ॥ न प्रो षि ते
अ लं क र्या भ वे णी मो च ये त्कृ त् ॥ ग द न र ह्ने र क्कां दे ॥ प्र सु म्भ च सु रा वा सी नं र म मा णं य दृ च या ॥ आ तु रे ष्व पि का ले
षु प ति नो था प ये क चि त् ॥ र नो व ती त्रि त त्रं नु स्व मु खं नै व दर्श ये त् ॥ स्व वा क्यं श्रा व ये न्नै व या व णी ॥ ह्ना ता न शु ध्य
ति ॥ सु त्रा ता भ त व द नै मी शे न्ना न्य स्य क स्य चि त् ॥ अ थ वा म न सि ध्या त्वा प तिं भा नुं वि लो क ये त् ॥ हो र द्वां कुं कु मं
चै व सिं दूरं क ज्ज लं त था ॥ क पा सि कुं च तां बू लं मं ग आ भ र णं शु भं ॥ के श सं स्का र क ब री क र क र्ण वि भू ष णं ॥ भ र्तु रा य
व्य मि च्छ ती दू र ये न क चि त् स ती ॥ न च दु र्भ ग या ना र्या स खि त्वं कुरु ते तु सा ॥ भ र्तु वि दू षि णी ना री नो भा षे त क हि
चि त् ॥ नै का कि नी क चि दू या न्न ग्रा स्ना ते नै क चि त् ॥ नो लू ख ते ॥ नो मु त ले न व र्द्ध नां दृ ष थ पि ॥ न यं त्र के न द ह्ना
स दै वो परि शे त्क चि त् ॥ उ क्तो प्र त्यु त्तरं द द्या द्या ना री क्रो ध त स रा ॥ सा शु नी जा य ते ग्रा मे श्च गाली निर्ज त्ते व ने ॥

रा

सं

१०९

अपवादो न वक्तव्यः कलुहं दूरतस्त्यजेत् ॥ गुरुणां संबन्धो वापि नो ब्रूयात् न वा हसेत् ॥ ताडिताडितुं
ये चेत्सा व्याघ्रीदीपदेशिकी ॥ भर्तारिं यासमुत्सृज्य मिष्टमश्नाति केवलं ॥ ग्रामे वासूकरी सा स्यादग्निभी
वा स्वविदुजा ॥ केऽन्तरो यमः ॥ क्रतुस्नाता तुर्या नारी भर्तारं नोपसर्पति ॥ तां ग्राममध्ये व्याख्याप्य
भूषणघ्नो तु विवासयेत् ॥ बोधायनः ॥ अशुश्रूषा करी वंध्या बंधकी परिहिंसका ॥ त्यजंति पुरुषं प्राज्ञाः
सद्यः स्वप्रियवादिनीं ॥ वसिष्ठः ॥ अवायेतीर्थगमने धर्मभ्यश्च निवर्तते ॥ व्यवयो व्यभिचारः ॥ ती
र्थयोनिः ॥ हारीतः ॥ धनधान्यक्षय करी वर्जयेत् पुरुषः स्त्रियं ॥ नारदः ॥ व्यभिचारस्त्रियं मौढ्यमधः श
यनमेव च ॥ कदम्बं च कुवासंश्च कर्मचा वक्करोटकं ॥ शंखः ॥ नानुक्ता गृहान्निर्गच्छेन्नानुत्तरीयान्त्वरि
तं व्रजेन्न परपुरुषं संभाषेत्तननाभिं दर्शयेदागुक्ता द्वासः परिदध्यान्नस्तनो विदुतौ कुर्यान्न हसेद्
पाकृतं न भर्तारं ॥ तद्धून्वादिष्या भगणिका धूर्तादिभिः सहेकव्रतिष्ठेत् ॥ स्कंदे ॥ या प्रियं प्रीण
येत्प्रीता त्रिलोकी प्रीणता तथा ॥ भुंक्ते भुंक्ते तथा पत्यो तं स्मिंस्तिष्ठति तिष्ठति ॥ निद्रिते च विनिद्रा

१५००
१०२

तिप्रथमं परिवृध्यते ॥ अकृतं कृतमात्मानं च त्र्युर्नोदृशयेत् क्वचित् ॥ कार्यार्थे प्रोषिते पत्यौ सर्वमंडनवर्जिता ॥
न च तन्नामगृणीयात्तस्यायुर्विविध्यते ॥ आकृष्टापि न चाकोशो नारितापि प्रसीदति ॥ इदं कुरु कृतं स्वामि
न्यतामिति वाक्ति च ॥ आहूता गृहकार्याण्येकागच्छतिसत्त्वं ॥ पूजोपकरणं सर्वं मय्यसंशोधयेत्स्व
यं ॥ नियमोदकवर्हिषिपत्रपुष्पादिकं च यत् ॥ सेवेतप्रभुं कश्चिदं मिष्टमन्नफलदिकं ॥ मद्राप्रसददत्युक्तापतिदत्तं प्रतीछति ॥
कस्मिन्नसौ सध्यश्चंगादयः ॥ गृहमेधाभवे नित्यं भूषणानि च पूजयेत् ॥ गृहकार्यपरा नित्यं पूजयेन्मार्जयेत् क्वचि
त् ॥ नित्यस्नानकृतां वैष्ण्वीं पूजयेत्सुष्यवाससा ॥ पूर्वमेव रहोगच्छे व्याव-नामः प्रबुध्यते ॥ देवताराधनं कुर्या
त्पुष्पबलिहरेत् ॥ शंखात्कुर्यात् ॥ चेत्कान्यनुत्सवे गंधमाभरणानि विकृतानि वासांसि विभूयान्त्र
परपुरुषमभिभाषेता न्यत्रिवर्णिकं प्रज्जिते वदुभ्यः ॥ हारीतः ॥ स्नात्वा शुक्ले वाससी परिधाय देवागारं प्र
विश्य नमस्कृत्वा नमो मभिधार्य तत्र हने देवेभ्यः उष्ट्राहादौ देवपत्नीभ्यो हुत्वा बलिहरेत् कृतं देवातिथ्ये
यथास्वंगृहिणं तर्पयित्वा शेषं पत्नीगुप्तं भांडानि निर्णय प्रक्ष्यात्स्वबहिरुत्तरं पूर्वस्यादिशि वास्तप

शुक्ला

१०२

तिभूतसिद्धिवासासा ॥ पतयेरुद्राय नमः इति न नीयेव सायं भूतादियथार्थि संविष्टेषु नमो भवते रुद्राय भस्म
सदेभस्मना रक्षां करोमीति भस्मना दारमपि धाय स्वामि सुतादीनां स्नानं चालु भेत्य च न्यद्रक्ष्य स्यात्तत्तभस्म
नास्त्रशेदित्यर्थः ॥ नानमस्य भर्तृपादौ संविशे न्नोपविष्टा स्थित आसीत नोच्चेर्न वितर्क स्थाने नाभीं
क्ष्णभीक्ष्णतः ॥ परिमज्ज्य संवाहयित्वा पासीत व्यजने नोष्णे वर्षधर्मो भोग्यगात्रेभ्यः परिमज्ज्या श्रुता मांतेरा
दागतं भाराक्रांतं शयानमुद्यच्छेदुश्च मनः अर्घ्येनोर्बयेत् ॥ तथा ॥ परशयनासनवस्त्राभरणानि मन
सापि नाध्यवस्येत्तथैकपात्र्यां मद्यमांसोऽपि निर्मोक्षं चान्यत्र गुरुभर्तृस्मृतेभ्य इति ॥ स्कान्दे ॥ तीर्थस्ना
नार्थिनी नारी पतिपादौ दक्षिणं वेत् ॥ शंकरादपि विष्णोर्वापतिरेकोधिकः स्त्रियाः ॥ परशुरामप्रतापे
त्नावत्मां च स्कान्दे ॥ प्रातः काले तु यानारी दद्यादर्घ्यं विवस्वते ॥ सप्तजन्मानि वैधव्यं सानारी नैव पश्य
ति ॥ कृत्वानुमंडलं बाह्ये सूर्ये तत्राक्षतादिभिः ॥ पूजयेत्सततं यावैतस्यास्तुभ्यंति देवताः ॥ प्रातः
काले तु यानारी शुचिर्भूत्वा समाहिता ॥ पूजयेद्द्वारदेशं तु सर्वां कामांस्तमश्नुते ॥ नदराति यदानी

१५० क०

१०३

रीज्येष्टायै प्रत्यहं बलिं ॥ भोज्या चैव यथाशक्ति सा प्रेत्य नरकं न जेत ॥ अवस्थे मेव नारी भिर्ज्येष्टा या
बलिकर्मणा ॥ प्रीणनं प्रत्यहं कार्यं पुत्रपौत्रधनेक्षुभिः ॥ कस्मिन्तरो भारते ॥ यदेव भर्ता जो नीयान्मंत्र
मूलपरांस्त्रियं दुर्द्विजेत तदेवास्याः सर्पादृशमगतिरिव ॥ तत्रैव विष्णुं क्तं पृथिवीं प्रति श्रीवाक्यं
नारीषु नित्यं शुचिभूषिता सुखमर्तुभक्तिप्रियवादिनीषु ॥ अमुक्तहस्ता सुसुतान्विता सुसुगु
त्ततां सुबलिप्रियास्तु ॥ सुमृष्टवेषा सुजितेन्द्रियास्तु कलिष्मपेता सुविलोलुपास्तु ॥ धर्मव्यप
क्षा सुहयान्विता सुसुगुत्ततां सुबलिप्रियास्तु ॥ स्त्रिता सदाहं जगतां विधात्री ॥ व्यासः ॥ द्वारोपवे
शनं नित्यं गवाक्षेण निरीक्षणां ॥ असत्प्रलापो हास्यं च दूषणं कुल्यैषितः ॥ भारते ॥ अट्टशतं जनप
दाः शिवशतं शत्रुषु तथाः ॥ वनिताः केशशतं न्यो भविष्यंति कलौ युगे ॥ अस्यार्थमाह परशुरामः ॥
अहमभं शिवो वेदः शतं विक्रययुज्यते ॥ केशव्य भगमित्याह वेदतत्त्वार्थदर्शिनिः ॥ मनुः ॥ भर्ता हि
वंगुरुर्भर्ता धर्मतीर्था व्रतानि च ॥ तस्मात्सर्वपरित्यज्य पतिमेकं समर्चयेत् ॥ भुंक्ते भुंक्ते पतौ या

१०३

निर्णयोविधिश्च ३

तुह्यासीनाचापिचासिते ॥ विनिद्रितेविनिद्रातिसास्त्रीज्ञेयापतिव्रता ॥ अंगिराः ॥ आर्त्तात्तेमुद्रितेदृष्टाप्रो
र्वितमलिनाकृशा ॥ मृतेम्रीयेतयापत्यौसास्त्रीज्ञेयापतिव्रता ॥ रजौवतीगर्भिणीर्म्यः ॥ सहगमनान्वा ५
रोहणादौनिर्णयसिंधाबुक्तौस्माभिः ॥ ॥ अथविधवाधर्माः ॥ ॥ मदः ॥ गिरजातयोः स्कांदे ॥
पत्यौमृतेपियायोषिद्वैधव्यपालयेत्कचित् ॥ सापुनः प्राप्पभर्तारंस्वर्गलोकंसमश्रुते ॥ विधवाकव
रीबंधोभर्तुबंधायजायते ॥ शिरसोवपनंतस्मात्कार्येविधवयासदा ॥ एकाहारः सदाकार्येनद्वितीयः
कदाचन ॥ त्रिरात्रंपंचरात्रंवापक्षव्रतमथापिवा ॥ मासोपवासंवाकुर्याच्चांद्रायणमथापिवा ॥ कृच्छ्रे
पराकंवाकुर्यात्तप्तकृच्छ्रमथापिवा ॥ यवान्नेनफल्गुहारेः शाकाहारेः पयोव्रतैः ॥ प्राणयात्रांप्रकुर्वेत्
तयावहप्राणः स्वयंव्रजेत् ॥ पर्यंकशाधिनीनारीविधवापातयेत्यति ॥ तस्माद्भूमितलेशेतेषतिसौख्य
समीहया ॥ नैवांगोवर्तनंकार्येस्त्रियाविधवयाकचित् ॥ गंधद्रव्यस्यसंयोगेनैवकार्यस्वयंपुनः ॥
तर्पणंप्रत्यहंकार्यंभर्तुः कुशतिकोदकेः ॥ तस्मिन्नुस्तस्मिन्पिनामगोत्रादिपूर्वकं ॥ इदंपुत्राद्यभाववि
ष्टोक्तपूजयैतंकार्यं ॥ पतिबुद्धानचान्यथा ॥ पतिमेवसदाध्यायेद्विष्णुरूपधरंपरं ॥ यदादिष्टतमंतो

शु. क०

सर्ग

१०४

पि

केयलुर्वसमाहितां॥ ततद्गुणवते देयं पतिप्रीणनकाभ्यया॥ वेशारवे कार्तिके माघे विशेषनियमांश्चरे
त॥ स्नानं दानं तीर्थयात्रां विष्णोर्नामग्रहं मुहुः॥ वेशारवे जलकुंभांश्च कार्तिके घृतादीपकाः॥
माघे तिले धनोत्सर्गं लोकैर्विशिष्यते॥ प्रपाकार्या च वेशारवे देवे देया गलंतिका॥ उपानहं दद्यान्नख
त्रसक्ष्मवासांसि चंदनं॥ देवानि द्विजमुख्येभ्यः पतिर्मे प्रीयतामिति॥ एवं विधेः विधवा विविधे नि
यमैर्व्रतैः॥ वेशारवा कार्तिका माघानेव मेवातिवाहयेत्॥ नाधिरोहे दनं द्वाहं प्रादो कंठगतैरपि॥ क
चुकं न परीदध्याह्नसो न विकृतं वसेत्॥ एवं धर्मसमां युक्ता विधवापि पतिव्रता॥ पतिलोकमवा
प्नोति न भवेत्कारिणः खिनी॥ श्राद्धं च षड्विंशं कार्यं॥ स्वभर्तृ प्रभृतिभिः स्वपितृभ्यः तथैव च॥
विधवा कारयेच्छ्राद्धं यथा कालं मतं दिते भूतिस्मृतिरत्नावत्सामं वदुर्मनूक्तेः॥ सुव्रतानां॥
तासां तु लोकाः पतिभिः समाना गोमायुर्लोकौ काव्यभिचारिणीनां॥ हारीतः॥ पतिव्रता सुसाध्वीयानि
छांयाति प्रभो मते॥ साहित्वा सर्वपापानि पतिलोकमवाप्नुयात्॥ इह स्पतिः॥ व्रतोपवासनिरता
ब्रह्मचर्यव्यवस्थिता॥ दमदानरतानि स मपुत्रा पि दिवं व्रजेत्॥ मनुः॥ कामं तु क्षपयेद्देहं पुष्पमूलफ

लोदकेः ॥ ननु नामा पिण्डहीयासु व्योप्रेते परस्यतु ॥ मनु यमो ॥ आसीता मरणाक्षोतानियता ब्रह्मचारिणी ॥
 यो धर्म एकपत्नीनां कांक्षंतीतमनुत्तमं ॥ स्त्रियाः श्रुतौ वाग्नास्त्रे वा प्रव्रज्यानाभिः ॥ यते ॥ प्रजाहि संवर्गः स्वा तस्याः
 धर्मः सवर्णोदितिधारणा ॥ अष्टाशीति सहस्राणि मुनीनामूर्ध्वरेतसां ॥ दिवं गतिविप्राणा मकृत्वा कु
 लुसंतति ॥ मृते भर्तोरिया नारी ब्रह्मचर्ये व्यवस्थिता ॥ स्वर्गे गच्छत्यपुत्रा पियथाते ब्रह्मचारिणः ॥ स्कंदे ॥
 अपृच्छातु सतां किंचिन्नकुर्याद्दुर्लतत्परा ॥ ॥ इति विधवा धर्माः ॥ ॥ अथ कुंडुगोलुका
 वपिशूद्रसमो ॥ तथा च स्मृतिकौमुद्यां देवतः ॥ द्वितीयेन ननु यः पित्रा सवर्णायां प्रजायते ॥ सवर्णोदिति
 तेयः शूद्रधर्माच्च जातितः ॥ व्रतहीनास्त्वसंस्कार्याः सवर्णा स्वपिये सुताः ॥ उत्सादिताः सवर्णेन ब्राह्म्याद
 तिबहिष्कृता इति ॥ तौत्वाह मनुः ॥ परदारेषु जायेते ह्ये सुतौ कुंडुगोलुको ॥ अमृते जारजः कुंडो मृते भर्तोर
 गोलुकः ॥ ननु कुंडुगोलुकयोरब्राह्मणत्वं कथं प्राहु निषेधः ॥ स ब्राह्मणाः श्राद्धसंपद इत्युक्ते ब्राह्म
 मात्रप्राप्तौ तेषां मध्ये केषां चिन्निषेधार्थः ॥ यथा कृह्या तवत्कथः ॥ रोगीहीनातिरिक्तांगः काणः पान
 भवस्तथा ॥ अवकीर्णी कुंडुगोलौ कुनरवीस्यौ वदंत इति ॥ ते योश्चा ब्राह्मणे प्राप्ते भावान्निषेधो व्यर्थः ॥

११० क०

९०५

तथा स्मृत्यर्थसारे ॥ ब्राह्मणे च ॥ तयोः संस्कार्यत्वं मुक्तकेचिदाह द्विजौ जातो संस्कार्यौ कुंडगोलकौ ॥ इति तद-
पिनयुज्यते ॥ उच्यते ॥ ब्राह्मण्यां ब्राह्मणो जातो ब्राह्मण इति भ्रमं प्राप्स्य श्राद्धे न वेध इति विज्ञानेश्वरः ॥ कुं-
डगोलकयोः संस्कार्यत्वं श्राद्धे निषेधश्चक्षेत्रजपरः ॥ शास्त्रानुष्ठानान् ॥ अन्यस्या ब्राह्मणत्वेन प्राप्त्य-
भावात् पधेयसंकरेष्पुपाधेरसंकरादित्यपरार्कः ॥ केचित्तैरोक्ताया यनः ॥ सुरवार्थया प्रवृत्ता स्त्री न भर्तुः
सुतकौ म्यथा ॥ पुत्रं तु जनयेदेवं निंद्या पापाच सा स्मृता ॥ भर्तुगोत्रं समुत्सृज्य नारी यद्यन्यमाश्रयेत् ॥ भि-
द्यैव सा स्मृता लोके परपूर्वेति चोच्यते ॥ परपूर्वतु यत्र स्यात्तत्र स्यात्प्राश्रितः प्रभुः ॥ कया दृते तु धर्मो
यं लब्धावा स्वाग्निं नो भवेत् ॥ निरोद्व्याचता ज्याच परपूर्वसंपराधतः ॥ चौरहस्ता नदीवेगादुभिर्दश
विभ्रवात् ॥ निस्तीर्य वा संकोताराः कृब्धाः त्यक्ता क्रया गताः ॥ आसां भोगो न दोषः स यदि ति शस्त्रविनिश्च-
यः ॥ स्वामिदन्तां तु गृहीयाद्देयाचे न त्वतो न्यथा ॥ दीयमानमथात्मानं यः श्रीनानुमोदते ॥ न सा
देयान च ग्राह्या विधिरेष स्मृतो बुधैः ॥ न चोत्तमानं वा कामांतथा पुत्रवतीं च ॥ दृशीं च नुरूपेण नि-
ष्क्रयेण प्रमादयते ॥ यमः ॥ जारजातः सवर्णायां कुंडौ जीवति भर्तरी ॥ मृते गोलके नाभातु जातिही

अथ कुंडगोलकौ ॥ १

९०५

यामनार्थद्विनिश्चयः ॥ नीचायामुत्तमजौ संस्कार्यौ ॥ उत्तमायां नीचजौ नेत्यर्थः ॥ स्मृति कौमुद्यामादित्यपुराणे ॥ स

नौ चतौ स्मृतौ ॥ असवर्णा सुनारीषु द्विजैरुत्पादिताश्वये ॥ परपत्नीषु सर्वास्तु कुंडौ ग्ने गोलकां स्मृताः ॥ मा
तृवर्णानते प्रोक्ताः पितृवर्णानच स्मृताः ॥ अविवाह्याः सुताश्चैषां हीनास्ते पितृमातृ ॥ ॥ स एव ॥ कुरुं सांत
पनं कुर्यादुत्वासंकीर्णयो निजं ॥ सूतं हत्वा तिरुच्छंतु कुंडं गोलकमेव च ॥ जातो ना ॥ नार्यायामार्योदर्यो
भवेद्गुणैः ॥ जातोप नार्यादर्योस्तु सवर्णैः ॥ यै जायंते परैरपि ॥ अवरोटकसंज्ञा तत्र तसंस्कारवर्जिताः ॥
विप्रायां विप्रजा उपनेयानान्ये ॥ इति तत्रैवोक्तं ॥ चतुर्वर्णमपि वर्णानां जीवतामन्यसंभवः ॥ कुंडस्तु संक
रोक्षेयो मृतानामथ गोलकः ॥ जातिहीनसमातृणां ग्राहयेत्कर्मनामनी ॥ तदीयं कर्म नाम च तन्मातृणामपी
त्यर्थः ॥ योज्यो देवपुरे राज्ञा वर्णसंकरभीरुणा ॥ देवपुरे देवद्वारे ॥ कुंडो वा गोलको विप्रः संध्योपासनमात्रवि
तृ ॥ स्नानं भोजनसंध्यास्तु देवेषु च पठेच्च तत् ॥ विप्रस्तु त्केस्तु ज्ञस्येव संध्योपासनं च ॥ मिताक्षरायाम
पि कुंडगोलकौ यथार्हं संस्कार्या वित्युक्ता स्मृत्यर्थे सारे प्रयोगपारिजाते ब्राह्मे च ॥ एवमेव द्विजैर्जातो
संस्कार्यौ कुंडगोलकौ ॥ इति स्नानेति ॥ स्नानादिसप्तयेवंदिवत्तद्वाक्यं पठेदित्यर्थः ॥ इति कुंडगोलकौ
तथा द्विजौ सत्रः षडोपिशूद्रसमः ॥ वसंते ब्राह्मणमुपनयीतेत्युपनयनविधौ च मसाध्वर्युवत उपादे

उपनिषद्
मनुः ॥

ब्राह्मेव ब्राह्मण्यां ब्राह्मणाज्जातो ४

११० क०

१०६

यत्वेन विवक्षितं पुंस्त्वास्त्रीणां मिव तस्याप्युपनयनाभावात् ॥ अष्टवर्षवाक्ये उद्देश्यत्वेऽपि प्राप्तानुवादेन पुंसकं
एवानुवादात् ॥ मिताक्षरायां देवलोपि ॥ षण्डकोलिंगहीनः स्यात्संस्काराहंश्च नैव सः ॥ अतएव तत्र ब्रह्मणुः ॥
षण्डतु ब्राह्मणं हत्वा शरद्व्याव्रतं चरेत् ॥ इति बौधायनसूत्रे स्मृत्यर्थं सोऽरे च वचनादुपनयनमुक्ते ॥ प्रयो
गपारिजाते ब्राह्मणस्य इति श्रुतिः ॥ तस्माच्च षण्डवधिरकुक्षं वामनपिंगुषु ॥ इत्याद्येकाध्वस्तपुंस्त्वेषु च
तेषु संस्कारास्तु यथोचितमिति ॥ एतच्चोक्तं प्राक् ॥ ॥ सच सप्तविधः ॥ तथा च गौरुर्धते देवतः ॥ ष
ण्डकोवातजः षण्डपिंडः क्लीबो न पुंसकं ॥ कीदृकश्चेति सप्तैवं क्लीबभेदाः प्रकीर्तिताः ॥ एषां स्वरूपमाह स
एव ॥ तेषां स्त्रीतु प्रवाक् चेष्टः स्त्रीतु अः षण्डको भवेत् ॥ उभतकुचकूर्चहीनत्वादित्यर्थः ॥ पुमान् क
त्वास्वलिंगानि पश्चाद्दिद्यान्तथैव च ॥ स्त्रीच पुंभावमाख्याय पुरुषाचारवैदुषो ॥ वातजो नाम षण्डस्या
स्त्री षण्डो वापि नाम तः ॥ लिंगानि स्त्रीपुंनपुंसकानि भिन्नात्त्यजेत् ॥ कदाचि कदाचि सुमात्रं
राचि षण्ड इत्यर्थः ॥ स्त्रीच पुरुषवत् स्य तं भुंक्ते शुकोत्सर्गं विनैव वातवशादि र्थः ॥ असहि गोथ
षण्डः स्यात् षण्डस्तु न मेहनः ॥ अमेध्याशी पुमान् क्लीबो न एरेतान पुंसक ॥ अमेध्याशी पुमा

१०६

दा

नक्षत्रीयोनश्चरेत्तानपुंसकः॥ अमेध्याशीमुखमेथुनात्परशुकाशीअयं वैद्यकेअ मेक्य इत्युक्तः॥ तदु
क्तं सुश्रुते॥ आसेक्यो नाम भवति दंपत्योरत्नवीर्ययोः॥ सशुक्रं प्राश्य लभते पुत्रं॥ शायमसंशयं॥ स
कीलक इति प्रोक्तो यः के व्यात्मनः स्त्रियं॥ अन्येन सह संयोज्य पश्चात्तामेव सेवते॥ श्रुते त्वन्येपि॥ यः पूति शुक्रं
यो नौ जायेत स सौगंधिक संज्ञकः॥ स योनिशोफ सौगंधमाघ्राय लभते बलं॥ सं गृहे मेथुनाद्यस्तस्त्री
षु पुंवत्प्रवर्तते॥ कुंभीकः स तु विज्ञेय ईर्ष्यकं शृणु चाप॥ दृष्ट्वा व्यवयमन्येषां व्यवयेश्वरः प्रवर्तते॥
यो मेध्याशीर्ष्यकः स तु विज्ञेयः षंडकं शृणु॥ पंचमं॥ यो भार्या मोहादंगनेव प्रवर्तते ततस्त्री चेष्टिता च यामतो
रो ज्ञायते षंड संज्ञकः॥ माधवी ये तु चतुर्दश भेदाः पुक्ताः॥ ते तत्रैव ज्ञेयाः॥ तेषां चोपनयनव्रतचतु
ष्टयसमावर्तनविवाहवर्जं सर्वे संस्कारास्तूष्णीं भवन्ति॥ कुमारं जातमित्यादौ संस्कार्य रूपोद्देश्यग
तत्वेन पुंस्त्वस्या विवक्षया स्त्रीणां मिषं षंडस्यापि प्राप्तेः॥ तूष्णीं मेताः क्रियाः स्त्रीणां विवाहस्तस
मंत्रक इति याज्ञवल्क्येोक्तेः॥ ते च स्त्री तुल्यवाक्चेष्टाः स्त्रीधर्माणाः प्रकीर्तिता इति बह्वमनूक्तेश्च॥
जलाशयारामप्रासाददेवप्रतिष्ठा महादानादिष्वप्येवं॥ षाष्ठ्यायेन कामश्रुतिगतस्य पुंस्त्वस्यो

११० कम०

२०७

+ अहिंसादेः

दृश्यगतत्वेनाविवक्षयास्त्रीणामिवाधिकारात् ॥ एवं सर्वदानेषु ॥ साधारण्यात्पितुः श्राद्धादौ तु नाधिकारः ॥ यश्चार्थदरः सपिंडदायी त्यापस्तंबेनार्थहरस्येव पिंडदानोक्तः ॥ पंडस्य स्व ॥ अनंशो ह्यपि पितृतोपगुरुन्मत्तको जड इति मन्वाद्यैरर्थहरत्वं निषेधात् ॥ याज्ञवल्क्योपि ॥ कृत्वा दद्यान्नोदकं कुर्युस्तेनाब्राह्म्या विधर्मिणि ॥ इति षष्ठाः ॥ अन्येऽपि शूद्रसमाः कल्मसे रौयमेनोक्तौ ॥ मंत्रज्योपनिर्वाताश्च रथाप्रव्रजिताश्च ये ॥ यश्च प्रव्रजिता ज्ञातः प्रव्रज्यावसितश्च यः ॥ एते शूद्रसधर्माणो मनुना परिकीर्तिताः ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ मंत्रज्यावसितो राज्ञो दास आ मरणान्तिकः ॥ अन्येऽपि शूद्रसमायाज्ञवल्क्येनोक्ताः ॥ सद्यः पतति मांसेन लाक्षाया तु वणेन च ॥ मासेन शूद्रो भवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात् ॥ अत्र कर्मनिंदा मात्रमिति ॥ वार्तिके महाचार्याः ॥ द्विजातिकर्महानिपराणीति विज्ञानेश्वर ॥ अतस्ते शूद्रसमाः ॥ तथा ब्राह्म्या अपि तथा च मनुः ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः स्वावधेरूर्ध्वमवृत्त अकृतोपनयाः सर्वे वृषला एव ते मताः ॥ ब्राह्म्यस्तोमं विना सदा हया जवल्क्यः ॥ आपोऽशुद्धाः ॥ च चतुर्विंशच्च वत्सरात् ॥ ब्रह्मक्षत्रविशां काः ॥ औपनायनिकः परः ॥ अत उर्ध्वपतं त्येते सर्वधर्मा हिंसाः ॥ सावित्री

१०७

पतिता ब्राह्मण्यो ब्राह्मण्यं स्तोमादृते क्रतोः ॥ अथ शूद्रसमान्वक्तुं संकरजाउचं वे ॥ कल्पतरौ लुहः ॥
 नष्टप्रव्रजितः क्लीबः पतितो राजकिं खिषी ॥ लोकांतरगतो वा विपरित्याज्यः ॥ यापतिः ॥ मृते भर्तृ
 रिजीवे वा स्त्रीविदेता परंपतिं ॥ संनत्य नाशार्थं तया न स्वातंत्र्येण योषितः ॥ २ ॥ अथैव षण्युदी
 शेत ब्राह्मणी प्रोचि तं पतिं ॥ अप्रसूता तु चत्वारि परतो न्यंसमाश्रयेत् ॥ क्षत्रि ॥ षट्समास्तिष्ठेदप्र
 सूता समाश्रयं ॥ वैश्या प्रसूता चत्वारिद्वे समेष्ट्य प्रसूतिका ॥ न शूद्रायाः स्मृतः कालौ न च धर्मव्यतिक
 मः ॥ विशेषतो भसूतायाः संवत्सरपरा स्थितिः ॥ अप्रवृत्तौ स्मृतः कालौ ॥ विप्रैश्चै प्रोवि योषितो ॥ जीवति त
 शूयमाणो तु स्यादेष द्विगुणो विधिः ॥ प्रजाप्रवृत्तौ नारीणां वृत्तिरेषा प्रजापते ॥ अतो न्यगमने स्त्रीणां
 मेष दोषो न विद्यते ॥ इति नियोगः ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ विप्रान्मूर्धा वसिक्तो हि क्षत्रियायां विशः स्त्रियं
 ॥ अंबष्ठः शूद्रां निषादो जातः पारसवोपि वा ॥ वैश्या शूद्रोऽस्तु राजन्यान्माहिष्योगोऽस्तु तो स्मृ
 तो ॥ वैश्यानुकरणः शूद्रां विन्नास्येष विधिस्मृतः ॥ एवं मूर्ध्ववसिक्तां बष्ठपारसवमाहिष्योगप्रक
 रणाः षडनुलोमाः ॥ मातृजात्कृत्तकर्मभाजश्च एतैर्हीनवर्णास्तु जातास्तु वैत्त एजा अनुलोमाः ॥
 नीचजाः प्रतिलोमाः ॥ मनुः ॥ ब्राह्मणादुग्रकन्याया मावतो नाम जायते ॥ शूद्रायां क्षत्रजाउग्राः ॥

१५३० कम०

९०

सं

याज्ञवल्क्यः ॥ माहिष्येण करिण्यां तुरथकारः प्रजायते ॥ क्षत्रद्वैश्यामां माहिष्यः ॥ वैश्याण्ड्यायां करणीति
॥ तस्यारथकारः ॥ एषावत्तीराह कोमुद्यावसिष्ठः ॥ मूर्ध्नि वसिक्तानां हस्तस्य श्वरथश्चाशिक्षी
स्त्रधारणं ॥ मणिमंत्रौषधैः प्राणिरक्षणमंबष्ठानां ॥ माहिष्याणां गीतनृत्यनक्षत्रैर्जीविनंसस्य
रक्षाच ॥ पारसवोग्रकरणानां द्विजशुश्रूषाधनाध्यक्षताराजसेवादुर्गतिः पुररक्षाच ॥ रथकारस्य नि
धिज्ञानं हस्तस्य श्वरथसारथ्यवर्द्धनपोषणदमनादि ॥ ॥ शंखः ॥ ॥ क्षत्रियवैश्यानुलोमानंतरोत्प
न्नजोरथकारस्तस्याध्ययने ज्यारानोपपन्नयनसंस्काराश्च ॥ प्रतिषिद्धारथसूत्रवास्तुविद्याध्ययनवृ
त्तिताश्चेति ॥ जानिबिवेके ॥ शूद्रांशयनमारोपब्राह्मणश्चेत्केथंचन ॥ जनयेद्ब्राह्मणधर्मेण तस्यां पारस
वंस्ततं ॥ महाशूद्रः सविरव्यातः शूद्रेभ्यः किंचिदुत्तमः ॥ स्वर्णकारस्य तस्येह स्नानंधौत्रंपवित्रकं ॥ स
र्वेशूद्रस्य धर्मेण वर्तनंतस्य जीविका ॥ तथा ॥ कूटस्वर्णव्यावहारी विमांसस्य वेक्रयी ॥ राज्ञानिग
हस्तकर्तव्योदाप्यश्चोत्तमसाह ॥ उशना ॥ क्षत्रियाविप्रसंयोगाज्जातो मूर्ध्नि वत्तकः ॥ राजन्यः क्ष
त्रधर्मेभ्योभ्यधिकः संप्रकीर्तितः ॥ अथर्वणं क्रियाकुर्वन्नित्यनैमितीकी ॥ योऽभ्यंरथं हस्ति
नंवाहयेद्देवपातया ॥ सेनापत्यंच भेषजं कुर्याज्जीवेच्चैवृत्तिषु ॥ आयुर्वेदमथा गंगंतं चोत्तं धर्मता

वा

९०

स्वशास्त्रं

5

श्वरेत् ॥ ज्योतिषंगणितं वापि कायिकी वृत्तिमाचरेत् ॥ वैश्यायां विधिना विप्राज्जाते प्रबुध उच्यते ॥ वृष्णा
जीवो भवेत्तस्य तथैवाग्रे प्रवर्तकः ॥ नरवाजिगजादीनां चिकित्सा तस्य जीविका ॥ भट्टः ॥ सप्तवापंचवा
तिस्त्रो यो न वेत्तीह संहिताः ॥ राज्ञा तस्य कुवैद्यस्य च न व्योदक्षिणः करः ॥ मुनूः ॥ पश्चित्तं चिकित्सां च
ज्योतिषं धर्मनिर्णयं ॥ विना शास्त्रेण यो ब्रूयात्तमाहर्ब्रह्मधातकं ॥ अयं शास्त्रः ॥ वैश्यायां क्षत्रिया
ज्जातो माहिष्यस्त्वनुलोमजः ॥ अष्टाधिकारनिरतैश्चतुः षष्ठ्यंगको विदुः ॥ प्रतबंधादिकास्तस्य क्रि
याः स्युः सकला वेशः ॥ ज्योतिषं शाकनं शास्त्रं च जीविका ॥ विश्वेश शास्त्रं ॥ शूद्रा क्षत्रादुग्रजातिर्यु
द्धशास्त्रादि जीविका ॥ शास्त्रास्त्रन्यासकुशलः स ग्रामकुशलो भवेत् ॥ तथा वृत्यास जीवे च शूद्रधर्मोश्च
पालयेत् ॥ अयं जैरं पूत इति प्रसिद्धः ॥ शूद्रधर्मो च ॥ शूद्रां जातस्तु वैश्याद्वैकरणो लिपिलेखकतृ ॥ या
ज्ञवल्क्यः ॥ जात्युत्कर्षो गुणो ज्ञेयः सप्तमे पंचमे पिवा ॥ व्यत्यये कर्मणा साम्यं पूर्ववच्च धरोत्तरं ॥ जा
त्युत्कर्षं तमजातिप्राप्तिः सप्तमे अपि शब्दास्पष्टे पंचमे वा ज्ञेयः ॥ अयमर्थः ॥ विप्रोटा शूद्रा कन्या
सूते सापित दूढान्यामिति सप्तमं विप्रं सूते ॥ एवं विप्रोठवैश्या ज्ञान्या कन्या षष्ठं विप्रोठं क्षत्रिया ज्ञान्या

५

१०० कम०

१०१

न्याकन्यापंचमं क्षत्रियात् ॥ शूद्रो ह्यन्नाप्यष्टक्षत्रियं ॥ वैश्यान्तज्जापंचमं वैश्यमिति पूर्वार्धार्थः ॥ एवं विप्रस्यक्षा
त्रयत्यापत्यपरंपरया जीवने पंचमः क्षत्रियः ॥ वैश्यवन्तौ जीवने षष्ठौ वैश्यः ॥ शूद्रवन्तौ सप्तमः शूद्रः ॥ क्षत्रस्य
वैश्यवन्तौ पंचमो वैश्यः ॥ शूद्रवन्तौ षष्ठः शूद्रः ॥ वैश्यस्य शूद्रवन्तौ पंचमः शूद्र इति ॥ अथ प्रतिजो मजाः ॥
कल्मतरौ कात्यायनः ॥ नियोगोत्पादनं कुर्याद्यथोक्तं तद्विशुद्धये ॥ द्विजस्त्रीषु च धर्मो यं शूद्रस्यैतत्स
दाभवेत् ॥ शूद्रेषु न नियोग इत्यर्थः ॥ बृहस्पतिः ॥ उक्तो नियोगो मनुनानिषिद्धः स्वयमेव तु ॥ पुद्गला सादृश
क्यो यं कर्तुं मर्त्यैर्विधानतः ॥ अनेकधा कृताः पुत्राः कृषिमिर्ये पुरातनैः ॥ न शक्यं ते पुना कर्तुं शक्तिहीनैरि
दं तनैः ॥ तत्रैव ह्युक्तिः ॥ स्वेष्टिणी च पुनर्भूः श्ररेतो धाकामचारिणी ॥ सर्वमश्या च विज्ञेयाः पंचेताः शूद्र
यो नयः ॥ एतासां यान्यपत्या निउत्पद्यन्ते कदाचन ॥ न तान्यंक्तिषु यं जीतनते ॥ अंत्यर्हका स्मृताः ॥ रे
तो धाः कुंडमाता च चतुर्भ्योधिकपुरुषगा ॥ सर्वमश्या सगरापी ॥ यास्तवल्क्य गालप्याक्षत्रिया
त्सूतो वैश्या द्वे देहकस्तथा ॥ शूद्रा ज्ञातस्तचंडालः सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥ क्षया मागधं वैश्या च
द्राक्षन्तारमेव च ॥ शूद्रादायोगवैश्या ज्ञानयामास वैस्तनं ॥ मागधो बन्दी ॥ तानिषादौ भिक्षु इति

॥ कामचारिणी ३

१०१

प्रसिद्धो ॥ अयोगवंपुष्कसः ॥ तदाहारीतः ॥ क्षत्रियायां वैश्यशूद्रौ बंदिनिषादौ ॥ यतो वैश्यायां शूद्रः पु
 ल्कसो निति ॥ व्यासोपि ॥ शूद्रान्निषादो मत्स्यघ्नः क्षत्रियायां व्यतिक्रमात् ॥ तेन निषादो ॥ एकः प्रा
 गुक्तौ नुक्तो मः ॥ अयंचैकः ॥ जातिविवेके ॥ क्षत्रियाशूद्रसंयोगाक्षत्तारं जनयेत् ॥ निषादद्वितिविरव्या
 तः ॥ सर्ववर्णबहिष्कृतः ॥ वागुरापाशपाणिस्तृगबंधनकोविदः ॥ आरण्यपक्षु जातीनामंतर्केश्वरने
 चरः ॥ कोधान्वितो मांसं वा मां मानी चेत्सर्वदैवहि ॥ घंटां पापार्दिकां कुर्याद्रात्रावित्यपकारिणीं ॥ हि
 धाचमृगयाप्राक्ताव्योमभूचारिणामिह ॥ विक्रयं मुधुनः कुर्यादुनमिच्छन्समृद्धये ॥ मत्तमागध म
 निषादयो संज्ञां तन्माह ॥ क्षत्रियायां तु वैश्येन मूचुर्मोनाम जायते ॥ शूद्रेण जायते महुः क्षत्रियत्रमु या
 द्यति ॥ मोहो मेथुनं ॥ स्मृत्यंतरे ॥ क्षत्रिया मागधं वैश्याज्जनया मासवै सुती ॥ सबंदी जनइत्कक्तो
 त्रतबंधविवर्जितः ॥ शूद्रेभ्योभ्याधिकः किंचित्तस्य जीवनमुच्यते ॥ काव्यालंकारगद्यादिषु भाषा
 सुकलाक्षमः ॥ गद्यपद्यानिचित्राणि बिरुदानि महीभृतां ॥ क्षत्रियायां वैश्यजातः क्षत्तावेत्रधरो
 भवेत् ॥ लघुजातिविवेके ॥ ॥ सूतास्ते ये पुराणं रक्षन्नुच्चरंति नृपान्सदा ॥ ये लोका उगता

मनुः॥

शुद्धं कम

११०

स

तस्यां

न

शूरान्वर्णयन्ति च मागधाः॥ वर्तमानान् नृपान् सम्यक् कृतसंग्रामकर्मणः॥ वर्णयन्ति॥ कारावर्गो निषादा
नु चर्मकारं प्रसूयते॥ वेदेह इति विशेषः॥ वेदेहकारं भ्रमेदो बहिर्ग्रामप्रतिश्रयो॥ विप्रायि वैश्वजो
वेदेहः॥ तस्मात्कारावर्गो अंधः॥ निषाद्यां मेदः इति मेधातिथिः॥ अंगिरसा अन्ये पि चंडाला उक्ताः॥
यस्तु प्रव्रजिता ज्ञातो ब्राह्मण्यां चैव शुद्धताः॥ तावुभौ विद्वि चंडालौ संगोत्राद्यस्तु जायते॥ यमोपि॥
आरूढपतिनापत्यं ब्राह्मण्यां यश्च शुद्धः॥ संगोत्रादा स्तुतश्चैव चंडालास्त्रय ईरिताः॥ मनुः॥ पु
क्क समन्यमाह॥ जातो निषादाष्टायां जात्या भवति पुक्कसः॥ शूद्रा जातो निषाद्यां तु सर्वैः कुक्कुर
कैः स्मृतः॥ क्षत्रुर्नैतैस्तोग्र्यां तु श्वपाक इति चोच्यते॥ वेदेहकै न त्वं वध्या मुस्य नो वेन मुच्यते॥ शूद्रा
क्षत्रिया जः क्षत्राक्षत्राशूद्राया मुग्रा॥ ताभ्यां श्वपाकः॥ निषादे श्यायीयां वेदेहः॥ विप्रादेश्याया
मंबिष्टीताभ्यां वेनः॥ एषां वन्ती राहवसिष्ठः॥ सूतानां मंत्रिका यस्तु स्त्री जीवः स्त्रु पूरणानि॥ मंत्रि
त्वं कायस्थो लेखकः सत्त्वं च॥ वेदेहकानां ट्वत्तिरंगावतरणे॥ वेनानां दारु न भ्रमे रोपणं मणि
मुक्ता प्रवालवेधनं च॥ भ्रमः शाणः॥ आयोगवानां ताम्रायस्त्रपुसी सायुधव गं योजनं नगरकरणं

च ॥ सैरंध्राणां सुरामद्यसीधुकरणं तद्विक्रयः पुष्पफलशकविक्रयश्च ॥ वि. शास्त्रे ॥ विप्रायां यः
 सुतः क्षत्रात्सूतारव्यो जर्गबंधकः ॥ दमनंतुरगाणां च कुर्माक्षजीवनं परं ॥ नृपाद्गुणकन्यायां विवाहे
 पुंसमन्वयात् ॥ जातः सूतस्तु निर्दिष्टः प्रतिलोमविधिर्द्विजः ॥ विवाहसंबंधेन नृयां ब्राह्मणकन्याया
 मित्यर्थः ॥ वेदानैर्कस्तथा चैषां धर्माणामनुबोधकः ॥ ब्राह्मण्यां तु स तोजातो वै. पाद्वै हे हकः स्मृतः ॥
 पाषाणकाष्ठयोः शिल्पसंतस्य जीवनमुत्तमं ॥ मनुः ॥ सूतानां मश्वसारथ्ये मं वृक्षानां चिकित्सितं ॥ वैदे
 हकानां स्त्रीकायमागधानां वणिकपथः ॥ स्त्रीकार्ये अंतः पुररक्षा वणिकपथो राजमार्गस्तदुक्षामित्य
 धातो निषादानां तद्विरायोगवस्य च ॥ तद्विद्विरुतक्षणं ॥ वद्वि किरित्यर्थः ॥ उशनसात् ॥ नृपायां वैश्यसं
 पर्कादायोगवद्वि स्मृतः ॥ तं तु वायाभवं त्येते वस्त्रकां स्योपजीविनः ॥ शाक्तिकां केचिदत्रैव जीवनं वस्त्र
 निर्मितिः ॥ क्षत्रुग्रपुंक्तसानां तु बिलोको बंधने ॥ बिलोक्तसः सर्पादयः ॥ उग्रोत्रप्रतिलोमजाः ॥ तन्म
 ध्यपाठादिति स्मृतिमंजया ॥ धिग्वर्णानां च कर्मकार्यं ॥ वेदानां भांडवादनं ॥ मुरजपटहारि ॥ चे
 त्यदुमश्मशानेषु शैलेषु पवनेषु च ॥ वसेयुरेते विज्ञाता वर्तयंतः स्वकर्मभिः ॥ जातिचिह्नां किताः ॥

वध

भांड
विज्ञाता

१५० क०

१११

चंडालेष्वपचानां तु निर्ग्रामः स्यात्प्रतिग्रहः ॥ अवपात्राश्च नैव्याधनमेषां स्वगर्धमः ॥ निर्ग्रामो बहिः
ग्रामः ॥ अवपात्रं भिन्नपात्रं ॥ यद्वापाकपात्रादिहीनाः ॥ यद्द्रव्यतिअन्नमेषां पराधीनमिति ॥ यद्वा त
द्रव्यस्तेषां त्रेत्रादिनदेयं ॥ किंतु भूमिस्ते ॥ वासां सिमलचैलादिभिन्नभांडेन भोजनं ॥ कार्णीयस
मलंकारः परिव्रज्या च नित्यदा ॥ परिव्रज्या एकत्रानवस्थानं ॥ नैतैः समयमन्विष्टं तूहपोधर्ममाचर
न् ॥ व्यवहारो मिथः स्तेषां विवाहः सदृशैः सह ॥ अन्नमेषां पराधीनं देयं स्याद्विन्नमभोजने ॥ राजौ न वि
चरेद्युस्ते ग्रामेषु न गच्छेयुः ॥ कार्यार्थं विचरेयुः क्वैवाचिह्निताराजशासनैः ॥ अबाधवंशवं चैव निह
रेयुरिति स्थितिः ॥ वैध्यांश्च हन्युः सततं यथाशास्त्रं नृपात्मया ॥ वध्यवासां सिमलद्रव्यैः शय्या
श्चाभरणानि च ॥ ग्राह्यपाथे गवार्थे वा देहत्यागे नृपसंस्कृतः ॥ धनाद्यैर्भोगैर्नृपस्कारुति
मैधातिथिः ॥ स्त्रीवाक्कादिविपत्तौ च बकिनां सिद्धिकारणं ॥ स्त्रीवाक्का
द्रव्यनुषंगः ॥ सिद्धिः श्रेयः ॥ उद्गानाः ॥ स्त्रीसमाभरणं तेषां कात्यायन
कंठे समावध्यवच्छुरीकं च तोपिवा ॥ मत्स्यापकर्षणं कुर्युः पूर्वाह्णे पा
देकं ॥ पिंडो भूता

५
५

१११

आवंसवाटधानौचपुष्पशेखरएवच॥विप्रायां ब्राह्मणविप्रजो भज्जकंठकः॥ ५२

वसेयुस्तेनोवेदध्याविशेषतः॥ तथा ब्राह्मणोऽप्यनारिद्रसमाः॥ तानाहमनुः॥ ३ पानुजायते विप्रा
त्पापात्मा भज्जकंठकः॥ आवंत्याद्यास्तस्यैव संज्ञा॥ इति मेधातिथिः॥ न्येतु भज्जकंठका
द्विप्रायामावंत्यः॥ तस्मात्तस्यावाटधानः॥ तस्माच्च पुष्पशेखर इत्याहुः॥ मये विम्बभरे एता
नुत्कारैस्तैस्तजीवनार्थाय कार्ये विह्वलादि पूजनं॥ नृत्यगीतादिवादि त्रिशंखवीणादिवादनं॥ इति
ह्योमह्युश्वराजः॥ गद्गाद्यादि स्थितिरेवच॥ नटश्च करणश्चैव खसोऽमिड एवच॥ क्षत्रियायां ब्रा
ह्मणक्षत्रजाविते॥ अयमन्यः करणोऽनुलोमात्॥ वैश्यानुकरणो ब्राह्मणसुधन्वाचार्य एवच॥ कारु
षश्च विजन्माचमैत्रः सात्वत एवच॥ आदित्यपुराणे॥ ब्राह्मण्यां ब्राह्मणाद्वात्याज्जायते भज्ज
कंठकः॥ आवंत्यवाटधानौचपुष्पशेखरजातयः॥ अभिचरिककर्मान् भज्जकंठकि नोशनं॥
मन्त्रोषधीशास्त्रवाणां संमुखीकरणं दत्ते॥ कुर्वन्ति राज्ञां हिततस्तेनैवा विकृताः परे॥ अविकृताः
अदंष्ट्राः संमुखीकरणं वशीकरणं॥ राज्ञीषु क्षत्रियाद्वा लोहहस्तमधु नटाः खशाः॥ अविधि
वीकाः करणाः इमीद्राः संतिभूरिशः॥ विज्ञेयाः परराष्ट्राणां नैश्वराज्ञास्तैया क्रिमाः॥ खसोमह्यु

श्रीः

११२ ॥ ११३ ॥ ११४ ॥ ११५ ॥ ११६ ॥ ११७ ॥ ११८ ॥ ११९ ॥ १२० ॥ १२१ ॥ १२२ ॥ १२३ ॥ १२४ ॥ १२५ ॥ १२६ ॥ १२७ ॥ १२८ ॥ १२९ ॥ १३० ॥ १३१ ॥ १३२ ॥ १३३ ॥ १३४ ॥ १३५ ॥ १३६ ॥ १३७ ॥ १३८ ॥ १३९ ॥ १४० ॥ १४१ ॥ १४२ ॥ १४३ ॥ १४४ ॥ १४५ ॥ १४६ ॥ १४७ ॥ १४८ ॥ १४९ ॥ १५० ॥ १५१ ॥ १५२ ॥ १५३ ॥ १५४ ॥ १५५ ॥ १५६ ॥ १५७ ॥ १५८ ॥ १५९ ॥ १६० ॥ १६१ ॥ १६२ ॥ १६३ ॥ १६४ ॥ १६५ ॥ १६६ ॥ १६७ ॥ १६८ ॥ १६९ ॥ १७० ॥ १७१ ॥ १७२ ॥ १७३ ॥ १७४ ॥ १७५ ॥ १७६ ॥ १७७ ॥ १७८ ॥ १७९ ॥ १८० ॥ १८१ ॥ १८२ ॥ १८३ ॥ १८४ ॥ १८५ ॥ १८६ ॥ १८७ ॥ १८८ ॥ १८९ ॥ १९० ॥ १९१ ॥ १९२ ॥ १९३ ॥ १९४ ॥ १९५ ॥ १९६ ॥ १९७ ॥ १९८ ॥ १९९ ॥ २०० ॥

चंडाळादिप्रादिषु चत्वारः ॥ एवंचतुरायोगवाच्येति द्वादश ॥ ते च स्वयं त्रय इति च ॥ तथा वैश्याक्ष
 त्रियायां भागधः ॥ विप्रायां वैद्वेहः ॥ शूद्रायां करणः ॥ ते च तुर्वर्णस्त्रीषु त्यागेति प्रत्येकं चत्वारः ॥
 इति द्वादश ॥ स्वयं च त्रय इति पंचदश ॥ तथा क्षत्रियाद्वैश्यायां माहिष्यः शूद्राय ग्रः ॥ विप्रायां सूतः
 प्रतिलोमः तेभ्यश्चतुर्वर्णस्त्रीषु प्रत्येकं चत्वार इति द्वादश ॥ स्वयं च त्रय इति पंचदश ॥ एवं विप्रात्र
 यो नु लोमाः मूर्ध्नि वसिक्ता बह्वपार सवाश्चतुर्वर्णस्त्रीषु प्रत्येकं चतुरो जनयंतीति द्वादश ॥ ते च स्व
 यं त्रय इति पंचदशेति षष्टि संख्याः द्वादशः ॥ चत्वारो वर्णा इति चतुः षष्टिः जातिविवेके त्वन्यथो
 क्तं ॥ उक्तानुलोभ्येन वर्णानां षण्णराः संप्रकीर्तिताः ॥ प्रतिलोम्येन षट्ते स्युरिति द्वादश भेदतः ॥ ए
 ते द्वादश पुत्रास्तु चतुर्वर्णैर्विमिश्रिताः ॥ अष्टाध्यायस्य भेदास्ते षष्टिर्द्वादश संयुताः ॥ हतास्तेष
 ष्टि संख्यातैः षड्विंशतु संख्याकाः ॥ भेदाः संकरजातीनां बहवस्ततः परं इति ॥ एते शूद्रसमाः ॥
 शूद्राणां तु सधर्माणः सर्वे पध्वंसजाः स्मृताः ॥ अपध्वंसजा अप्रमिचारजाः ॥ एतत्स्वरूपं वृत्तयश्चो
 क्ताः ॥ आदित्यपुराणे ॥ मूर्ध्नि वसिक्ता विप्राद्यः क्षत्रियायां प्रसूयते ॥ सुकरोति मुनुष्याणां चिकि

१५.क.
या

११३

ग

संरोगिणामपि॥ अपिशब्दात्संक्रमं च॥ ब्राह्मणं शूद्रकं च याथाभवे सारसवस्तुसः॥ निषादो मस्य घाति चं च के राजा जया स
दा॥ ब्राह्मणेनो गकं न्यामं ब्रह्मो नाम जायते॥ सकरोति मनुष्याणां चिकित्सा रोगिणामपि॥ विप्रो द्वैश्याजः क्षत्ताश्च द्राजश्च
तिदा बंबवो॥ ब्राह्मणेन यांबव्यामाभीरो जायते सुतः॥ गोजावीरक्षां कुरुते स्वराजगृहेष्वपि॥ अजागव्यां ब्राह्मणा तु जा
यते धिग्वणोजनः॥ वैश्यायां शूद्रायां गवी॥ स चर्मकारो विज्ञे योगार्हतिश्चर्मजीवनः॥ एते मातृसधर्माणां नपितुः
पुत्रकाश्च षट्॥ मूर्धा वसिक्तं पारसवांबव्याभीरचर्मकाराः प्रागुक्ता वरोदश्चेति षट्॥ मूर्धा वसिक्तो वि
श्वरिषादश्च तथा त्रयः॥ विप्रश्च त्रियविट् शूद्रनारीणां गमनादिह॥ एकैकशस्तु चतुरो जनयंति
सुतानपि॥ एते द्वादश विद्यंते मूलप्रवृत्तिभिर्युताः॥ भवंति पंचदश विप्रः षोडश को भवेत्॥ मूर्धा
वसिक्तो द्विपायां प्रतिलोमः क्षत्रियादिष्वनुलोमादिति चत्वारः॥ एवमंबव्यानि प्रादाश्चेति द्वादश॥
स्वयंचैते त्रय इति पंचदश॥ प्रौढ्यो विप्रः॥ अवरोदो वा षोडशः॥ दस्युसंज्ञाभ
रिणः॥ राज्ञो ब्राह्मणकन्यायां सूतौ वर्णस्तु जायते॥ सराज्ञा मश्वसारथ्यं च त्र
तः प्रजापतिस्त्वा न्यो मायारूपी जनार्दनः॥ वेत्ता वेदादिशास्त्राणां पुराणानां च
स्मृतः॥ अन्य इति नाम्ने

११३

वस्तुननुजात्यर्थः ॥ उग्रादिसंज्ञावत् ॥ सूतपुत्रः उग्रः श्रवाः सौतिः पौराणि ॥ पितृ ॥ क्षत्रियोद्वे
 श्याकः यायां माहिष्यानामजायते ॥ नक्षत्रगतिनृत्यलोधनानां परिरक्षिता ॥ नक्षत्रशुद्धकन्याया
 मुग्राख्यः कुरुते सुतः ॥ दृगंतः पुरकौशानां रक्षां विप्रेषु चावनं ॥ उग्रोदुष्ट ॥ स्थूजां कश्चिदन्यो
 विविद्यते ॥ सूता माहिष्यको ग्रास्तत्रयोवर्णाश्चतुष्टयात् ॥ एके कशस्त चतुर्गणैर्जनयति सुतान
 पि ॥ आत्मना सतराज्ञातु तत्र षोडश संलिते ॥ देवकुः ॥ देवब्राह्मणबालं स्त्रीदीनां धरूपणैस्तयत् ॥
 उपार्जितं धनं तस्य परित्यागात्तु दस्यवः ॥ ब्राह्मण्यमथ वैश्येन वैदेहो नाम जायते ॥ रक्षिताराजदुर्गा
 णां तद्वृत्तिपरसंयतः ॥ क्षत्रियायां तु वैश्येन पुत्रको नाम तोमवेत् ॥ न लेख्यते च यो मार्गस्तत्र
 क्षां करोतिसः ॥ राजदूतो वाद्यजीवी भवेत्कीर्तिप्रकाशकः ॥ अथमेव बन्दी ॥ वैश्येन शूद्रां करणे
 वर्णस्यात्प्रकरोतिसः ॥ दृगंतः पुरगं जानां रक्षा ब्राह्मणसंग्रहं ॥ गंजातु मदि रागृहमिति विश्वः ॥
 संग्रहो रक्षणं ॥ वैदेहमौगधावेतौ करणश्चैतिते त्रयः ॥ वर्णभ्यः पूर्ववत्पुत्रान् जनयंति विमोहि
 ताः ॥ ते च षोडश जायंते मूलप्रकृतिभिः सह ॥ दृष्टानि वैश्यकर्माणि तेऽपि कुर्वन्ति दस्यवः ॥ ब्रा

१०४

तीच

लण्णामथश्रुण्वंशः स्याज्जुगुप्सितः॥ सचक्रेराजमार्गोदिशोधनंचकुर्मच॥ राजस्त्रियांचश्रुण्वंशनामेदश्वजायते॥ श्वाविध्यम
 थगोभानांसचक्रेबधबंधनम्॥ अयोगवस्तुश्रुण्वंशवैश्यायांचभवेच्चसः॥ तस्यास्थपतिरित्युक्तोरातांवैशमकरः सदा॥ दारुतक्ष
 कस्तक्षापाषाणभेदकः॥ पतिरिति द्वावप्येतद्देवौ॥ अयोगवस्तथास्तथाचैतलं श्यापिते त्रयः॥ चतुर्वर्णास्तनयाजनयंत्यथपू
 र्ववत्॥ श्रुण्वंशसहितास्तेतुसंतिषोडशसंख्यया॥ दुष्टानियानिकर्माणि तेपि कुर्वन्ति दस्यवः॥ एतेविप्रादयो श्रेयाश्चतुः षष्टिपुयोनिषु॥
 उत्पादयन्ति सदृशा संकीर्णानिन्यथोनिषु॥ अत्रस्वप्तिना सुत्रिषष्टिभिर्जनितस्तास्तुवातेर्जनिता एकेकस्य षड्विंशत्यधिकं शतं भेदाः॥
 ते चतुः षष्टिभिर्गुणिताः सप्तसहस्राणि नवशतानि अष्टषष्टिश्च भवन्ति॥ तेषांचवर्णसंकीर्णकरेणान्योन्यसंकराच्चानंत्यविस्तृतपते
 र्जन्त्यते॥ मनुः॥ शनकस्तुक्रिया लोपादिमाः क्षत्रियजातयः॥ येषलत्वंगता लोके ब्राह्मणाति क्रमेणच॥ अभिचारेण वर्णनामवेद्यावेद
 नेनच॥ संगेन धर्मत्यागेन जायते वर्णसंकरः॥ संगेन स्त्रेष्ठादि संगतिः॥ एतेषु कांश्चिदाहमनु॥ प्रसाधनो चारुतं सदा सुंदरसजीवितं॥
 सैरंध्रं वागुरावर्तितं सते दस्युमयोगवी॥ वैश्यायां शुद्रजा योगवी॥ दस्योर्वर्णसंकरजास्तते॥ ते च दस्यवो मनूक्त
 वो जायवनाः शकाः पारदाः पाल्वाश्चीनाः किरतादरदास्तथा॥ मुखबाहूरुजातानां या लोके जातयो बहिः॥ तैंदुकाश्चोद्भूतमिडाः का
 दस्यवो मताः॥ एते स्त्रेष्ठा भेदाः प्रसाधनं मंडनं॥ उपचारो गमर्दनादि॥ वसिष्ठस्तुत्यंतरमाह॥ सैरंध्राणां पु
 यं तीधुकरणं तद्विक्रयः॥

पुष्पफलशकविक्रयश्चेति। मनुः॥ मैत्रेयकंतुवैदेहो माधुकं संप्रसूयते॥ नृप्रशंसत्यजः प्रयो घटा वारो म॥ १॥ रंत्ययोगवीष्यते इति म
 नृकेः॥ वैश्यायां शूद्रजायोगव्या॥ विप्रायां वैश्यजा द्वेदेहान् मैत्रेयं स्तुते॥ स एव माधुकः॥ ॥ १॥ षादो मार्गरं स्तुते दासं
 मंप्राकुरायां वर्तनिवासिनः॥ क्षत्रायां शूद्रजान्निषादात्मागुक्तायोगव्यां दास इत्यर्थः॥ ब्राह्मणादित्यनुवृत्ते
 यो मायोगव्यां तु धिग्वणः॥ वैश्यायां विप्रजां ब्रवीतस्यां विप्रादाभीरः॥ अयं गोपालो मनुना प्रसंगादुक्तः॥ ॥ १॥ तिविवेके॥ वर्तनंगो महि
 ध्यादिषोषयेत्तुणवाग्भिः॥ ययो दधिष्टतंतं विक्तेतयं धनार्थिभिः॥ अस्य भोज्यान्तवमाहमा जवल्क्यः॥ ररदेबुदासगोपालकुलमि
 त्राईसीरिणः॥ भोज्यान्नाना पित्तश्चैव्यश्चात्मानं निवेदयेत्॥ वैश्यायां शूद्रजा योगवीतस्यो विप्रजो धिग्वणः॥ शूद्रान्नभक्षणे मनुः॥
 राजानं तेज आदत्ते शूद्रा नं ब्रह्मवर्चसं॥ आयुः सुवर्णकारानं यशश्चर्मावकर्तिनः॥ भुक्त्वा तो न्यतमस्यान्नं ममत्याक्षपणं ग्रहे॥ मत्या
 तुक्षपणे हृच्छरेतो विष्मन्ममेव च॥ यनुशंखः॥ शूद्रान्नं ब्राह्मणो भुक्त्वा भुक्त्वा रंगावतारिणः॥ चिकित्सकस्य क्रूरस्य तथा स्त्रीमृगजीवि
 नः॥ चंडालान्नं भूमिपान्नं मजजीव विश्वजीविनां॥ शौंडिकान्नं सत्तिकान्नं भुक्त्वा मासव्रतं चरेत्॥ व्रतंगो मूत्रमावकं॥ इह मभ्यासे॥ आ
 माने तु तृतीयांशः॥ चंडालान्नं भुक्त्वा त्रिरात्रमुपवसेत्॥ सिद्धान्नं भुक्त्वा पराकं मिति॥ माधुकीये चंडालान्नो विद्युना तथोक्तेः॥ चंडालान्न
 ममं॥ आपदि तु पराशरः॥ आपत्काले तु विप्रेण भुक्तं शूद्रादृष्टे यदि॥ मनस्तपेन शुध्येत दुपदा नो रातं जपत्॥ इह मा मानपरं॥ नाद्या शूद्र

तथा

नुलोमः

१२५

स्वपकां न विद्वान्श्राद्धदिने द्विजः ॥ आददीतामुमेवास्मादृतो वै कश्चकमिति मनस्ते ॥ यन्नुयात्तु क्व ॥ श्रद्धेयुः स गोपालकुलमित्रादि
 शिषः ॥ भोज्यानां नापितं श्वे वयश्चात्मानं निवेदयेदिति ॥ यश्च देवलः ॥ स्वरासो नापितो गोपः कुंभकारः कृषीवलः ॥ श्राद्धेणैरपि भोज्यानां
 पंचैते श्रेयो नय इति ॥ अत्रान्तशब्दोऽनीयमात्रपरो नत्वोदनपरः ॥ यन्नुभविष्ये ॥ उपक्षेपणधर्मेण श्रद्धानंयः पचेद्विजः ॥ अभोज्यं तद्भवे
 दन्नं सर्वप्रसन्नपुरोहितः ॥ उपक्षेपणं श्रद्धेयस्वान्नस्य पाकार्यं विप्रगृहे समर्पणमिति कल्पतरुः ॥ इदं शुश्रूषकमिन्नपरं ॥ त्रिषु वृषे कर्तव्यं प
 क्कभोजनमेव च ॥ शुश्रूषामभियन्तानां श्रद्धानां च वरान नरति वाराहोक्तैः ॥ तेन देवेभ्यो नैवेद्यमपि पक्वे नैति गंगा वाक्यावली ॥ सर्ववलीतर
 परमिति शुद्धित्वे उक्तं ॥ भोज्ये नैविशेषमाहापरा केशूलपाणो च सुमंतुः ॥ गोरसं चैव सक्तं श्वते लंघिण्या कमेव च ॥ अपूपान्नस्येष्ट
 शयश्चान्यत्पयसाहृतं ॥ पयसान्या संसृष्टं दुग्धेन कृतं ॥ पाकं विना तेन पायसे दोष एव ॥ पयसेति तृतीयानेरेपेक्ष्यावगतेः ॥ श्रद्धजले
 घोक्ते श्व ॥ यश्चैति चकारादपूपेषु पयः कृतं धेवमभ्युत्पत्तिः ॥ तेन जलकृतं पोलिकादो दोष एवेत्यर्थः ॥ अत्रेदंतत्वं ॥ द्विजः श्रद्धानरत
 स्तन्निवर्तिनश्च ॥ आद्यस्य पूर्वोक्तं श्रद्धानं भोज्यं ॥ अतएवापरा केशूलपाणो च हासितः ॥ कंदुपक्वं स्नेहं च पायसं दधिसक्तं ॥ ए
 तानि श्रद्धानभोज्या भोज्यानि मनुरब्रवीत् ॥ द्विजैरेतानि भोज्यानि श्रद्धेह कृतान्या ॥ इति ॥ शुद्धित्वे को
 विना क्षीरेण कृतं ॥ आमं श्रद्धस्य पक्वानं पक्वं चोच्छिष्टमुच्यते ॥ इति शातातपोक्ते ॥ यश्चान्यत्पयसाहृतं ॥ पूर्वमुक्तं ॥ इदं श्रद्ध

या
द्विभिधो

११५

हेपिभोज्यं॥ तउक्तं श्रुतपाणो ब्राह्मे॥ शतां पर्वणि वेश्यानामश्रीयान्मंगले गभां॥ वासो रत्नहेनान्नं स ॥ इदं मपि कलेव
 र्ज्यं॥ श्रुतेषु दासगोपालकुलमित्राईसीरिणः॥ भोज्यान्ता गृहस्थस्य तीर्थस्वेवातिदूरतः॥ ब्राह्मणादिषु श्रुतस्य ना॥ क्रियापि वेति माधवे
 येष्ट्वीचंद्रोदये चादित्यपुशणात्॥ श्रुदान्ननिवृत्तस्य तु श्रुतपाणा वंगिराः॥ पात्रांतरग / ग्राह्यं श्रुदात्स्वगृहमा ॥ श्रुदवेभ्य निविप्रेण क्षीरं
 यायदिवादधि॥ निवृत्तेन भोक्तव्यं श्रुदान्नंतदपि स्मृतं॥ विष्णुपुराणे॥ संप्रोक्षयित्वा गृहोया श्रुदान्नं गृहमा ॥ यत्तु याज्ञवल्क्यः॥ विक
 र्मस्थानं द्विजांश्च श्रुदात्तमवासाजलमाविशेत्तृतिश्रुदस्पर्शे स्नानमाह॥ तद्दासादिभिर्न श्रुदपरे॥ निवृत्तपरं वा॥ अन्यथा मृत्यु कर्मकरः श्रुद
 दासीदासास्तथैव च॥ स्नाने शरीर संस्कारे गृहकर्मण्यहपिताः॥ सद्यः स्थित्योर्भद्रासौ भक्तदासस्त्राहास्तु चिरित्यादिविरोधात्॥ मनुः अ
 भोज्यानां तु भुक्तान्नं स्त्रीश्रुदोच्छिष्टमेव च॥ भुक्तान्नं समभक्ष्यं सप्त रात्रं यवान्पि वैत्॥ ज्ञाने द्विगुणं॥ विश्वं भरशास्त्रे॥ माहिष्यायां द्विजा
 ज्ञातः आभीरः क्षीरविक्रयी॥ उदवाहः सुतो विप्राद्वैदेह्यां व्यभिचारतः॥ सख्यंधारयेत्कुर्यान्नराणां विक्रये तथा॥ क्षत्राद्वैदेह्यायां माहिष्या
 वेश्याद्विप्रायां वैदेही॥ विप्रान्निपाद्यां योजातः पौष्टिकः स्कंधवाहकः॥ श्रुदां विप्रान्निपादी॥ अंबष्ठायां द्विजा ज्ञातः पुत्रः कांस्यस्य
 कर्मकृत्॥ कांस्यपात्राणि चित्राणि रचयेत्जीवनाय सः॥ श्रुदधर्मेण सर्वत्र स्थितिरस्य विधीयते॥ उग्राह्यां यो द्विजा ज्ञातः कुंभका
 रः स उच्यते॥ स श्रुदायते धर्मे घटयेन्मन्यान्पयान्॥ जातिविवेके॥ ब्राह्मणत्रियतः श्रुदां जातः श्रुदविधानकृत्॥ सकुर्याद्वाज

१९५

भरतेन

य

मजा

पुत्रांश्चाशस्त्रास्त्रकुशलान्धनं ॥ तेभ्यो लब्ध्वात्मवृत्त्यर्थं स्वधर्ममनुपालयेत् ॥ राजगुरुः ॥ तस्मान्मनुः सुतो जातो क्षत्रियेभ्योऽप्यभिचारतः ॥ रासो
 कौतुकभाषाद्यनियुक्तेनार्जयेद्भनं ॥ वैश्याश्च द्रामथां वप्यां जातो वैश्वे वैतालिकाभिधः ॥ जीवनं कामशास्त्रेण स्तुत्या वा बंदिकर्मणा ॥ क्ष
 त्रात्पारसवीपुत्रः किं न्याटस्ताम्रकुक्कुटः ॥ वणिज्जनान्तुविप्रायां जातो जः पुरपालकः ॥ ब्राह्मण्यां जायते वैश्यायां सो वै देहकाभिधः ॥ शु
 द्धांतरक्षणं रासां कुर्यादनुपसंहितः ॥ सामान्या वनिताः पोष्यास्तासां माया च जीविका ॥ पण्यंगना नोरातां च कुर्यात्संगं तरिछया ॥ स्वरूपा
 जीवासुता स्वेवं विशिष्या संगतो विटः ॥ स एव तासां प्राणेशो नान्यः कांतो पितृपतिः ॥ चतुःषष्टिकलाः कामशास्त्रं तदुपजीवनं ॥ चतुःषष्टि
 कलाभारते उक्ताः ॥ वेदांश्च गमशिल्पशास्त्रकविता कुरुत्वतौर्यत्रिकयुतास्त्राद्रुतवारसपरचनान्चित्रं पणो वैद्यकं ॥ नानारत्नपुराण
 लेखपुरुषस्त्रीधातुभाषालिपिप्रशानाटककेलिदंतितुरगप्रज्ञा च सामुद्रिकं ॥ शय्याभोजनयुद्धमर्दनविभूषाबंधपर्यंतं सानं रज्जुतरी
 कत्वारथकृतिः सौख्येष्टभोगेषुधीः ॥ त्राणे वारिविषाग्निवारिपुरथारेवं गशीर्वैष्णुर्गुरा मरुतिः पशुहिपनमेत्कारः शिवाच्चैदियः ॥
 सुगंधं वनिता वस्त्रं मीतं तां बलभोजनं ॥ शय्याविभूषासुरतं भोगाष्टकमुदाहृतं ॥ भूशद्देश्यायां जातो वै वणिज्जनरतिस्मृतः ॥ पा
 रसव्यां भाहिव्यान्मालाकारः स उच्यते ॥ कुसुमानि सेशकानि यद्भयेद्भनवृद्धये ॥ राहीनः शूद्रधर्मेभ्यः ॥ ते ॥ त्रिके प्रभुः ॥ सत्ताज्जा
 च

तस्तु वैदेह्यां सपकारः सजायते ॥ अयोग्यां तु वैदेहात् जातो मे त्रेयको भवेत् ॥ घंटावादनकृत गानस्तथा ॥ गा कृत ॥ आयोग्यां तु क
 रणात्सैरंध्रगंधकर्मकृत ॥ पुष्पचंदनपण्यादि शृंगारैस्तस्य जीवनं ॥ पादयोः शालनं चैव धाम्निस्तानां प्रसा ॥ ३ ॥ पंगमर्दनं चैव चंदने
 नानुलेपनं ॥ मृगनाभेश्चंद्रयोगं शृंगाररचनां नवां ॥ आजीवनं तु तस्योक्तं तस्मिन् सैव प्रकाशता ॥ विश्वंभर ॥ प्रसाधनोपचतुरासे
 रंध्रानि प्रकीर्तिता ॥ शैवः वाशुपतः कश्चिद्दार्ढ्यपतितो यदि ॥ जंगमरतिप्रसिद्धः ॥ तस्माज्जातः श्रद्धपत्न्यां पुत्रो भस्मांकुरः स्युतः ॥ शिवा
 र्चनं तु तत्कार्यं शिवदायेन जीवनं ॥ सजटाभस्मधारी च शिवलिंगं प्रजयेत् ॥ तांबूलमक्षता इव्यंगावः सर्वशानिका कृणी ॥ शिवाय प्र
 णिभिर्दत्तं मन्यक्किमपि भक्तितः ॥ चंशं यास्ति तौ रूपातौ तेन तस्यैव जीविका ॥ कुशीलकः सुतो वष्ठाद्वैदेह्यां नर्तनादिकृत ॥ तिविवेके ॥ जा
 माहिष्यामागधं चैव शुद्धमार्गक संशकं ॥ जनयेन्नयं सापिश्रद्धधर्मविना कृतः ॥ गीतं चतुर्विधं वाद्यमभ्यसेज्जीवनाय सः ॥ संगीतशाले
 तत्रादौ त्रिविधं गीतं वाद्यं चापि चतुर्विधं ॥ चतुर्विधं वाद्यं चतुर्विधं नृत्यं गीतं सर्वं विचक्षणैः ॥ चतुर्विधं वाद्यमाहामरासिंहः ॥ ततं वीणादि
 कं वाद्यमानं मुरजादिकं ॥ वंशगादिकं तु सुषिरं कांस्यतालादिकं घनं ॥ अयं मृदंगजीवी ॥ निर्मलक आभीरा ज्ञातो सौबाणपिच्छकृत
 शराणां शरपत्रैश्चरन्ना तस्य जीविको ॥ उग्रायो मागधा ज्ञातः कुंतलभ्रश्रुद्धत ॥ सत्राष्ट्रद्विजो ग्राहो वेश्याश्च राजो मागधः ॥ श्मश्रु
 कर्तनं कृच्चैव नखकृतनकोविदः ॥ वल्यानयागाम्ये मध्ये मितिष्ठेच्छर्णेषु सैव कः ॥ नराणां नापितो रत्नः श्रद्धेभ्यो भ्यधिकस्ततः ॥

२ कर्मकृत ॥ सनापिता इति प्रोक्तः क्षौरकर्मविधानः ॥ ४ ॥

११७

वृद्धमनुः॥ श्रद्धाकं न्यासमुत्पन्नो ब्राह्मणेन तु संस्कृतः॥ अपरो नापितः प्रोक्तः श्रद्धाधर्माधिको हि सः॥ या सवल्केन तु श्रद्धा एव नापितः
 क्तः॥ श्रद्धेः पुदासगोपालकुलमित्रार्द्धसीरिणः॥ भोज्याभानपितश्चैवेति शंखेन तु प्रति लोमजो यमुक्तः॥ यत्तु सत संहितायां उर्ध्वनापितः
 धोनापितश्चैति द्वैविध्यमुक्तं तद्व्यवस्थितं संख्यं॥ अथ कायस्थोपनिः॥ पामेऽष्टष्टि संख्ये॥ स्यादो सदसत्कर्म समये प्राणिनां विधिः॥
 सप्तं ध्यानेऽस्तस्य सर्वकायाद्विनिः स्तः॥ दिव्यरूपः पुमान् स्नेमशी पात्रं च लेखनी॥ चित्रगुप्त इति ख्यातो धर्मराजसमीपतः॥ प्राणिनां
 सदसत्कर्म लेख्याय सनियोजितः॥ ब्रह्मणा तींद्रियज्ञानी देवाभ्यां यत्तु भुक् सवे॥ भोजनाच्च तदा तस्मादाहुतिर्दीयते द्विजैः॥ ब्रह्मकारुण्योद्भवो
 यस्मात्कायस्थो जातिरुच्यते॥ नानागोत्राश्च न दृश्याः कायस्थो भुवि संति वै॥ स्कांदेरेणु कामाहात्म्ये॥ एवं हत्वा र्जुनं रामः संधाय निशितान् श
 रान्॥ अन्वधावत्सतां तु सर्वानेवातुरान् नृपान्॥ केचिद्गहनमाश्रित्य केचित्पातलमावेशन्॥ सगर्भा चंद्रसेनस्य भार्या हल्भ्याश्च
 प्रयौ॥ ततो रामः समायातो दालभ्याश्च मम नुनमं॥ पूजितो मुनिनारा मोत्पृथ्व्या पापासनादिभिः॥ दसौ मध्याह्न समये तस्मै भोजनमादरात्॥
 रामस्तु याचयामास हृदि स्थं स्वमनोरथं॥ याचयामस राभाच्च कामं दालभ्यो महामुने॥ ततो ह्ये परमप्रीतोऽकतुर्मुदा॥ भोजनानंतरं रा
 लभ्यः प्रपद्य भार्गवं प्रति॥ यत्त्वया प्रार्थितं देव तत्त्वं शसितुं हि मे सि॥ राम उवाच॥ तव श्रममहाभाग सगर्भा मागता॥ चंद्रसेनस्य
 राजर्षेः क्षत्रियस्य महात्मनः॥ तन्मे त्वं प्रार्थितं देहि हि संयंतां महामुने॥ ततो दालभ्यः प्रत्यु राचदशभिः वं वं॥ यन्मया प्रार्थि

१८

शोचनं

११७

व

तं देवतन्मेदातुं त्वमर्हसि ॥ ततस्त्रियं समाहूय चंद्रसेनस्य वैमुनिः ॥ रामायप्रदो भीतां रामः प्रीतः नाभः ॥ रामः वा यः या प्रार्थितं विप्रभोज
नावसेपुरा ॥ तन्मेशं समहाभागददामितं वाञ्छितं ॥ दाल्भ्य उवाच ॥ स्त्रियोगर्भममुं बालं तन्ने वंदातुमर्हसि ॥ ततो रा
त्रौ ॥ क्षत्रियांतकरश्चाहं तत्वं याचितवानसि ॥ प्रार्थितश्च त्वया विप्रकायस्ते गभं उत्तमः ॥ स्मात्कायस्य इत्याख्या भविष्यति शिशोः शुभा ॥ ए
वं रामो महाबाहुर्हित्वा तं गर्भमुत्तमं ॥ निर्जगा माश्रमान् स्मात्क्षत्रियांतकरः प्रभुः ॥ कायस्य एष उत्पन्नः क्षत्रियां क्षत्रियात्ततः ॥ रा मा
तथा स दाल्भ्येन क्षत्रधर्मा दूहि स्मृतः ॥ दत्तः कायस्य धर्मो स्मै चित्रगुप्तस्य यः स्मृतः ॥ तद्गोत्रजाश्च कायस्य दाल्भ्यगोत्रास्ततो
भवन् ॥ दाल्भ्योपदेशान् स्मृते वै धर्मिणाः सत्यवादिनः ॥ सदाचारपरानित्यं रता हरिहरार्चने ॥ देवविप्रपितृणां वै अतिथीनां च पूजकः
माहिष्यवनितासनुवै देहाद्यं प्रसूयते ॥ सकायस्य इति प्रोक्तः सत्यकर्मविधीयते ॥ क्षत्राद्वै श्यायां माहिष्या वै श्यादि प्राज्ञो वै देहः
लिपीनां देशजातानां खेखेनं स्वयमाचरेत् ॥ गणकत्वं विचित्रं च बीजपाटी प्रभेदतः ॥ अधमः शूद्रजातिभ्यः पंच संस्कारवानसौ
चातुर्वर्ण्यस्य सेवां हि लिपिलेखनसाधनं ॥ व्यवसायः शिल्पकर्मतः जीवनमुदाहृतं ॥ शिरवां यशोपवीतं च वस्त्रमारक्तमभसा ॥ स्प
र्शनं देवतानां च कायस्योपि विवर्जयेत् ॥ इति कायस्यः ॥ ॥ मालाकारश्च लावद्यः करिण्या मणिरंध्रकतः ॥ मणिहारो मंजरीनिचो
च्यते ॥ कुलाख्यां शास्त्रलोमं जो नागबल्या सुविक्रयी ॥ तां बलकीनं संभूतं इव्यंत स्पेहजीवनं ॥ मालाकारश्चेन्नियायां शिली प्रोमर्दन

क्रिमः॥हीनःसश्रद्धधर्मेभ्यो जीविका स्यांगमर्दनं॥शिलीध्रानक्षत्रियायांचकोल्हादीनामनायते॥नऊरूपीतिमसिद्धः॥वैश्यात्कृषिण्यां योजा
 तो गोचारीवंशपालकः॥नाम्नाणगलकं पुत्रं कटधानादजीजनत॥मंजाभार्यो सुवैलोक्ये अजापालश्चिस्मृतः॥तथा॥कर्मचंडालभार्या
 यो योजातः पुष्यशेखरात्॥सर्वे मंडलको नामश्रुता मंडलपोषकः॥युगलंश्रुनकानां सधर्तुं योग्यो महाभूता॥विधवायां यतेर्जातः कर्मचा
 जलं उच्यते॥कापीकृपादिमृत्कर्मकर्ता चास्पृश्य एव सः॥भानिविवेके॥अंबकाच्चैव वैदेह्यां जातः पुत्रः कुशीलवः॥संगीतज्ञो नृत्यकर्ता
 देशादेशांतरं व्रजेत्॥आयोगयान्मागधायां भृकुं स इति जायते॥सवर्ण बाह्यो धर्मेषु सम्यक् संगीतको विदुः॥कांता भानां नृत्यशाला यो न
 त्यं लास्यं च शिक्षयेत्॥रंगावतारः कर्तव्यो नाद्ये स नृप संसदि॥चतुर्विधै रंगभावे देशभाषांगसंभवेः॥अंगभावाश्च भरते नोक्तः॥
 कौयिको वाचिकश्चैव आहार्यः सात्विकस्तथा॥चत्वारो भिनयाः॥शोक्ता नाद्यशस्त्रविशारदैः॥संगीतशास्त्रे॥गीतं वाद्यं
 च नृत्यं च त्रीणं संगीतमुच्यते॥संगीतशब्दो नृत्येतु केवलं नैव गीयते॥सुकुमारं भवेत्तस्य मुहुर्न तां उच्यं विदुः॥तां उच्यं पदं दद्या
 माद्यैर्नास्यं रससमन्वितम्॥दृष्टिहसकभाषायेर्भ्रमरी चोरिकादिभिः॥कुचं ह्रुदकण्ठं स्तरणीनां तदङ्गुलं॥कायस्थवनिताया तु मा

कुकु

लाकारेण संगता ॥ तस्यां यस्तेन पुत्रः स्यात्स सा लव्य इति स्मृतः ॥ कं ताव एषु चरेत् ॥ तेषु कलापिकाः ॥
सहीनः शूद्रजातिभ्यो मणीनि रचयेत्सदा ॥ काटिका न्वादादीं वक्रयो न द्रव्यं वि ॥ वैदेहा शूद्रक
यम् ॥ या या जातस्त्वा धर्मिको भिधः ॥ कुर्वाह न निर्भयं वि ॥ विक्रयार्थं च संधितं ॥ अन्नविक्रयतो ल
व्यं तद्भूतं तस्य जीविका ॥ कर्तुं इति प्रसिद्धः ॥ करणी वैश्यसंयोगाज्जातो वत्सक संस्तकः ॥ सहीनः शूद्र
धर्मैः शूद्राणां गाव्यचारयेत् ॥ वैश्यस्त्री शूद्रसंयोगादा योगवत्सकः ॥ स शूद्राश्चैते धर्मैः पा
षाणेषु कर्मकृत् ॥ सकुटुम्बि मा भूमि नूणे नास्य च जीवनं ॥ निषादकन्या शूद्रस्य संगोद्य जनयेत्सुत
॥ स क्रोधकः कुक्कुटकः इति प्रोक्तो द्विसंस्तकः ॥ दं कशात्सुसर्वत्र नामा कानां विधायकः ॥ योगे मो
धी क्षत्रिययोः जाति उल्लूक संस्तकः ॥ स लोहकर्मणा जीवेदुत्तमश्चात्यजातिः ॥ लोहकार इति ख्यातो
लोहकर्मस्य जीवनं ॥ तेषां तु गुणसंयोगात्तालाशस्त्रविधायकः ॥ लक्षणकोटे ॥ शस्त्रांगुलं षट्समेतं सप्त
हृद्रे दकाभिधः ॥ शस्त्रस्याभीशयो वै रं मृत्युकार्यं यथा शुभं ॥ इति लोहकारः ॥ स्मृतिः ॥ तैलैः भ्रमणयं
प्राणां यावच्छः प्रवर्तते ॥ तावत्कर्म न कुर्वीत शूद्रां त्यज समीपतः ॥ कुक्कुटस्ये हवनिता कुंभकारेण स

२६० क०

११९

गता ॥ तस्याः सूनुस्त्विरव्यातः कुरुविंद इति स्फुटः ॥ कौशेयानि सवस्त्राणिरचयेदुमवृत्तये ॥ तुल्यो
सावंत्यजातीनां सधर्मसंतुपालयेत् ॥ शालीसंगतावेनवनितावर्तकेनयदारहः ॥ तस्याः शाबरिका
भिरव्याः पुत्रोसौलोकसंमतः ॥ सहीनस्त्वत्यजातिभ्यः शुचिवासाविधायकः ॥ आभीरीकु कुयभ्या
योजातः सौख्यीरसंज्ञकः ॥ सकुर्यान्नसरीणां हिवासां स्वात्मवृत्तये ॥ तद्वपरीत्या जातो योनी
नीकर्ता स उच्यते ॥ मार्गनापित योजातो योसौ सांख्यसंज्ञकः ॥ हीनः सगुह्यकेशानां कुर्याद्वपनमंज
सा ॥ कुरुकातुं विश्रंगाणिरक्तस्त्रावेप्रयोजयेत् ॥ जातो मेत्रेयशुक्रेण जातिधिको स्वयं सुतः
असौ बंधुलसंज्ञात्रयधमः सर्वजातिषु ॥ सुवर्णकारकिसणे धून्माहेमादिपश्यति ॥ निषादनारी
संयोगात्पौष्टिकं जनयेत्सुतं ॥ सचपांस्तु संज्ञो हि शणसूत्राविधायकः ॥ कर्ता च गोपिपदा
नां जीविका तस्य तदुनं ॥ पुच्छसंज्ञीणां सुलकासूते पांवारि कामिधं ॥ कुर्यात्स रगादीनां श
षेणेव च वर्तनं ॥ घासी ॥ मेदस्य वनिता का मासंगतां ध्रेणः ॥ सास्ते १४ नंपुत्रं नुरुक्तः स

११०

प्रकीर्तितः॥ प्रसिद्धो म्लेच्छदेशे स गोवधेनास्य वर्तनं॥ बंसिनीशरः संयं गाज्जातं अंदं लिकाभिधः॥ च
तुर्वर्णविहीमिनोसौ मंजिहोरंगकरंगकारकः॥ तेन रंगेन वासां साचि राणिरचूयेत्सरः॥ हस्तस्त्रिंशं ले
ख्यं विचित्रं यद्विधातुं चिंसाधनं॥ स एव सूचिकः ख्यातः कर्तरीसू बेकाज्जकः॥ मागध्यांशुत्रिया
ज्जात उल्मुको लो कर्म हं कृत॥ उग्रासारसवी पुत्रो मौ केलि स्तेलिको भुवि॥ बहे हसौ ते लयं त्रे मुत्त
मश्चैय जातितः॥ ते लोहिं सांयं चरवा कर्णना स्या पसंभवः॥ अतो मौ केलिको नित्यं निर्वास्यो नगर
हृदिः॥ उग्रजातं स्तु वे दे द्यां मंजूषर जकं विदुः॥ शरु द्यांशुत्रादुग्रः॥ विप्राया वैश्यादु देही॥ र
जको वर्णतो हीनिः प्रथम मंजुषां त्य जेषु सः॥ वेस्त्रनिर्णे जनं कुर्यात्सुमरुत्यर्थमेव च॥ रथकारस्य दु
हिता सा योगव समागता॥ सूतेयं तनयं सोपि सूत्रधार इतीरितः॥ जाया जीवश्च शैलूषो नाज्जशा
स्त्रं विशारदः॥ वेन्यामावत्तको ज्ञातः संचारः सूत्रवायकः॥ छागलीभ्युज्य कं टातु औ रभं मैष पा
लकं॥ कुर्यात्दूपापि रांश्चित्रान्मेष्णाणां परिपालनं॥ आवर्तमंजुभार्यायां शो मका दुष्टपालकः॥

१५० क०

१२०

दि

शि

य३

चु

शेभिकं देहिका मृदुद्युक्तं लवण कर्मणि ॥ आयोगव्यां हि जाजातो धिग्वणाः कवचादिकृत् ॥ लर्मणाश्च
पत्माणां यथोभो भवत्सुयेत् ॥ मत्स्यान् जलचरानन्यान्धातयेदात्मरुतये ॥ नाव्यं कर्म प्रहरणं नद्यां
वर्षा सुवाहयेत् ॥ नदी मुत्तारये लोकान्तेभ्यश्चैच्छेदं न तथा ॥ धिग्वण्यां तुष्णादाश्चर्मका र्द्धस्यतः ॥ गोच मृ
र्मणा महिष्याश्च चर्मणा तस्य जीवनं ॥ आभीरस्त्री भवेद्देन सुत्रं शौंद्रिकं संजितं ॥ सुरां सकृत्वा विक्रीयक
यो नैनं च वर्त्तनं ॥ कर्म चंगलकात्पुत्रं वैदेही पांडु शोपकं ॥ लोभं बुरुड जातित्वं सदा वंश विदारणं ॥
जातो निषादा दैदेद्यां गारुडि डिं डि मोत्तमः ॥ इत्यादि मनुः ॥ चंगलात्पांडु सोपाकस्त्वकसारव्यव
हारकृत् ॥ आहिं को निषादे न वैदेह्या मेव जायते ॥ विप्रायां वैश्य जा वैदेही ॥ त्वक्सारो वेणुः ॥ त
छेद क्रिया जीवी ॥ अयं बुरुडः ॥ वैदेह्या मेव क्षत्रायां शूद्र जनिषादा हाहिं कः अयं वेणु जीवी श्व
पाकः ॥ चंगलेन तु सोपाको मूलव्यसन रत्तिमान् ॥ पुष्कल्या जायते पापः सदा न जन गहितः ॥
मूलमुख्य व्यसन मसु विषो गो वध्यमाधुणं ॥ सैव वृत्तिः ॥ क्षत्रा गंश इजो निगद ॥ तस्माच्छूद्रा

१२०

यां पुष्कसी ॥ कसाई इति प्रसिद्धः ॥ निषादस्त्री तु चंडालात्सु च गत्या सायिनं ॥ १५ ॥ न गोचरं सूते
 व्यासानामपि गर्हितं ॥ केचिदादित्यपुराणेष्पुक्ताः ॥ निषाद्या ॥ पशुद्रेण कुक्कुटस्य करोति सः ॥
 चक्रतोमरशुलासिलकुटप्रासतोमरान् ॥ चक्राणि शस्त्रजालानि भेंटिपादांश्च भूभुजां ॥ कुक्कु
 रानां प्रहर्ता च राजकुक्कुटरबेलनः ॥ अंबुष्ठां जायते वेनो वेदे हे नरैकोति सः ॥ पट्टं वा दयस्फीतं
 राजादेशं प्रजालपि ॥ पुष्कसः कुक्कुटो वेनस्त्रयः आण्यवासिनः ॥ आयोगव्यां दस्युना च सेरं धो
 नाम जायते ॥ दस्युः पौंड्रकादिः प्रागुक्तः ॥ मगादिवधजीवी च पाशबन्धे न नित्यशः ॥ राजस्त्रीणां
 सूतिकाणां द्वाररक्षां करोति सः ॥ आयोगव्यां नुमैत्रेयो वेदे हादपि जायते ॥ प्रभाते वा दये द्वं यं यशो
 राज्ञो ब्रवीति सः ॥ आयोगव्यां निषादात्तुर्धीवरो नाम जायते ॥ नावो नदीनां कर्ता सतां च संवाहये स
 दा ॥ निषादाथ वेदे ह्यां कारावारं करोति सः ॥ चर्मणां छेदनं नित्यं सीवनं क्रयविक्रयं ॥ नेषाद्या मेथ
 वेहा जायते चंद्रमेचकः ॥ आरण्यानां पशूनां स करोति च वधं सदा ॥ तस्य स्त्री गमनात्क्षत्ता

१५० क० श्वपाकं जनयेत्कृतं ॥ श्वमांसादमरण्यस्य पापं शूर्पो यजीविनं ॥ चंडालादपि वैदेह्यां पांडुसोपा
कसंज्ञकः ॥ उपानध्वमेणूनां विक्रयं हि करोति सः ॥ आहिंशुको निषाद्यां च वैदेहादपि जायते
१२९ ॥ यो ह स्युः मां च वध्यानां परिरक्षां करोति च ॥ अंत्यावसायी चंडालान् निषाद्यां जायते नरः ॥
इमं शानवासीति हृत्तिश्चंडालेष्वपि गृहीतः ॥ अनाथं नगराणां वंद्यं चैवं नयत्यपि ॥ शय्याभरण
शस्त्राणि वध्यानां राजशासनात् ॥ निर्दिष्टं वधदंडं तु कृत्वा गृहं धुतिनित्यशः ॥ विवाहादिप्रकु
र्वति समाने वर्णसंकरे ॥ मृतागोब्राह्मणार्थं तु कदाचित्संतरेति ते ॥ वसिष्ठः ॥ नौ जीविकानि
षादानां ॥ कैवर्त्तानां मृगपशुघातो मांसविक्रयश्च ॥ आवृतानां हस्त्यश्वाधिकारः ॥ अभी
राणां गोजाविरक्षाधिग्वणानां चर्मकरणं ॥ तद्विक्रयजीवनं च ॥ तारावराणां चर्मछेदनं दीपा
सनरक्षणं च त्रधारणं नराणां वाहनं च ॥ अयं को हारभोऽतिप्रसिद्धः ॥ तंतुवागत्वं वृक्षछेदन
रोपणानि कुक्कुराणां आंध्रमेदानां गृहद्वाराश्चिस्थानां दस्का शोधनं गह्वां ॥ स्पर्शनं नोर्ध्वं १२९

८ स्त्रीणां तु नृणां च ॥ सर्वे बाह्याः सर्वधर्मबहिष्कृता अन्यत्र प्राणि संरक्षणम् ॥ अहिंसादिश्च १ ॥ ५६

॥ मूत्रोद्गमनं च कुरुत तत्त्वम् ॥ गुह्यांगस्पर्शः शौचमधो नापि तत्त्वम् ॥ चक्रवर्त्तनात् तैलिकत्वमि
ति स्मृतिमंजरी ॥ मधूकानां प्रातर्नृपति संस्तवो रव्या न च र्णनं निद्रा बोधनं ॥ प्रव्रज्या वसि
तानां यावज्जीवं दासवेति त्वं मूलवृत्ति त्वं शूर्पकरणं च ॥ ५६ ॥ कस। तां मूले वक्षोषध्यादेः ॥ चंडा
लां त्यावसायिनां वनश्मशान रक्षणं गराग्नि विष प्रयोगश्च स्त्रीणां भर्तृशुश्रूषा नव्यं जन
पान संस्कारो नृत्यगीत का मसूत्राध्ययनं च ॥ यत्पुंसामन्तव्यं जनादि कार्यं तत्तस्त्रीणां मपि ॥
॥ आदि सर्वतुल्यः ॥ अहिंसा संत्यमस्तेयं शौचं मिंद्रियनिग्रहः ॥ दानं दमो दया क्षांतिः सर्वे
षां धर्मसाधनमिति याज्ञवल्क्योक्तेः ॥ पित्रोरादिके सजातिकौजनं ॥ वस्त्रं ह्येमादिदानं कार्य
मित्युक्तं प्राक् ॥ शंखस्त्वन्यथाह ॥ सूतानां मन्त्रसंस्कार क्रिया केशश्मश्रुलोमनखवापनस्नान
नविलेपनालंकरणं च दमनयोग्याशानपोषणानि कर्माणि ॥ योग्याशानं घासादि ॥ शत्रुः प्रतीहा
ररक्षा ॥ दौत्यो मागधानां मृदंगवीणावैणुवाद न नृत्यगीत सिद्धिकोपस्थानगाथा लोकप्रत्युषः

प्रबोधनानि कर्मणि ॥ सिद्धिरिति ॥ कोपसमये तच्छमक गाथां पठेत् ॥ जय जीवेति शब्दः सिद्धिः
 सार्थः ॥ ओं वृष्टानां केश त्मश्रुता विमोचनो न्माद क्ली वज्र वारा पस्मार कुमार चिकित्सा पौष
 ॥ निकर्मणि ॥ कायशालमस्य शलाकाः शिन्वाः ॥ तासां मोचनं भेदः वैदेह वृक्षे दनसी नां
 वनरं जनावनिर्णे जनवापीतडा गोदकपाना रामावकर शोधनानि कर्मणि ॥ गुग्गाणां कुंजरग्र
 जरा जश्त्रधारण बंधनागार संयमनानि ॥ वेनानां लंघन ध्रुवन कीदानीयुद्धमाया
 शबरेन्द्र जाला निकर्मणि ॥ नियुद्ध बाहु युद्ध ॥ माया शंबरं ॥ लाघवाद् व्यपारिवर्त्तनं ॥
 इन्द्रजाले मसद्वस्त्रदर्शनादि ॥ कुकुरानां प्रहरणं करणचक्र तोमर भिंडि पाल प्रासा
 सि पशु लुगुड कोह जालिका संधानानि ॥ प्रहरणं रायुद ॥ कोह जालिका कवचं ॥
 आयोगवानामपस्करण तक्षण कुंभकरणानि ॥ सुवर्ण रतलो हासि र्मेव तिताचे

ति॥ पुष्कसानां नगरवीथीसंरक्षणं जारणानां मथ मृतं हि रणालेरव्यपः छेदनानि॥ म
धुपानां माक्षिकोदुरणं बिलुकर्तनं कृपादिस्वननं च॥ चंडालाः गंडमशानसरक्षणं शूल
परिवापनवध्यघातनानि कर्माणि॥ श्वपचानां चेतत्॥ अनेकस्य नाना कर्मणां विक
ल्मः समुच्चयो वा॥ अन्ये जातिविवेके सेयाः॥ इति संक्षेपः॥ ननु कलौ क्षत्रियवैश्याभौ
नो भागवतेन वमस्कंधे॥ ईश्वरकृपा मयं वैश्वसुभिर्त्रातोऽस विष्यति॥ यतस्तं प्रा
पराजानः संस्थं प्राप्स्यंति वै कलौ॥ देवापिर्योगमास्थाय कलापग्राममाश्रितः॥ सो
मवंशं कलौ नष्टं कृतादौ स्थपयिष्यतीति॥ द्वादशेऽपि॥ एतेषां नाम लिंगानां पुरुषा
णां महात्मनां॥ कथामात्राविशिष्टानां कीर्तिरेव स्थिता भूवि॥ देवाधिः शान्तनोऽश्रिता
परुश्वेश्वरकुवंशजः॥ कलापग्राम आसीत् महायोगबलान्वितो॥ ताविहैत्य कलौ रते

वातदेवानुशिखितो ॥ वर्णाश्रमयुतंधर्मपूर्ववत्प्रथयिष्यतः ॥ विष्णुपुराणेपि ॥ देवापिः पोरवो
 । रामरुतश्चेक्ष्वाकुवंशजः ॥ रुतेयुगद्रहागत्यक्षत्रप्रावर्तकौहितौ ॥ तथा ॥ महापद्मपतिः
 श्विभ्रंदक्षत्रविनाशकृत् ॥ नंदश्चकलेरादौपरिशितौनंतरंजातः ॥ आरभ्यभवतो जन्मयाव
 दभिषेचनं ॥ एतद्वर्षसहस्रंतुशतंपंचदशोत्तरं ॥ पुराणांतेपि ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रियावेश्याः
 स्वर्णास्त्रयोद्विजाः ॥ युगेयुगेक्षिताः सर्वकलावाद्यंतयोः क्षितिः ॥ अतः कथां द्विजः
 संकरजाउक्ताः ॥ मैवं ॥ कलौतुबीजभूतास्तेकेचित्तिष्ठन्तिभूतले ॥ तथैवदेवापिपुरुषांप्र
 तंसमवाक्षितौ ॥ इतिविष्णुपुराणात् ॥ ब्रह्मक्षत्रविशः शूद्रांबिजार्थयद्रुहक्षिताः ॥ रु
 तेयुगेहितैः साह्रं निर्विघ्नेषांभवन्निति ॥ मास्त्र्योक्तेः अंशंभरूपाः स्वकर्मभ्रष्टाः ॥
 क्षत्रियावेश्याश्चसंत्येवक्वचिदित्यस्मत्पितृचरणाः ॥ योभादृतंत्रगं नार्णक्कर्णधा

रः शास्त्रेषु निखिलेष्वपि मर्मभेत्ता ॥ योत्र श्रमः के कृतः कमः का करेण प्रीतो
मुनास्त कृती बुधरा महृष्णाः ॥ ॥ इतीश्वर मन्दु ममीमांसक नारायण भट्टसु
रिसूनु रूष्णा भट्टात्मज कमलाकर भट्ट कृतेश्च धर्मतत्त्वेश्च इत्यस्य संकर ज स्वस्ति तद्
निनिम्नं समाप्तम् ॥ समाप्तोऽयं ग्रन्थः ॥ ॥ श्रीरामायनमः ॥

स्वर्गपुराणवस्तुव्याख्ये वंशस्य पुस्तिका ॥ अपरेद्युः शुचिर्भूत्वा पूजयेच्च यथाविधि ॥ पदेवा
दारु पदेवा कवले भूतलेऽपि वा ॥ स पूर्वपङ्क्तिद्वयं कुर्यात् ॥ गोधूमेऽस्तु तैः शुभैः ॥ प्रथमाद
शसर्गाणां नवानां त्वपरा भवेत् ॥ उत्तरां दिशामारभ्य दक्षिणास्यां समापयेत् ॥ पूजयेत्तु कुसा
रीतां यागोरीयां विवेकिनीं ॥ त्रिषु लोकेषु यत्सत्यं यत्सत्यं ब्रह्मवादिषु ॥ पतिव्रता सुयत्स
त्यं तत्सत्यं तदयमस्तु के ॥ चिंतितं सकलं कार्यं परिपश्यसि शोभने ॥ तदास्मिन् शकुने भू

हि कुमारीब्रह्मपिणी ॥ प्रथमः सर्ग इत्युक्तो द्वितीयो देशकस्तथा ॥ तृतीयः शकुनः श्लोकः स्तं
 विचार्य विचक्षणः ॥ स्तुतिलिङ्गवर्जितः श्लोकः ॥
 शके २७ ३५ ईश्वरनामसंवल्लसरे चैत्रवद्यप्रतिपदांशौम्यवासेरद्वंद्वं पुस्तकं कृष्णातीरं
 । लीलाग्राममध्ये निर्मितं समाप्तं ॥
 भद्रोपनायक गोविंद भद्रात्मज बाकेन लिखितं ॥ स्वार्थं परार्थं च ॥ पांडुरंगप्रसन्न ॥
 श्रीपुस्तकं दृष्ट्वा तादृशी लिखितं मया ॥ मूर्खहस्तेन दातव्यं एवं वादति पुस्तकं ॥ श्रीराम ॥

८२३३

इतिशङ्खकमलाकरेदंपुस्तकंसमाप्तं॥पांडुरंगभट्टसन्॥